

T.C.
KIRIKKALE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS
TEZİ

OSMANLI ÇOCUK KORUMA SİSTEMİ ve DARÜLEYTAMLAR
(1851-1923)

DANIŞMAN
Prof. Dr. İsmail ÖZÇELİK

Hazırlayan
Murat İŞERİ

KIRIKKALE- 2014

ÖNSÖZ

İslam öncesi Türk toplumu başta olmak üzere Türk-İslam Devletleri ve Osmanlı Devleti'nde aile kurumu ve ailenin en önemli unsuru olan çocuklar önemli bir değerdir. Aileye verilen önemin bir göstergesi olarak çocuk eğitimi ve özellikle yetim ve kimsesiz çocukların ihmal edilmediği görülmektedir. Osmanlı Devleti döneminde kimsesiz ve yetim çocukların sosyal hakları ve eğitimleri için eytam sandıkları başta olmak üzere darüşşafaka, ıslahhaneler ve sanayi mektepleri kurulmuştur. 20.yüzyılın başlarında ise savaşların insan kayıplarını artırması üzerine yetim ve kimsesiz çocukların sayısında bir artış meydana gelmiş ve devlet bu durumu çözebilmek amacıyla başta İstanbul olmak üzere Anadolu'nun birçok yerinde darüleytamları kurmuş ve buralarda 15-20 bin civarında kimsesiz çocuk koruma altına alınmıştır. Fakat Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'nı kaybetmesiyle baş gösteren ekonomik sıkıntılar bu kurumları ciddi bir şekilde etkilemiş ve Anadolu'daki darüleytamların çoğu kapanmış ve buradaki çocuklar İstanbul'a nakledilmiştir. İstanbul'daki darüleytamlarda TBMM Hükümeti'nin kontrolünde varlığını 1927 yılına kadar sürdürmüştür. Bu çalışmada Osmanlı Devleti'nde çocuk koruma sistemi ve darüleytamların ortaya çıkışı ve karşılaştıkları zorluklar üzerinde durulmuştur.

Çalışmanın vücuda gelmesindeki katkılarından dolayı; danışman hocam Prof. Dr. İsmail Özçelik Bey'e teşekkür ederim.

Kırkkale 2014

Murat İşeri

ÖZET

İŞERİ, MURAT. OSMANLI ÇOCUK KORUMA SİSTEMİ ve DARÜLEYTAMLAR
(1851-1923)

YÜKSEK LİSANS TEZİ, KIRIKKALE, 2014.

İnsanların topluca yaşamaya başlamasıyla ortaya çıkan aile mefhumu ve ailede çocuk unsurunun korunması ve eğitimi her dönemde önemli bir etken olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu konuda İslam hukukunun alanına giren rüşd, vasi ve tereke uygulamaları ile İslam toplumunda çocuk haklarının gözetildiğini görmekteyiz. Türk-İslam devletlerinden olan Osmanlı Devleti'nde de çocuk koruma hususunda İslami uygulamalarla birlikte kendi bazı teşebbüslerinin varlığı bilinmektedir. Bunların başında şehit veya kimsesiz çocukların sokaklardan kurtarılması amacıyla açılan ıslahhaneler gelmektedir. Islahhaneleri Sanayi Mektepleri ve Darüşşafaka gibi okulların açılması izlemiştir. II. Abdülhamit döneminde ise bu tür eğitim ve aynı zamanda hayır kurumlarına Hamidiye Etfal Hastane-i Ali, Darülaceze, Darülhayr-i Ali ve Himaye-i Etfal Cemiyeti dahil olmuştur. Osmanlı Devleti 20. yüzyıl başlarında Trablusgarp, Balkan Savaşları ve Birinci Dünya Savaşı'nı kaybedince kaybedilen topraklardan ülkesine kimsesiz ve şehit çocukları olmak üzere birçok çocuk gelmiş ve bunların barınma ve eğitim sorunlarının çözümü amacıyla bu defa da darüleytamlar açılmıştır. Bu bağlamda çalışma Osmanlı Devleti ve Cumhuriyet'in ilk yıllarına kadar çocuk koruma sisteminin devlet politikası olarak nasıl ele alındığı ve bu alanda yapılan çalışmalar esnasında karşılaşılan güçlükler üzerine odaklanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Darüleytam, Çocuk, Rüşd, Islahhane, Aile.

ABSTRACT

İŞERİ, MURAT. OTTOMAN CHILD PROTECTION SYSTEM and ORPHANAGES
(1851-1923)
MASTER'S THESIS, KIRIKKALE, 2014.

The concept of family, the child protection and the education emerging with the people starting to live together emerges as an important factor in each period. In this regard we see that the observance of children's rights in Islamic societies with applications such as coming of age, and probate guardian entering the field of Islamic law. In the Ottoman Empire, which is one of the Turkish-Islamic state, child protection issues are known to exist some of their own enterprises with Islamic practice. The chief among these come the institutions opened for rescuing children of martyrs or the orphans from the streets. These institutions were followed by the opening of schools such as the School of Industrial and Darussafaka. During the time of II. Abdülhamit the societies such as Pediatric Hamidiye, Hospital-i-Ali, hospice, Darülhayr-i Ali ve Himaye-i Etfal were included to this kind of education and also charities training. When the Ottoman Empire lost Tripoli, Balkan Wars and the First World War at the beginning of the 20th Century, many children, including orphans and children of martyrs, from the lost territories of the country came and in this case orphanages were opened in order to solve the problems of housing and education. The study on this subject, how the child protection system is dealt with as a government policy and how the work done in this area will focus on the difficulties encountered during the Ottoman Empire and the early years of the Republic.

Keywords: Orphanages, Child, Age of consent, Islahhane, Family.

KİŞİSEL KABUL/AÇIKLAMA

Yüksek Lisans tezi olarak hazırladığım ‘‘Osmanlı Çocuk Koruma Sistemi ve Darüleytamlar’’ adlı çalışmamı, ilmi ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazdığımı ve faydalandığım eserlerin bibliyografyada gösterdiklerimden ibaret olduğunu, bunlara atıf yaparak yararlanmış olduğumu belirtir ve bunu şeref ve haysiyetimle doğrularım.

Tarih: 22/10/2014

Ad-Soyad: Murat İşeri

İmza:

KABUL/ONAY

Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Bölümü yüksek lisans öğrencisi Murat İşeri'nin hazırladığı ‘‘Osmanlı Çocuk Koruma Sistemi ve Darüleytamlar’’ başlıklı tez çalışması tez jürisi tarafından lisansüstü yönetmeliğinin ilgili maddelerine göre değerlendirilerek kabul edilmiştir.

22/10/2014

Tez Jürisi:

Prof. Dr. İsmail Özçelik

(Danışman)

Prof. Dr. Mustafa Turan

(Üye)

Doç. Dr. Hamit Pehlivanlı

(Üye)

ONAY

Doç. Dr. Şamil ÖÇAL

Enstitü Müdürü

İÇİNDEKİLER	Sayfa
Önsöz.....	I
Özet.....	II
Abstract.....	III
Kişisel Kabul/Açıklama.....	IV
Kabul/Onay.....	V
Kısaltmalar.....	IX
GİRİŞ.....	1
BİRİNCİ BÖLÜM: OSMANLI ÇOCUK KORUMA SİSTEMİ.....	17
I. OSMANLI VAKIFLARINDA YETİMLER.....	17
II. OSMANLI SOSYAL YAPISINDA ÖKSÜZ ve YETİMLER.....	19
III. OSMANLIDA ÖKSÜZ, YETİMLER İÇİN ALINAN SOSYAL TEDBİRLER....	23
A. Eytam Sandıkları.....	24
B. Eytam Sandıklarından Faizle Borç Verilmesi.....	29
IV. OSMANLIDA ÖKSÜZ, YETİM ve FAKİRLER İÇİN AÇILAN SOSYAL KURUMLAR.....	31
1. Niş Islahhanesi.....	31
2. Rusçuk Islahhanesi.....	35
a. Islahhanelerin Para Kaynakları.....	38
b. Islahhanelerde Eğitim.....	39
c. Islahhanelerde Yaşam.....	41
3. İstanbul Sanayi Mektebi.....	43
4. Darüşşafaka.....	47
5. Hamidiye Etfal Hastane-i Âli'si.....	49
6. Darülaceze.....	52

7. Darü'l Hayr-ı Âli.....	54
8. Himaye-i Etfal Cemiyeti'nin Kurulması.....	57
İKİNCİ BÖLÜM: 1877-1878 OSMANLI-RUS SAVAŞI'NDAN CUMHURİYETİN İLK YILLARINA YETİMLERİN DURUMU ve DARÜLEYTAMLAR.....	62
I. 1877-1878 OSMANLI-RUS SAVAŞI SONRASI YETİMLERİN DURUMU.....	62
A. Yetimlerin Eğitim Durumu.....	62
B. Yetimlerin Barınma Durumu.....	63
II. YİRMİNCİ YÜZYILIN BAŞLARINDA ÖKSÜZ ve YETİMLERİN DURUMU....	65
A. Evlatlıklar.....	65
III. DARÜLEYTAMLARIN KURULUŞU.....	69
A. Darüleytamların Yönetimi ve Mali Yapısı.....	72
B. Darüleytamlara Öğrenci Alımı.....	76
C. Darüleytamların Faaliyetleri ve Eğitim.....	78
IV. MİLLİ MÜCADELE DÖNEMİNDE YETİMLER İÇİN BÜTÇEDEN AYRILAN PAY.....	82
V. AMERİKA'DAKİ TÜRKLERİN MİLLİ MÜCADELE YETİMLERİNE YARDIMLARI.....	84
VI. KAZIM KARABEKİR'İN ÖKSÜZ, YETİMLER KONUSUNDAKİ ÇALIŞMALARI ve AÇTIĞI OKULLAR.....	89
A. Kazım Karabekir'in Eğitim Hakkındaki Görüşleri.....	89
B. Kazım Karabekir'in Öksüz ve Yetimler İçin Yaptığı Faaliyetler.....	91
C. Kazım Karabekir'in Yetimler İçin Açtığı Okullar.....	93
1. Sanayi Mektebi.....	93
2. Leyli Eytam İptidai Mektebi.....	94

3.Erzurum Ana Mektebi.....	96
4. Otomobil Mektebi.....	96
5. Sıhhiye Mektebi.....	97
6. Sarıkamış Askeri İdadisi.....	98
7. Sarıkamış Ana Mektebi.....	100
SONUÇ.....	103
KAYNAKLAR.....	105

KISALTMALAR

age: Adı Geçen Eser

agm: Adı Geçen Makale

agt: Adı Geçen Tez

AİTİA: Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi

AÜ: Ankara Üniversitesi

AÜ: Atatürk Üniversitesi

AÜİFD: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi

AÜİFD: Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi

bknz: Bakınız

C: Cilt

CÜ: Cumhuriyet Üniversitesi

Çev: Çeviren

ÇOMÜ: Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi

DTCF: Dil Tarih Coğrafya Fakültesi

FSMVÜ: Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi

EÜ: Erciyes Üniversitesi

FÜ: Fırat Üniversitesi

GÜ: Gaziantep Üniversitesi

Haz: Hazırlayan

İA: İslam Ansiklopedisi

İFD: İlahiyat Fakültesi Dergisi

İÜ: İstanbul Üniversitesi

İÜEF: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi

İÜHF: İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi

İÜİF: İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi

Mad: Madde

MEB: Milli Eğitim Bakanlığı

MÜ: Marmara Üniversitesi

OMÜ: Ondokuz Mayıs Üniversitesi

RTEÜ: Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi

s: Sayfa

SBE: Sosyal Bilimler Enstitüsü

SBED: Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi

SDÜ: Süleyman Demirel Üniversitesi

SÜ: Selçuk Üniversitesi

TAE: Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü

TDV: Türkiye Diyanet Vakfı

Ter: Tercüme

OTAM: Osmanlı Tarihi Araştırmaları Merkezi

TTK: Türk Tarih Kurumu

UÜ: Uşak Üniversitesi

UÜ: Uludağ Üniversitesi

Yay: Yayın

GİRİŞ

Aile bütün toplumların olduğu gibi Türk toplumunun da çekirdeğini oluşturmaktadır. Aile yapıları genellikle ataerkil ve anaerkil olmak üzere ikiye ayrılırken, içinde barındırdıkları bireyler itibariyle de çekirdek ve geniş aile şeklinde de bir gruplandırmaya tabi tutulabilir. Bu bağlamda, Türk aile yapısını bir yandan pederşahi, diğer yandan da çekirdek aile yapısı içerisine dâhil etmek mümkündür.

Türk ailesinde babanın mutlak bir üstünlüğüne izafeten eski Türklerdeki aile için ‘‘pederi aile’’ tabiri kullanılmaktaydı.¹ Yine Türklerde ‘‘Geniş Aile’’ yapısı yani evlenmiş çocuklar ve dede ile babaannenin yer aldığı görülse de bu duruma çok sık rastlanmamaktadır. Aile daha çok anne, baba ve evlenmemiş çocuklardan oluşan ‘‘Çekirdek Aile’’ şeklindeydi. Türk ailesinde babanın hâkimiyeti etkin olmakla beraber ailede annenin özel bir yerinin olduğu da bir gerçektir. Bunun en önemli göstergesi ailede tek eşliliğin yaygın olmasıdır.² Yani ailede anneye verilen değer ona rakip olabilecek başka bir bayanın aynı ortamda yer almamasıyla sağlanmış gözükmektedir.

Türklerde çocuk koruma ve yetim konusu üzerinde durulan önemli konuların başında gelmektedir. Özellikle dul ve yetimlerin korunması konusunda Türklerin hassasiyetini Orhun Kitabelerinde görmekteyiz. Bu yazıtlarda her türlü yaşam mücadelesinde birliktelik işlenmektedir. Ayrıca Türklerde ölüm sonrası çocukların ve eşin korunması da önemli bir mevzudur. Böyle bir durumda kişinin endişelenmesine de gerek yoktur. Çünkü töre, ölüm anında dul kadın ile çocuklara kimin bakacağını belirlemiştir. Bu da ailenin yok olmasını veya dağılmasını önlemiştir.³ İslam dini de aileyi huzurlu bir ortam, neslin devamı için bir vesile olarak görmüş ve hem de müminleri günaha girmekten alıkoyan bir vasıta saymıştır. İslam’da aile ve ailede çocuk yetiştirme konusunda Kur’an-ı Kerim’de birçok ayet ve Hz. Peygamber’in hadislerinde bu durum göze çarpmaktadır.

Bu konudaki bazı ayetler şöyledir;

‘‘Rabbimiz! Bize gözümüzü aydınlatacak eşler ve zürriyetler bağıyla ve bizi takva sahiplerine önder kıl.’’⁴

¹İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, Ötüken Neşriyat, Ankara, 1977, s. 228.

²Kafesoğlu, a. g. e, s. 228.

³Bahaeddin Ögel, *Dünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, Türk Dünyası Araştırmalar Vakfı, İstanbul, 1988, s. 245.

⁴*Kur’an-ı Kerim*, (Heyet), Furkan Suresi, 74. Ayet, TDV Yayınları, Ankara, 2010, s. 365.

‘Ey iman edenler! Kendinizi ve çoluk çocuğunuzu, yakıtı insanlar ve taşlar olan Cehennem ateşinden koruyun.’⁵

Bu ayeti yorumlayan İslam âlimleri aile fertlerinin ve çocukların gözetilmesinde özellikle babanın sorumluluğundan bahsetmektedir. Bu konu ile alakalı olarak Hz. Peygamber’e ait olan aşağıdaki hadiste ailenin ve çocukların korunup yetiştirilmesinde aile reisi olan babanın vazifesi dile getirilmektedir.

‘Hepiniz çobansınız ve hepiniz güttüklerinizden sorumlusunuz.’⁶

İslam dini aile mefhumuna verdiği önemin yanı sıra aile fertlerinde ölümün gerçekleşmesi halinde öksüz veya yetim kalan çocukların durumuna da yakından eğilmiştir. Bu konuda tüm topluma görevler yüklemiştir. Özellikle Türklerin Müslüman olmasından sonra kurulan Türk-İslam Devletleri’nde ve özellikle İlhanlılar, Büyük Selçuklular döneminde yetim çocukları himaye etmenin yanında onların mallarını ve haklarını korumak amacıyla birçok vakıflar kurulduğu bilinmektedir. Bunlardan ilki Gazan Mahmut Han tarafından yaptırılan ‘‘Gazan Mahmut Han Vakfı’’dır. Bir diğer vakıf ise Büyük Selçuklular zamanında Erbil Atabeyi olan Muzaferüddin Ebu Said Gökbörü tarafından yaptırılan ‘‘Gökbörü Vakfı’’dır. Bu vakıflar içerisinde yetim çocukların barındırıldığı yetimhaneler bulunmaktadır.⁷

Türk-İslam Devletleri’nden olan Karahanlılar döneminde Yusuf Has Hacib tarafından kaleme alınan ve dönemin hükümdarı Tabgaç Buğra Han’a sunulan Kutadgu Bilig’de de çocuk terbiyesi konusunda önemli öğütler yer almaktadır.

‘‘Senin ay gibi bir oğlun veya kızın doğarsa, onu kendi evinde terbiye et, bu işi başka kişilere bırakma. Süt ninesi olarak iyi ve temiz bir kadın tut; oğlun kızın temiz büyür ve uzun ömürlü olur. Oğul-kıza bilgi ve edep öğret; bu her iki dünyada onlar için faydalı olur. Oğula bütün faziletleri tam olarak öğret; o bu faziletler ile ileride mal sahibi olur. Oğulu başı-boş dolaşmaya bırakma; başıboş kalırsa, her tarafa gider ve yazık olur. Kızı çabuk evlendir, uzun müddet evde tutma, yoksa hastalığa lüzum kalmadan, yalnız bu peşimanlık seni öldürür.’⁸

⁵Kur’an-ı Kerim, (Heyet), Tahrim Suresi, 6. Ayet, TDV Yayınları, Ankara, 2010, s. 559.

⁶İmam Nevevi, Muhtasar Riyazüs Salihin, Işık Yayınları, İzmir, 2008, s. 120.

⁷Veli İnanç, ‘‘Yetimlerin Sosyal Haklarının Korunması’’, Savaş Çocukları Öksüz ve Yetimler. (Editör: Aylin Koç), MÜ Yay, İstanbul, 2003, s. 19-20.

⁸Yusuf Has Hacib, Kutadgu Bilig II (Ter. Reşit Rahmeti Arat), Türk Tarih Kurumu Yay, Ankara 1959, s. 326

Anadolu'nun Türkleşip İslamlaşmasında önemli katkıları olan Hoca Ahmet Yesevi'ye ait olan Divan-ı Hikmet adlı eserde de yetimler hususu farklı şekillerde işlenmiştir.⁹

Çocuk terbiyesinin işlendiği bir başka kaynak çeşidi de Türk destanlarıdır. Bunlardan biri olan Manas Destanı'nda konu ile ilgili değerlendirmeler bulunduğu gibi Dede Korkut Hikâyelerinde de bu husus teferruatlıca işlenmiştir. Hatta bu kitapta yer alan 12 hikâyenin 11'inde çocuk yetiştirilmesi ve 8'inde de bu süreçte babanın rolü vurgulanmıştır.¹⁰ Ayrıca bu konunun Türk Atasözlerinde de yoğun bir şekilde işlendiği görülmektedir. Bu konuda özellikle çocuk yetiştirilmesinde annenin rolünün anlatıldığı bazı atasözleri şu şekildedir;

''Anasız kuzu melemez; Ağlarsa anam ağlar, gerisi yalan ağlar; Ana yüreği güveç gibi, baba yüreği tencere gibidir. ''

Yine bu atasözlerinin bazılarında da bir ailede çocuğun ne kadar gerekli olduğu anlatılmaktadır:

''Çocuk evin direğidir; Çocuk evin süsüdür; Çocuksuz ev tuzsuz ekmeğe benzer; Evladı olmayanın devleti olmaz; Analılar koç olur, anasızlar hiç olur; El oğlu evlat olmaz. ''¹¹

İslam ve Osmanlı hukuku bağlamında çocukların korunması ile ilgili uygulamaları Şer'iyye sicillerindeki vasi tayinleri ve yetim sandıkları ile Tereke defterlerindeki miras paylaşımlarından takip etmek mümkündür. Velisi ölen çocukların hak ve hukuklarının korunması yanında mallarının da gözetilmesi amacıyla vasiler tayin edilirken anne ve babanın ölümüyle birlikte çocuklara düşen mirasın konu edildiği terekeler düzenlenmiş ve bu çocuklara düşen mal ve mülkün çalıştırılarak korunması veya arttırılması için yetim sandıkları kurulmuştur.¹²

Bu kavramlar hakkında bilgi vermek gerekirse;

Rüş; doğru yolu bulma, akıllı davranma, akıl ve ruh bakımından olgunlaşma iyilikleri elde edebilecek olgunlukta olma; malını korumak için gerekli tedbirleri alan ve saçıp savurmaktan korunan kimsenin vasfi anlamında kullanılan bir terimdir. Bu vasfa

⁹Ahmed-i Yesevi, *Divan-ı Hikmet Seçmeler*, (Haz. Kemal Eraslan), Kültür Bakanlığı Yay, Ankara, 1993, s. 51/7-53/14-317/3.

¹⁰Nesimi Yazıcı, ''Osmanlılarda Yetimlerin Korunması Üzerine Bazı Değerlendirmeler'', AÜİFD, Ankara, 2007, Sayı:1, s. 7.

¹¹Yazıcı, a. g. m, s. 7-9.

¹²Nurcan Abacı, *Bursa Şehri'nde Osmanlı Hukuku'nun Uygulanması (17. yüzyıl)*, Kültür Bakanlığı Yay, Ankara, 2001, s. 170-180.

sahip olana reşit denir. Reşidin zıttı sefihtir. Sefih; akli başında ve temyiz gücü tam olmasına rağmen, malı üzerinde akıl dışı tasarruflarda bulunan kimsedir.¹³

Rüş, temyizden farklıdır. İnsan iyiyi kötüden, hayrı şerden ayırmakla birlikte, malını ve servetini iyi bir şekilde idare edemeyebilir. Çünkü malın idaresi ve işletilmesi ayrı bir tecrübe ve kabiliyet gerektirir. Bu yüzden şer'i ve cezai yükümlülüklerle ehil olan bir kimse, akıl ve baliğ olsa da, mali tasarruflar bakımından reşit olmayabilir. Çünkü rüş yaş, şahsın eğitilmesine ve özel kabiliyetlerine göre buluştan önce veya sonra yahut her ikisi de birlikte gerçekleşebilir. Ancak buluştan önce oluşacak rüş haline itibar edilmez. Rüş yaşına ulaşan kimse, her yönüyle iman, ibadet, sosyal, mali ve hukuki bütün konularda tam eda ehliyetine sahiptir. Bu kimsenin üzerinden mali vesayet kalkar ve malı kendisine teslim edilir. Bu konu ile ilgili ayette şöyle buyrulur:

“Yetimleri nikâh çağına ulaşmalarına kadar yetiştirip deneyin. Onların akılcı olgunlaştıklarını (rüş) görürseniz, mallarını kendilerine teslim edin.”¹⁴

Bu duruma göre, bir kimse reşit olarak buluşa ererse ehliyeti tam olur; onun üzerinden velayet kalkar, malları kendisine teslim edilir, bütün tasarrufları ve ikrarları geçerli olur. Reşit olmayarak buluş çağına ulaşan kimsenin ise, İslam hukukçularının çoğunluğuna göre, eksik eda ehliyeti sona ermez ve onun üzerinde mali velayet devam eder; mali tasarrufları geçerli olmaz ve malı kendisine teslim edilmez. Ancak; terbiye, tedavi, eğitim-öğretim ve evlilik gibi şahıs üzerindeki velayet ise, kişinin akıl olarak mücened buluşa ermesiyle kalkar. Yani rüş şartı, yalnız mali tasarrufla ilgilidir. Çoğunluğa göre, nass'larda rüş için belli yaş sınırlaması da yapılmamıştır. Kişi reşit oluncaya kadar mali kısıtlılık devam eder. Said b.Cübeyr ve İmam Şa'bi, "Kişi sakalından tutulur ama reşit olmayabilir" demişlerdir. Dahhak'ın da şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Yetimin malı, yüz yaşına ulaşsa bile, malını iyi idare edeceği anlaşıluncaya kadar kendisine teslim edilmez."¹⁵

Ebu Hanife ise yukarıdaki görüşe karşı çıkarak, akıllı fakat reşit olmaksızın buluş çağına ulaşan kimsenin tam eda ehliyetine kavuşacağını, insanlığa bir saygı ve şerefini korumak amacıyla üzerinden velayetin kalkacağını söyler. Ancak malı, kısıtlama yoluyla değil de, ihtiyat ve terbiye amacıyla, fiilen reşit oluncaya veya yirmi beş yaşına ulaşuncaya kadar kendisine teslim edilmez. O'na göre, akıl baliğ kimseyi akıl hastalığı ve bunama dışında, hacr altına alarak tasarruflarını kısıtlamak, insanın şeref ve

¹³Hamdi Döndüren, "Rüş", İA, C:XXXV, Diyanet Vakfı Yay, İstanbul, 2008, s. 298.

¹⁴*Kur'an-ı Kerim*, (Heyet), Nisa Suresi, 6. Ayet, TDV Yayınları, Ankara, 2010, s. 76.

¹⁵Döndüren, a. g. m, s. 299.

özgürlüklerine tecavüz anlamı taşıdığı için, mali zarardan daha büyük bir zarardır. Diğer yandan kısıtlı kişi, daha önce yaptığı sözleşmeleri yerine getiremez. Hâlbuki akitlere uyulmasını bildiren nass'lar vardır. İslam hukuku rüşt için belirli bir yaş sınırı koymamakla birlikte, bu çoğu zaman buluğdan sonra ortaya çıkar. Standart bir rüşt yaşı belirleme, devrin şartlarına, iklimine, halkın yetişme ve kültür düzeyine göre yöneticilere bırakılmıştır.¹⁶

Osmanlı Devletinde Eytam İdaresi'nin kurulması ile birlikte reşit olma yaşı 20 olarak belirlenmiştir. Bu döneme ait incelenen nizamnamelerde buluğa girme yaşı 15 kabul edilirken, reşit olma yaşı 20 olarak kabul edilmiştir. Bir yetim veya çocuk bu yaştan önce de rüştünü ispat etmek için şahit göstererek mahkemeye başvurabilirdi. Bu konuyla ilgili mahkeme kayıtlarında, kişinin 20 yaşını doldurup doldurmadığına bakılmadan lehine bir karar verildiği, 1878 yılından sonraki mahkeme kayıtlarında ise 20 yaş sınırına dikkat edildiği görülmektedir. Bir yetimin rüştünü ispat edebilmesi için şahit göstererek mahkemeye başvurması gerekmektedir. Kişinin başvurusu, eytam meclisi tarafından araştırılarak sonuca bağlanmaya çalışılırdı. Bunda aranılan şart kişi hakkında emniyet ve itimat sağlanmasıdır. Yani kişinin malını idare edebilmesi için güven vermesi gerekmektedir. Eğer bu güven oluşmamışsa bu sınır 25 yaşına kadar çıkabilmektedir. Yetimin rüştünü ispat etmesi durumunda Eytam Sandığı'ndaki para veya malları kendisine senet karşılığında teslim edilmektedir. Mallar teslim edildikten sonra yetim tarafından verilen senet sandıkta saklanmaktadır. Osmanlı toplumunda özellikle erkek yetimlerin rüşt ispat etme veya mallarını Eytam Sandığı'ndan teslim işlemleri zaman zaman gecikmelere neden olmuştur. Çünkü Osmanlı Devleti'nde askere alma yaşı 20'dir. Rüşt ispatında ise 20 yaşını doldurma şartı aranmaktadır. Kısacası erkek yetimlerin rüşt ispatı veya Eytam Sandığı'ndaki mallarını alabilmeleri asker dönüşü gerçekleşmektedir. Bu yetimlerin hakları askerden dönünceye kadar vasileri tarafından korunmaktadır.¹⁷

Tereke ise; ölen bir kimsenin miras olarak bıraktığı mal veya eşyanın tümünü ifade etmek için kullanılan bir tabir olmakla birlikte,¹⁸ bazı kaynaklarda bu kelime "terike" olarak verilir. Hatta bunun yerine "muhallefat" kelimesi de kullanılmaktadır.¹⁹

¹⁶Döndüren, a. g. m, s. 300.

¹⁷İnanç, a. g. m, s. 30-31.

¹⁸Hayrettin Karaman, *Mukayeseli İslam Hukuku*, İz Yay, İstanbul, 1974, s. 375.

¹⁹Zeki Pakalın, *Tarih Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, C:III, MEB Yay, İstanbul, 1971, s. 460.

İslam hukukuna göre tereke adı verilen mal veya her türlü şeyin mirasçılar arasında paylaşılması belli usullere göre yerine getirilmektedir. Terekenin yapılabilmesi için;

*Ölen kişinin cenaze masraflarının karşılanması.

*Birilerine borcu varsa ödenmesi.

*Vasiyeti varsa yerine getirilmesi gerekiyordu.

Yukarıdaki işlemler yapıldıktan sonra mevcut tereke mirasçılara verilir ve mirasçılarda bu terekeyi şer'i hukuka göre paylaşırlar, satılacak olanlar uygun fiyatlarla satılır ve bu işlemler yapılırken bölgedeki yerel mahkemece görevlendirilen memurlar tarafından da kayıt altına alınır. İslam tarihinde görülen tereke uygulamasının İslam öncesi Türk toplumlarında da var olduğu görülmektedir ki, bu uygulamanın görüldüğü devletlerden biri Uygurlardır. Uygurlarda bir babanın çocuklarının tamamı mirasçidir. Yalnız baba hayatta iken hissesini alıp ayrılan çocuk ile evlenirken çeyiz alan kız bu mirastan yararlanamıyordu. Uygurlarda vasiyet yoluyla mirasçılığın bulunduğunu da belgelerden öğreniyoruz. Bu belgelere göre devlete terekeden bir miktar veraset vergisi verildikten sonra tereke, lehine vasiyet yapılan şahsa verilmektedir. Vasiyete "tutrug" denilmektedir. Vasiyeti tefviz memuru tayin edilmekte ve vasiyetin korunması için görevlendirilen şahsa da "ket-kara" denilmektedir.²⁰

Osmanlı Devleti'nde de tereke ve miras ile ilgili kanunlar yayınlanmıştır. Hatta çıkarılan emirlerde gayrimüslim terekelerinin taksimi ve yetimlerinin haklarının korunması ile ilgili hükümlere de rastlanmaktadır. Örneğin 1841 tarihli bir fermanla Rum yetim çocuklarının mallarının kilise tarafından talan edilmemesi amacıyla kilise hesaplarının kontrol edilmesi istenmektedir.²¹ Çıkarılan başka bir fermanla ise Ermeni yetim ve fakirlerinin İncil okuma ve öğrenmeleri için dışarıdan herhangi bir müdahalenin yapılmaması emredilmektedir.²²

Osmanlı Devleti'nde 1851 yılında Eytam Nazırlığı kurulmuştur. Yeni nazırlığın kurulmasıyla bir yerleşim biriminde bir Müslüman veya gayrimüslim öldüğü zaman oranın muhtarı, imamı veya papazı bu durumu ilgili devlet kurumuna haber vermek zorundaydı. Haber verirken ölen kişinin aile yapısı ile ilgili bilgileri de (ailede deli, yetim, kayıp, yaşlı olup olmadığı) bildirmek durumundaydılar. Bu bilgilerin doğruluğunu ise ilgili ihtiyar meclisi takip ediyordu. Yani bütün bu gelişmeler belli bir

²⁰Halil Cin-Ahmet Akgündüz, *Türk İslam Hukuku Tarihi*, C. I, Timaş Yayınevi, İstanbul, 1990, s. 67.

²¹Ahmet, Eryüksel, "Osmanlı Devleti'nde Dul ve Yetimler", *Şarkiyat Mecmuası* Yay, C: VIII, İstanbul, 1988, s. 333-334; Ferman tarihi: Evail-i Şehr-i Zi'l-hicce sene 1247.

²²Eryüksel, a. g. m, s. 333-334; Ferman tarihi: Evail-i Şehr-i Zi'l-hicce sene 1247.

denetime tabi tutuluyordu. Yapılan bir diğerk değişiklik ise tereke yazımıyla ilgilidir. Tereke yazmaya giden memurlara bundan böyle Eytam İdaresi görevlileri de eşlik ediyordu. Artık tereke yazma işi iki ayrı kurum tarafından yapılıyordu ve bu iki memur ayrı ayrı kayıt tutmak zorundaydı. İki defter karşılaştırılarak yetim ve öksüzlerin mallarının çalınmasını engellemektir. Memurlarda yazım için yerleşim birimine gittiklerinde onlara köyün muhtarı, imamı veya dini durumuna göre hahambaşı veya papaz katılıyordu. Yazılan tereke imzalanır ve mühürlenirdi ve duruma göre gazetelerde de yayınlanırdı. Bu arada terekenin yazıldığı defterlere ise ‘‘Terike Defteri’’ adı verilmektedir. Bu defterlere varisi olmayan veya olup da tasarrufta bulunamayacak yaş ve durumda olanların hesapları yazılırdı. Paraya çevrilen malların bedeli Eytam idareleri tarafından nemalandırıldıktan sonra o mala ait bir varis çıkınca veya küçükler büyüyünce kendilerine verilirdi. Kanunlarla belirtilen sürede herhangi bir varis çıkmadığı takdirde bu mallar Mal Sandıklarına devredilirdi.²³ Tereke yazılmadan önce yukarıda belirtildiği gibi ölen kişinin borcuna bakılıp varsa borcu ödeniyordu. Yine yukarıda belirtildiği gibi tereke arasında satılacak bir şeyler varsa (mesela altın, gümüş) kuyumcular çarşısına gidilerek satışı yapılırdı. Bu satım işlemi Eytam Meclisleri tarafından gerçekleştirilmektedir. Tereke alacaklar arasında kayıp olanlar var ise bunların mağdur olmaması için bu kişilerin hisseleri ayrılarak hazineye veya Eytam Sandıklarında 5 yıllığına saklanıyordu. 5 yıllık süre içerisinde kayıp olan mirasçı ortaya çıkarsa muhafaza edilen mal kendisine veriliyordu. Ortaya çıkmaması durumunda bu mallar hazineye devrediliyordu.²⁴

1851 yılında tereke ile ilgili bir değişiklikte terekenin teslimi ile ilgiliydi. Daha önce ilgili memurlar ve kassamlar tarafından yazılan terekeler mühürlendikten sonra kasaya konuyordu. Kanundan sonra yazılan terekeler denetim için bekletilmeden Eytam İdaresi’ne bildirilmek zorundaydı. İşlemin sonuçlanması için de üç ya da dört aylık bir sürenin geçmesi gerekiyordu. Bu süre zarfında tereke sonuçlanamazsa ilgili güvenlik güçleri tarafından kimin zimmetinde ise alınıyordu. Yetim malının değerlendirilmesi ve zarar görmemesi için en kısa zamanda taliplilere verilmesi, eğer talipli yoksa sarraflar kumpanyasına ya da paranın boş durması yerine evrak-ı nakdiye veya tahvile çevrilmesi gerekmektedir. Mal nakit değil de mücevherat ise bunların kıymet takdiri, Nezaret tarafından görevlendirilen bilirkişiler tarafından yaptırılacak ve mallar sandığa rehin

²³Pakalın, a. g. e, s. 461

²⁴Veli İnanç, ‘‘ Yetimlerin Sosyal Haklarının Korunması’’, Savaş Çocukları Öksüz ve Yetimler, (Editör: Aylin Koç), MÜ Yay, İstanbul, 2003, s. 24-25.

olarak bırakılarak bunun karşılığında vasisine para verilecektir. Bırakılan rehnin kıymeti, alınacak paranın bir buçuk katına eş değerde olması gerekmektedir. Rehnin kıymeti, kuyumcu tarafından güvenilir kişiler tarafından yapılacak ve bu kişilerin mesul tutulmasına dikkat edilecektir. Kıymet taktiri yaptırılan esnaf, bir ilmühaber verecektir. Bir anlaşmazlık durumunda esnaf sorumlu tutulacaktır. Kassam kâtipleri ve muhızrlar birbirine kefil olarak sandıktan borç alamayacaklardır. Yetim, rüşünü ispat ettiğinde hesabı en kısa zamanda yapılarak kendisine teslim edilecektir.²⁵

Düsturlarda olmamasına rağmen I. Dünya Savaşı ve Milli Mücadele yıllarında askerde iken vefat eden kişilerin yetimlerine isabet eden terekelerinden mahkeme harçlarının alınmadığını görmekteyiz. Bu durum gayrimüslimler için de geçerlidir. Hatta mahkemelerin, Müslim ve gayrimüslim ayırt etmeksizin askerde ölen kişilerin yetimlerine, terekelerinin taksimine ve diğer işlemleriyle ilgili işlere dikkat edilmesi konusunda emirlerin çıkarıldığı görülmektedir.²⁶

Vasi; *‘Terike veya kasırlar veyahut ikisi üzerinde kendisine tasarruf hakkı tefviz olunan kimse hakkında kullanılan bir tabirdir’*.²⁷

Vasi tayin edilen kişilerde içten bağlılık ve güvenilirliği herkes tarafından tasdik edilen kişiler olmalıydı. Belgelerde bunlar için *‘sadakât ve istikamet ile ma’ruf ve her vechile umur-ı vesayeti rü’yete kadir idüğü zeyl-i hüccetle muharrerü’l-esasi-i müslimin ihbarlarıyla zahir ve mütehakkık’* ibaresi yer almaktadır.²⁸

Bir kimse tarafından vefatını müteakip terekesinde veya diğer işlerinde tasarrufta bulunmak üzere tayin olunan vasiye *‘vasiyyi muhtar’* denilmektedir. Buna *‘vasiyyü’l meyyit’* denildiği gibi varislerin hallerine nazaran *‘vasiyyü’l-eb’*, *‘vasiyyü’l-ah’* veya *‘vasiyyü zevi’l-erham’* da denilmektedir. Bir kimsenin herhangi bir hususu için hâkim tarafından tayin olunan şahsa da *‘vasiyyi mansub’* veya *‘vasiyyü’l kadi’* denilmektedir.²⁹ Güven bakımından vasiler üç kısma ayrılmaktadır:

1. Emin vasi: Kendisine güvenilen ve vasiyet edilenleri yerine getirmeye muktedir olan bu şahsı hâkim azledemez.

2. Güvenilir fakat kendisine vasiyet edilenleri yerine getirmekten aciz olan vasi: Hâkim ona yardımcı olacak başka birini tayin eder.

²⁵Inanç, a. g. m, s. 25.

²⁶Inanç, a. g. m, s. 24-25.

²⁷Pakalın, a. g. e, C:III, s. 584.

²⁸Güven Dinç, *‘Şer’iyye Sicillerine Göre, XIX. Yüzyıl Ortalarında Antalya’da Ailenin Sosyo-Ekonomik Durumu’*, AÜ OTAM Dergisi, Ankara, 2005, s. 8; ayrıca bknz, AŞS., VIII/22b; AŞS., VIII/6a.

²⁹Saffet Köse, *‘Vasi’*, İA, C:XXXV, Diyanet Vakfı Yay, İstanbul, 2008, s. 298-300.

3. Fasık, kâfir veya köle: Hâkim bu özelliklerinden birisine sahip olan vasiyi azlederek yerine bir başkasını tayin eder.

Vasiyyet icab ve kabul ile tamam olur. Bir kimse bir şahsa ‘‘Sen benim vasimsin’’, ‘‘Sen benim mallarımda vasimsin’’, ‘‘Sen benim ölümünden sonra vekilimsin’’, ‘‘Ölümünden sonra evladımı sana teslim ettim’’ gibi tabirlerden birini söyleyip karşı taraf kabul ederse vasi tayin edilmiş olur. Vasi tayin edilen şahıs onu tayin edenin gıyabında daha önce kabul ettiği halde reddetse vasiyeti reddolunmaz ve o vasidir. Çünkü vasiyet eden ona itimat ettiği halde ölmüştür. Yüzüne karşı reddederse vesayet sona erer. Bir kimse, bir şahıs vasi tayin ettikten sonra ölse, o şahıs vesayeti reddetse, kadı tarafından reddettiğine dair hüküm verilmişse o şahıs vesayeti tekrar kabul ederse bu kabul sahihtir. Ancak kadının hükmünden sonra sahih olmaz. Güvenilir ve işleri yürüten vasisi varislerden bazısı veya hepsi kadıya şikâyet ederlerse vasinin hıyaneti görülmedikçe vasilikten çıkarılamaz. Bir kimse iki kişi vasi tayin ederse, Ebu Hanife’ye göre bunların her birisi tek başlarına ölenin malında tasarrufta bulunamazlar. İmam Muhammed’e göre ise sayı ile satılan mallarda her biri tek başına tasarrufta bulunabilir. Ancak ölenin teçhiz ve tekfininde, borcunu ödemedede, alacağını istemedede, küçük çocuğunun ihtiyacı olan malı satın almada ve çocuk için verilen hibeyi kabul etmede, muayyen emaneti vermede, muayyen vasiyeti yerine getirmede, gasp edilmiş malı sahibine iade etmede, fasid alış verişle alınmış malı satıcısına vermede, zayi olan malları toplamada, malları korumada, zayıinden veya telefenden korkulan malları satmakta vasilerden her birinin tek başına tasarrufta bulunması caizdir. Ebu Yusuf’a göre, bu iki vasiden her birinin adetle satılan eşyalardan olsun olmasın mutlak surette tasarrufları caizdir. İki vasiden biri ölürse, ölen kimse başka bir şahsı vasi tayin etmemişse, kadı ölenin yerine başkasını vasi tayin eder. Vasi ölürken bir başkasını tayin etmişse tayin edilen bu vasi her iki terekeden birisinde tasarruf etmek üzere bir şahsı vasi tayin etse Ebu Hanife’ye göre terekenin ikisine de o şahıs vasi tayin edilmiş olur. İmameyn bu görüşte değildir. Vasinin varislerle kendisine vasiyet edilen şahıs arasında terekesi taksim etmese sahihtir.³⁰

Bir kimse, bir şahsı vasi tayin edip ve kendi yerine hac yapılması için vasiyette bulunsa vasi, terekeyi varisler arasında taksim edip, hac için vasiyet edilen parayı kendisi alsın ve bu hac parası vasinin yanında zayi olsa, varislerden geri kalan terekenin üçte birinden hac parası alınır. Ebu Yusuf’a göre, terekenin üçte birinden hac parası

³⁰Köse, a. g. m, s. 298.

alındıktan sonra geriye bir şey kalmış ise, o alınır, geriye bir şey kalmamış ise varislerden geriye kalanın üçte biri alınmaz. Zira vasiyet terekenin üçte birinden alınır, terekenin üçte biri bulunduğu vasiyetin yerine getirilmesi vaciptir. Terekenin üçte biri katmayınca vasiyet batıl olur. İmam Muhammed'e göre terekenin üçte birinden hac parası ayrılıp zayi olduktan sonra geriye üçte birinden para kalsa bile hac için alınmaz. Zira terekeyi taksim etmek vasinin hakkıdır. Bir kimse terekesinin bir şey satılıp ve o şeyin parasının fakirlere tasadduk edilmesini vasiyet etse, vasi de emrolunan şeyi yapıp parasını alsın, vasinin elinde para zayi olsa, satılan şeye hak sahibi çıkıp alsın vasi sattığı şeyin parasını öder, ödemediği parayı terekeden alır.³¹

Vasinin satışı ve satın alması ancak insanların aldanabileceği miktar ile caizdir. Zira vasinin terekede de tasarrufları varisleri gözetmektedir. Vasinin alım satımı çocuğun menfaatine olduğunda sahihtir. Vasinin yetim malını mudarebeye, ortaklığa, sermayeye vermesi, zengin üzerine yapılan havaleyi kabulü caizdir. Vasinin yetimin malını ödünç vermesi, kendisi için ödünç alması, yetimin malıyla ticaret yapması caiz değildir. Fakat yine de bu mallardan borç verildiğine ara ara rastlanmıştır.

Babanın tayin ettiği vasi, dedenin tayin ettiği vasiden vesayete daha layıktır. İki vasi, "ölen kişi bizimle birlikte falanı da vasi tayin etmişti" der ve o şahısta bunu iddia ederse ihtisamen o da vasi kabul edilir. İki vasinin küçük varise mal ispatı için lehine yaptıkları şahitlik kabul edilmez. Yine iki vasinin büyük varisin lehinde, ölen kimsenin terekesinde mal iskatı hususunda da yapacakları şahitlik kabul edilmez. Vasinin şahitliği gerek davadan önce gerekse azlinden sonra kendisini vasi tayin edip ölmüş olan kişi aleyhinde caizdir. Lehine caiz değildir.³²

Devlet yöneticileri vakıflar aracılığıyla bu meseleye eğilmesine rağmen yine de yetimlerle ilgili sorunlar ortaya çıkmış ve bazı yetimler sokak benzeri yerlerde hayatlarını sürdürmüşlerdir. Bunun en güzel örneğini külhanbeylik kurum oluşturmaktadır. Külhanbeyleri, yetim ve öksüz çocuklardan oluşan bir grup olup İstanbul'un çeşitli yerlerindeki hamamların külhanlarını mesken tutmuşlardır.³³

Külhanbeylik kurumunun ortaya çıkışı hakkında değinmek gerekirse; Osmanlı Devleti 1683 II. Viyana Bozgunu ve onu takip eden yıllarda Avusturya, Venedik, Lehistan, Malta ve Rusya ile yaptığı savaşları kaybetmiş ve yenilgiler sonrası 1699 yılında imzaladığı Karlofça Antlaşması ile ciddi toprak kayıplarına uğramıştı. Bu

³¹Köse, a. g. m, s. 300.

³²Köse, a. g. m, s. 300.

³³Yazıcı, a. g. m, s. 20-21.

yenilgi ve devamında gelen toprak kayıpları dönemin padişahı II. Mustafa'yı oldukça sarsmış ve padişah vaktinin çoğunu başkent İstanbul yerine Edirne'de geçirmeye başlamıştır. Padişahla birlikte birçok devlet adamı da başkenti terk edince burada asayiş bozulmuş, ahlaksızlık ve bunun sonunda da bir sürü anne ve babası belli olmayan çocuk türemiştir. Zamanla yetim ve kimsesiz olan bu çocuklar hamamların külhanlarını mesken edinmiş ve buradaki yetişkinler tarafından da korununca sayıları artmış ve külhanbeyliği gibi bir kurum meydana gelmiştir.³⁴

Barınacak yerleri olmadığından hamamların külhanlarında (ateş ocaklarında) yatıp kalkmak zorunda olan kişilere verilen bu isim zamanla bir sosyal grubun adı olmuştur.³⁵ Külhanbeyleri ilk zamanlarda lonca gibi bir teşkilata sahip olduklarından itibarlı bir zümre idiler. Toplumda kabul gören bazı ayak işlerini yaparak onurlu bir hayat sürüyorlardı. Hatta İstanbul'da 16-23 yaş arası külhanbeyleri "meydan süpürgesi" adı verilen büyük süpürgelerle kışın çamurlu yolları temizliyorlardı.³⁶ Külhanbeylerinin kendilerine has giyimleri, davranış şekilleri ve konuşma biçimleri vardı.³⁷ Bu grup "Cezayir Kesimi" denilen bir modayı takip ediyorlardı. Başlarında bir şal bulunuyordu. Sırtta bir gömlek, kollar daima dirseğe kadar sıvalı, düğmeler iliksiz ve memeler muhakkak görünürdü. Göğüs kılı, ustura ile traş edilir, iki meme arasında bir tutam kıl mutlaka bırakılırdı. Bu tutama da birer küçük inci boncuk geçirilip düğmelenirdi. Bunun adına da "sine perçem" adı verilirdi.³⁸ Onlar önemli oranda serseri ve istenmeyecek bir hayat sürerlerdi.

Külhanbeyi olmanın da kendine göre bazı şartları vardı. Mesela bu kuruma kabul edilebilmeniz için tamamen yetim olmanız ve bakacak hiç kimsenizin olmaması gerekmektedir. Ayrıca bir yaş sınırlaması da bulunuyordu ki, 11 yaştan az, 15 yaştan büyük olmamak gerekiyordu. Teşkilata bir bakıma sınavla kabul edilen ve külhanbeyi olan yetimler 23-24 yaşına kadar burada kalabiliyorlardı. Destebaşı, külhanbeyi olmak üzere getirilen veya kendisi gelen çocuğa öncelikle; Burada verilen emre "hayır" demek yoktur, etini kesip şarabımıza kebab edip yesek boynunu bükeceksin, ağzını açmayacaksın... Razi mısın? Diye sorardı."Razıyım" cevabını alınca kendisine

³⁴Yazıcı, a. g. m, s. 21.

³⁵Server Tanilli, "Geçen Yüzyılda İstanbul'da Yaşamak", Editörler: François Georgen, Paul Dumant (Çeviri: Maide Selen), Alkım Yayınları, İstanbul, 2003, s. 138.

³⁶Uğur Gökteş, "Külhanbeyleri", Düünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, C:V, İstanbul, 1994, s. 164.

³⁷Pakalın, a. g. e, C:II, s. 359.

³⁸Reşat Ekrem Koçu, "Eski İstanbul'da Yalın Ayaklılar", Hayat Tarih Mecmuası, Sayı:14, Mayıs 1971, s. 42.

hırpani bir kıyafetle iki torba verir ve ‘‘Utanmayacaksın, dolaşacağın bakkal dükkânlarında kovulmaktan sıkılmayacaksın, dayak yememeye çalışacaksın, arsızlıktan çekinmeyeceksin; vermezlerde bir daha iste, yine vermezlerse tekrar iste, sızlan yalvar; bakkal dükkânına sinek gibi yapış, kopma; eğer bakkal veya çırağı seni hırpalamaya kalkarlarsa şirretleş, dükkânının müşterilerine sokul, sürün; tiksindir, iğrenirlerse daha daha sürün sırnaş! Haydi, uğrun açık olsun! Şeklinde çalışma yöntemini anlatarak, iki torba verir ve olabilen en kısa sürede piriç, irmik, şeker ve yağ toplayarak doldurmasını isterdi. Akşam olduğunda Külhancı Baba’nın bu malzeme ile hazırladığı pilav ve helva payı tahta bir çanağa ayrılmış ve su dağıtmak üzere ayakta beklemek mecburiyetinde olan aday müstesna, hep birlikte yenir, sonunda külhanbeyleri üç parmakları arasında tuttıkları birer ekmek parçasını tuza banarlar ve aynı durumdaki Külhancı Baba’nın duasına yüksek sesle katılırlardı.

Dua sonrasında tuza banılan ekmekler yenilir, bir de kardeşlik töreni yapılırdı. Bu sırada aday, daha önce külhanbeyi olmuş kendinden üç dört yaş büyük bir çocuk gençle birlikte külhanın ortasına getirilir, tamamen soyunmuş olan iki çocuktan birincisi solda, diğeri ise sağda durur, külhanın ağzının üstündeki rafta bir bohça içerisinde korunan ve ‘‘Layhar’ın kefeni’’ şeklinde isimlendirilen, iki yakalı, iki kollu tek bir gömleği birlikte giyerlerdi. Böylece bir gömlekte iki baş ve iki kol görünür, Külhancı, ocağın önünde diz çökerek yüksek sesle şu sözleri tekrarlardı;

‘‘Ey Layhar’ın evlatları! Burası baba yurdudur. Burada senin benin yoktur. Burada herkes kardeştir. Bir anadan doğanlar, bir babadan olanlar birbirlerini boğazlarlar. Layhar’ın evlatları birbirlerini bir vücut bilirler. Kardeşlerine biri bir iğne batırsa, acısını kendi vücutlarında duyarlar. Bu kefene sağlığında girenler, ölünceye kadar birbirlerini ayrı görmezler. Bu, ikilikte birliktir. Bu senin sağ elindir. Sen de bunun sol elisin. Vücudunuz birdir. Başlarınız ikidir. Biriniz sağınızı, biriniz solunuzu görürsünüz. Ömrünüzün sonuna kadar birbirinizi görürsünüz. Her gün kazancınızı buraya getirirsiniz. Burada bu senindir, bu benimdir yoktur. Az, çoğu aratır, çok hepimizi besler. Kazan birdir, hepinizi doyurur’’.

Sonra Layhar’ın ruhuna bir Fatıha okunur, önde Destebaşı ve Külhancı olduğu halde külhanbeyleri gömleğin içindekilere ‘‘Hoş geldin yeni kardeş’’ derler, o gece iki çocuk aynı gömleğin içinde yatar, uyurlardı.³⁹

³⁹Yazıcı, a. g. m, s. 21-22-23.

Külhanbeyleri kıyafetleri ile diğer kişilerden kolaylıkla ayırt ediliyorlardı. Bu kişiler başlarına uzun ve sıfır numara fes giyerler, bellerinde kuşak, bacaklarında geniş pantolon, ayaklarında da ökçeleri basık yemeni bulunurdu. Konuşmada daha çok argo kelimeler kullanırlardı.⁴⁰ Külhanbeylerinin kendilerine ait kahvehaneleri bulunuyordu. Buldukları kahvehanelerde çeşitli sanatlar icra ediliyordu. Tulumbacı ve kabadayılar tarafından açılan bu yerlere semai kahveleri deniliyordu.⁴¹ Bu kahvehanelerin bazıları yalnızca Ramazan ayında açılır ve burada sazlı sözlü eğlenceler tertiplenirdi.⁴² Sefil bir hayat yaşayan külhanbeylerinin piri, "Külhan-i Layhar" olup kendisinde hamam külhanında yatan ve şarap tortuları içerek yaşayan bir kişi olarak gösterilmektedir.⁴³

Tanzimat'ın ilanı ile birlikte yetimlerin sosyal haklarının ve mallarının korunması amacıyla bazı yeni kurumlar açılmıştır ki, bunların ilki Eytam Nizamnamesi çerçevesinde 1851 yılında kurulan Eytam Nazırlığıdır.⁴⁴ Bu nazırlık öncülüğünde oluşturulan Eytam Sandıkları yetim mallarının korunmasında önemli bir boşluğu doldurmuştur.

Yine Tanzimat döneminde yetimlerin barınma ve eğitimleri konusunda önemli adımlar atılmıştır. Bu konuda en ciddi çalışmalar şüphesiz 1861 yılında Niş valiliğine atanan Mithat Paşa'ya aittir. Mithat Paşa valiliğinin daha ilk yıllarında bölgedeki yetim olan Müslüman ve Gayrimüslim çocukların sıkıntılarını yakından görmüş ve onların hem barınma hem de eğitimleri için bazı çalışmalar başlatmıştır. Bu çalışmalar doğrultusunda 1863 yılında Niş İslahhanesini kurmuştur. Mithat Paşa bu kurumu açarken çocukları sokaktan kurtarmayı ve onların iyi terbiye almalarını amaçlamıştır.⁴⁵

İslahhanelerin devamı niteliğinde de Sanayi Mektepleri ve Darüşşafaka açılmıştır. Darüşşafaka'nın diğer adı Şefkat Yuvası'dır. Buraya yetim ve öksüzlerin yanı sıra zamanla yoksul aile çocukları da kabul edilmiştir.

"Günümüz insanının çoğunlukla yaşlı ve bakıma muhtaç, kişilere verdiği hizmetleriyle tanınmakta olduğu Darülaceze 2 Şubat 1896'da başladığı faaliyetlerini hala devam ettiren ve kuruluşunda yaşlı ve kimsesizler kadar, dilenciler ve bakıma muhtaç çocuklara da hizmet vermeyi öngörmüş ve bunu başarmış bir kurumdur. Dönemin padişahı II. Abdülhamit'in yakın ilgisini görmüş ve ismi de bizzat onun

⁴⁰Pakalın, a. g. e, C:II, s. 340.

⁴¹Süleyman Şenel, "Semai Kahveleri", Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, C: VI, s. 518.

⁴²Burçak Evren, *Eski İstanbul'da Kahvehaneler*, Milliyet Yay, İstanbul, 1996, s. 63.

⁴³Göktaş, a. g. m, s. 164.

⁴⁴Yazıcı, a. g. m, s. 21.

⁴⁵Yazıcı, a. g. m, s. 36-40.

tarafından verilmiş olan Darülaceze, farklı dinlerden Osmanlı vatandaşlarını hem yönetimine almış ve hem de ayırım yapmaksızın bütün yurttaşlara hizmet vermiştir. Hayırseverlerin yardımları yanında bir nevi döner sermaye ile gelir elde ediyordu. Darülaceze’de barınmanın yanı sıra halıcılık, dokumacılık, terzilik, çorapçılık, demircilik, marangozluk ve kunduracılık gibi mesleklerde icra ediliyordu. Darülaceze’de din ayrımı asla yapılmıyordu. Bina içerisinde yer alan Cami, Kilise ve Havra bunun en önemli ispatıdır’’.⁴⁶

Yetim ve bakıma muhtaç çocuklara yönelik II. Abdülhamit (1876-1909) döneminde de bazı çalışmalar yapılmış ve bu doğrultuda ‘‘Darü’l-Hayr-i Âli’’ açılmıştır.⁴⁷

Tanzimat’la hızlanan çocuk koruma sisteminin 19. yüzyıl sonları ile 20. yüzyıl başlarında hız kazandığı görülmektedir. Özellikle Rusya ile yapılan ve kaybedilen 93 Harbi sonrasında ciddi toprak kayıpları olmuş ve bu topraklardan Anadolu’ya yoğun bir göç dalgası başlamıştır. Bu yenilgiyi Trablusgarp, Balkan ve Birinci Dünya Savaşları takip etmiş ve bu mağlubiyetler hem şehit çocuklarının sayısının artmasına hem de kaybedilen topraklardan yapılan göçlerle birçok sahipsiz ve korunmaya muhtaç çocuğun Anadolu’ya gelmesine neden olmuştur. Mevcut kurumlar şehit ve bakıma muhtaç çocukların ihtiyaçlarını çözmeyince devlet yeni çareler aramaya başlamıştır. Bu doğrultuda 24 Kasım 1914’ten itibaren yetimler yurdu anlamına gelen ‘‘Darüleytamlar’’ açılmıştır.⁴⁸

Darüleytamlar başlangıçta sadece şehit çocukları için açılan bir kurum olmakla birlikte kimsesiz çocukların sayısı artınca bu çocuklarda kabul edilmeye başlanmıştır.⁴⁹ Darüleytamlar başlangıçta sadece İstanbul’da açılmıştı ve sayısı 20 civarındaydı. Fakat ihtiyacı karşılamadığından zamanla Anadolu’nun diğer bazı illerinde de açılmış ve 2 yıl gibi kısa bir zamanda sayıları 96’ya çıkmıştır.⁵⁰ Bu kurumlar zamanla hem bina ve hem de finans sıkıntısı yaşadığından Türkiye Cumhuriyeti döneminde tasfiye yoluna gidilmiş ve bunların yerine önce Şehir Yatılı Mektepleri daha sonra da Çocuk Esirgeme Kurumları açılmıştır.

⁴⁶Hidayet Y. Nuhoğlu, ‘‘Darülaceze’’, İA, C: VIII, Diyanet Vakfı Yay, İstanbul, 1993, s. 512-514.

⁴⁷Ayşe Osmanoğlu, *Babam Abdülhamit*, L&M Yayıncılık, İstanbul, 1960, s. 34-35.

⁴⁸Osman Nuri Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, Eser Matbaası, İstanbul, 1977, C:IV, s. 1548-1552.

⁴⁹İsmet Binark, ‘‘Maarif Tarihimize Ait Bir Rapor’’, Yeni Türkiye, Sayı:7, Ankara, 1996, s. 490.

⁵⁰Salih Özkan, ‘‘Türkiye’de Darüleytamların Gelişimi ve Niğde Darüleytami’’, Türkiyat Araştırmaları Dergisi, Sayı:19, Ankara, Bahar 2006, s. 216.

Yukarıdaki girişten sonra çalışmanın amacı doğrultusunda aşağıdaki soruların cevabı aranmaktadır.

1. Osmanlı vakıflarında yetim konusu yeterince işlenmiş mi?
2. Darüleytamların kuruluşunda Anadolu'ya yapılan göçlerin etkisi nedir?
3. Osmanlı Devleti'nin kimsesiz ve yetimler için yaptığı çalışmalar yeterli mi?

Osmanlı çocuk koruma sistemi veya darüleytamlar konusunda yapılan diğer çalışmalardan bahsetmek gerekirse bu alanda yapılan tez çalışmalarından biri ‘‘Geçmişten Günümüze Türkiye’de Çocuk Koruma Politikaları ve Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu’’ adıyla Muammer Salim’e aittir. Salim bu çalışmasına tarihsel süreci içinde çocuk algısı ve politikaları ile başlamış, Tanzimat dönemi ile başlayan ve Türkiye Cumhuriyeti’nin ilk döneminde devam eden çocuk koruma sistemi ile devam etmiş ve günümüzdeki uygulamaları ile bitirmiştir.⁵¹

Bu alanda yapılan bir diğer tez çalışması ise Abdullah Karatay’a aittir. Karatay, ‘‘Cumhuriyet Dönemi Korunmaya Muhtaç Çocuklara İlişkin Politikaların Oluşumu’’, adlı doktora çalışmasını Osmanlı Devleti’nin son dönemleri ve Cumhuriyet dönemi ile sınırlı tutulmuştur.⁵²

İrfan Ünal’a ait olan ‘‘167 No’lu Çanakkale Eytam Sandığı’na Mahsus Teminatlı İdane Defteri’nin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi (1920-1926)’’ adlı tez çalışmasında yetim mallarının korunması amacıyla 1851 yılında kurulan Eytam Sandığı konusu işlenmiştir. Ünal, çalışmasında Çanakkale Eytam ve İdare Sandığı’ndan başta Türkler olmak üzere Ermeni ve Yahudilerinde borç aldıklarından bahsetmektedir. Çalışmada Eytam İdaresi’nin kuruluşu, idari yapısı ve görevleri anlatıldıktan sonra Eytam Sandıklarının kuruluşu, yapısı ve görevlerinden bahsetmiştir.⁵³

Hakan Aytekin ise ‘‘1914-1924 Yılları Arasında Korunmaya Muhtaç Çocuklar ve Eğitimleri’’ adlı çalışmasında darüleytamları Balkan Savaşları sonucunda ortaya çıkan kurumlar olarak görmüştür. Aytekin, bu tez çalışmasında Osmanlı çocuk koruma

⁵¹Muammer Salim, ‘‘Geçmişten Günümüze Türkiye’de Çocuk Koruma Politikaları ve Çocuk Esirgeme Kurumu’’, SDÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta, 2011.

⁵²Abdullah Karatay, ‘‘ Cumhuriyet Dönemi Korunmaya Muhtaç Çocuklara İlişkin Politikaların Oluşumu’’, MÜ SBE (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul, 2007.

⁵³İrfan Ünal, ‘‘167 No’lu Çanakkale Eytam Sandığına Mahsus Teminatlı İdane (Borç) Defteri’nin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi (1920-1926)’’, ÇOMÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çanakkale, 2010.

sisteminin Tanzimat öncesi ile gayri resmi olarak yapıldığını ve Tanzimat sonrası ise bu kurumların resmîlik kazandığından bahsetmektedir.⁵⁴

Yukarıda örnek olarak gösterilen bu çalışmaların dışında başka çalışmalar da bulunmaktadır. Ama yapılan bu çalışmalara toplu olarak bakıldığında Osmanlı hukukunda çocuk (rüşt, tereke, vasi), Osmanlı vakıflarında yetimler ve milli mücadele yetimlerine Avrupalı Türklerin yardımları konusuna fazla değinilmediği ve bu alanın eksik bırakıldığı görülmüştür. Oysa bugün de ülkemizde Çocuk Esirgeme adında bu tür kurumların varlığı bilinmektedir. Buraların finansmanı adına devletin benzer yardımları bugün de yapması mümkündür. Yine benzer bir vakıf uygulaması tekrardan hayata geçirilebilir. Bu araştırma ileriki araştırmalara yol göstermesi, bu konuda devlet düzeyinde yeni önlemlerin alınmasına neden olması bakımından önemlidir.

⁵⁴Hakan Aytekin, ‘‘1914-1924 Yılları Arasında Korunmaya Muhtaç Çocuklar ve Eğitimleri’’, MÜ, TAE (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2006.

BİRİNCİ BÖLÜM: OSMANLI ÇOCUK KORUMA SİSTEMİ

I. OSMANLI VAKIFLARINDA YETİMLER

‘‘Vakıf, sadece Allah rızasını kazanmak için, zengin kimseler tarafından kurulan ve menfaati tamamıyla ihtiyaç içinde bulunanlara tahsis edilen müessesedir’’.⁵⁵

Vakıf kelimesinin birden çok tanımı olmakla birlikte; *‘‘bir malın-mülkün alım-satımından doğan faydasını, ona sahip olan açısından durdurmak ve ona ihtiyacı olan başkalarına devamlı tahsis etmek’’*⁵⁶ şeklinde söylenmektedir. Osmanlı vakıflarında da yetimler için çok sayıda örnekle karşılaşabiliriz. Fatih Sultan Mehmet döneminde kurulan ‘‘Daru’t-Talim’’ adlı okul için şu tabir yer almaktadır:

‘‘Eytam bulunur ise talim-i eytam, bulunmaz ise etfal-i fukara-yı müslimine talimi ikdam eyleyip...’’ Yani bu okul öncelikle yetimler için açılmış olup yer kalırsa fakirlerde okula kabul edileceklerdir.

Kanuni’ye ait Süleymaniye Vakfiyesinde ise şu bilgiler yer almaktadır:

*‘‘Ve her gün iki nevbet fukara için pişen aştan ve ekmekten Mektep’te hazır olan eytama ve evlad-ı fukaraya vere ve adet üzere her ikisine bir çanak aş, bir pare et ve iki ekmek vireler. Ve mektephaneye hasır lazım oldukça mal-ı vakıftan alı-vireler.’’*⁵⁷

Padişahların haricinde kişiler tarafından da kurulan vakıflarda yetim ve öksüzler gözetilmiştir. Yapılan bir çalışmaya göre 1585-1683 yılları arasında 313 vakfin gelirlerinin muhtelif sosyal hizmetlere dağılımı hesaplandığında en büyük payın (%72.93) yetim, fakir ve muhtaç çocuklara elbise alımı, fukaraya yardım masraflarına ayrıldığı görülmektedir.⁵⁸ Bu tür vakıflar sayesinde özellikle yetim çocuklar, koruyucu aileler yanında yetiştirilmeye çalışılmıştır. Koruyucu ailelerin yanına verilen bu yetimler sadece bakılmakla kalmayıp aile sıcaklığı ve o ailenin çocukları ile yetişiyordu. Böylelikle yetimler sadece barınma ve beslenmenin dışında milli ve manevi değerlere de sahip olarak yetişmiş oluyordu.

Osmanlılarda küçük yaşta yetimlerin korunmasında ‘‘Avarız Vakıfları ve Sandıklar’’ da önemli işlevler üstlenmişlerdir. Bilindiği gibi avarızın Osmanlı maliyesinde, vergi ve bütçe terimi olarak birbirine bağlı anlamları bulunmakta, bizi

⁵⁵Ziya Kazıcı, *İslam Müesseseleri Tarihi*, Kayıhan Yay, İstanbul, 1991, s. 184.

⁵⁶Mustafa Armağan, *Geri Gel Ey Osmanlı*, Ufuk Kitap, İstanbul, 2007, s. 269-270.

⁵⁷Yazıcı, a. g. m, s. 17.

⁵⁸Hasan Yüksel, *Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Hayatında Vakıfların Rolü (1585-1683)*, Dilek Matbaası, Sivas, 1998, s. 146.

burada daha ziyade ilgilendiren yönüyle de, düzenli olmayıp fevkalade durumlarda ve genellikle de savaş zamanlarında toplanan vergiye denilmekteydi.⁵⁹

Bir mahalle veya köyde bu vergileri karşılamakta güçlük çeken halkın, ödemelerine katkıda bulunmak üzere Avarız Vakıfları kurulmuştur. Bu vergi zamanla eski önemini yitirmiş olsa da kullanılmaya devam etmiştir. Belli bir dönemden sonra bu vergiler hayır işleri, yangın, deprem, salgın hastalık veya fakir olduğu halde evlenemeyen kişilere yardım şeklinde kullanılmıştır. Zamanla Avarız Akçesi veya Avarız Sandığı adı ile anılan bu vergiden elde edilen gelir ile Müslüman, gayrimüslim ayrımı yapılmaksızın her ihtiyaç sahibi yararlanmıştı. Bunun haricinde esnaflarında kendi aralarında kurmuş oldukları ‘‘Esnaf Sandıkları’’ vardı ve bu sandıklarda toplanan paralarla zor durumda bulunan esnafa yardım yapıldığı gibi ölen bir esnafın ailesi ve yetimlerine de yardım ediyorlardı.

Yukarıdaki yardım sandıklarının bir benzeri de yeniçeriler tarafından kurulmuştu. Bildiğimiz gibi Yeniçeri Ocağı ‘‘Orta’’ adı verilen bölüklerden meydana geliyordu. Yeniçeriler de kendi aralarında ‘‘Orta Sandıkları’’ adıyla bir yardım kuruluşu oluşturmuşlardı. Bu sandıklarda toplanan paralarla zor durumda kalan meslektaşlarına yardım ettikleri gibi, ölen bir yeniçerinin ailesi ve yetimlerine de sahip çıkıyorlardı. Yeniçeriler, ölen arkadaşlarının mallarını satıp büyük çocuğu varsa ona para olarak veriyorlardı. Eğer çocuk küçük ise bu para işletilmek üzere sandığa devrediliyor ve çocuk yetişkin olduğunda bu para ona teslim ediliyordu. Uzunçarşılı, bir de Ağa Kapısı’nda Yeniçeri yetimlerinin paralarının saklandığı ‘‘Kara Sandık’’ tan bahsetmektedir. Buna göre söz konusu sandığa ‘‘Beytülmal Kâtibi’’ denen memur bakar ve ocağa ait Beytülmal Defteri’ni tutardı. Arkasında küçük yaşta çocuklar bırakmış olan Yeniçerilerin parası ya Kara Sandığa konarak aynen muhafaza edilir veya bağlı olduğu Oda’ya verilerek işletilirdi. Her iki halde de çocuk büyüdükten sonra Beytülmal Kâtibi kayıtlara bakarak, aynen veya çalıştırıldıysa, kazancıyla birlikte babasından kalan parayı çocuğa teslim ederdi.⁶⁰

Osmanlı Devleti’nde vakıflar yukarıda anlatılanların dışında ailenin korunmasına yönelik faaliyetlerde de bulunmuşlardır. Kimsesiz çocukların milli ve manevi değerlere bağlı birer birey olarak yetişmeleri amacıyla koruyucu aile sistemini

⁵⁹Halil Sahillioğlu, ‘‘Avarız’’, İA, C:IV, Diyanet Vakfı Yay, İstanbul, 1991, s. 108-109.

⁶⁰Yazıcı, a. g. m, s. 19-20.

geliştirmiş ve bu ailelere yaptıkları hizmetler karşılığında günün şartlarına göre belirlenen bir ücret vakıflar tarafından ödenmiştir.⁶¹

II. OSMANLI SOSYAL YAPISINDA ÖKSÜZ ve YETİMLER

Babası veya anne-babasının her ikisi de ölmüş ve henüz buluğ çağına gelmemiş, bakıma muhtaç çocuğa “yetim”, sadece annesi ölmüş çocuğa ise “öksüz” denilir. Bununla birlikte Anadolu’da öksüz yerine de yetim denilmesi söz konusudur.⁶² İslam’da öksüz ve yetimler konusunda topluma çok önemli görevler düşmektedir.

Kur’an-ı Kerim’de yetim ve yetimeyn kelimesi birçok ayette geçmektedir.⁶³ Kur’an-ı Kerim’de yer alan bir ayet bu konuda şöyle buyrulmaktadır;

“Allah’a kulluk edin. O’na hiçbir şeyi ortak koşmayın. Ana babaya, yakınlarla, yetimlere, düşkünlere, yakın komşuya, uzak komşuya, yanınızdaki arkadaşına, yolcuya ve elinizin altında bulunan kimselere iyilik edin. Allah kendini beğenip öğünenleri sevmez”.⁶⁴

Ayrıca Hz. Peygamber’in hadislerinde de yetim konusu sıkça geçmektedir. Hz. Peygamber bir hadisinde şöyle buyurmaktadır;

“Kim Müslümanların arasında bulunan bir yetimi alarak, yedirip içirmek üzere evine götürürse affedilmeyecek bir günah işlemediği (şirk) takdirde, Yüce Allah onu mutlaka Cennete koyar”.⁶⁵

Bu durum gösteriyor ki, İslam dini bu konuyu önemsemektedir.

Ayrıca Türklerin İslamiyet’i kabul etmesinden sonra yazılan ve Ahmed Yesevi’ye ait olan Divan-ı Hikmet’te yetim konusu ve onlara ait sorumluluklar işlenmiştir.⁶⁶

‘Akıllı isen, gariplerin gönlünü avla;

Dünyaya tapan soysuzlardan yüz çevir;

Mustafa gibi ülkeyi gezip yetim ara;

⁶¹Nazif Öztürk, “Türk Toplumunda Koruyucu Aile Sistemi”, I. Aile Şurası Bildirileri, 1990, s. 300.

⁶²İbrahim Kâfi Dönmez, “Yetim”, İA, C:XXXIII, TDV Yay, s. 401-403.

⁶³Enam, İsrâ, Fecr, Duha, Maun, İnsan, Beled, Kehf, Bakara, Nisa, Enfâl ve Haşr surelerinde yetim ve yetimen kelimeleri geçmektedir.

⁶⁴Kur’an-ı Kerim, (Heyet), Nisa 36. Ayet, Ankara, 2010, s. 83.

⁶⁵Tirmizi, “Birr”, 14.

⁶⁶Ahmed-i Yesevi, *Divan-ı Hikmet Seçmeler* (Haz. Kemal Eraslan), Kültür Bakanlığı Yay, Ankara, 1993, s. 51-53.317.

Yüz çevirip, deniz olup taşım işte.

...

Garip, fakir, yetimleri kıl sen şamdan;

Yiyecek bulsan, canın ile kıl sen ihsan;

Parçalayıp aziz canın eyle kurban;

Hak'tan işitip bu sözleri dedim işte.

...

Hayır, saha kılanlar, yetim gönlün alanlar

Çahar-yarlar yoldaşı, Kevser lebinde gördüm.

Zalim olup zulm eden, yetim gönlün ağrıdan,

Kara yüzlü mahşerde, kolunu arkada gördüm''.

İslam öncesi Türk kültüründen bazı unsurları taşımakla birlikte, İslam'ın etkilerini de barındıran Anadolu Efsanelerinde ailenin özellikleri sayılırken; temelinde sevginin bulunmasının gerektiği, genelde çocukların, özellikle de yetim ve öksüzlerin korunmalarının lüzumu, kardeşler arası sevgi ve dayanışmanın gözetilmesi gibi konular dile getirilmektedir.⁶⁷

Osmanlı Devleti'nde çocuk ailenin ve toplumun en önemli unsurudur. Çocuğun iyi yetiştirilmesi önemli bir esastır. Hayatta olan çocuklar kadar daha doğmamış çocuklar için dahi bazı uygulamalar göze çarpmaktadır. Mesela çocuk yetimse ve babasının ölümü sırasında henüz doğmamışsa mahkeme o çocuğun mirastan faydalanması ve ileriki hayatını rahat bir şekilde sürdürebilmesi için giriş bölümünde anlatıldığı gibi bir "vasi" tayin ederdi. Vasi, iyi nitelikli ve güvenilir bir kişi olmak durumundaydı. Vasi çocuğun babaannesi, dedesi, amcası, halası olabileceği gibi akrabalık bağı olmayan bir kişi de olabilirdi. Vasi uygulaması sadece Müslümanlar ile sınırlı olmayıp gayrimüslimlerde de bu şekilde bir düzenleme vardı. Hatta gayrimüslimler kendi dindaşları olan birini vasi olarak atayabildikleri gibi Müslüman olan birini de vasi olarak kullanabiliyorlardı. Vasilerin bu görevi çocuğun buluş çağına girmesiyle sona ererdi. Ebeveynlerden birinin veya her ikisinin ölümü yanında, ayrılık dolayısıyla yuvanın yıkılması halinde çocukların bakımı, korunup yetiştirilmeleri ve terbiyeleriyle

⁶⁷Nesimi Yazıcı, "Osmanlılarda Yetimlerin Korunması Üzerine Bazı Değerlendirmeler", AÜİFD, Sayı:1, Ankara, 2007, s. 8.

bir kişi görevlendirilirdi. Küçük ocukla ilgili belirli hak, yetki ve sorumluluk sahibi olan bu görevliye İslam Hukuku'nda "hadin" (hadine), bu işleme de *hidane (hadane)* denirdi.

Böylece ocuğun bedenen ve ruhen sağlıklı yetiştirilmesi hedeflenirdi. İslam tarihinde Hz. Peygamber döneminden itibaren bu alanda zengin bir hukuk doktrini ve tecrübe birikimi oluşmuştur. Osmanlı döneminde hidane de Müslümanlarla birlikte gayrimüslim Osmanlı tebası tarafından oldukça yoğun biçimde uygulanmıştır.⁶⁸

Osmanlı Devleti yukarıdaki uygulamanın dışında "tebenni" adı verilen evlat edinme uygulamasını da başlatmıştır. Burada amaç çocuğun iyi bir şekilde yetişmesini sağlamaktır. Bu uygulama İslamiyet'ten nceki Arap toplumunda ve İslamiyet'in ilk dönemlerinde de uygulanmış olup Kur'an-ı Kerim Ahzap Suresi ile bu uygulamaya son vermiştir.⁶⁹ İslam'ın bu kesin emrine karşı gelmemek üzere Osmanlı Devleti koruyucu aile adı altında bu uygulamayı srdrmştir.

Osmanlı Devleti'nde ksz ve yetimler için kullanılan bir diğer uygulama da "ıcar-ı sağir" dir. Yani yoksul veya yetim çocuklar zengin ailelere hizmet karşılığında "besleme, ahretlik, manevi evlat" şeklinde verilmesi de Osmanlı döneminde Müslümanların sıklıkla uyguladıkları bir yöntemdi. Burada da esas, ahiret sevabı ümidiyle fakir veya yetim çocukların ihtiyaçlarının giderilmesi yani Allah'ın rızası olup, asla kklerin istismarı değildi. Nitekim ocuğun emeğine karşılık belli bir ücret de takdir edilirdi. Bu uygulamaya konu oluşturanların çoğunluğu kız çocuklarıydı ve genellikle rüşt çağıyla sınırlandırılmışlardı.⁷⁰

Kimsesiz ve yetimler için bazı uygulamalar yapılırsa da bu kişiler çoğu zaman korunmaya muhtaç olarak görülmüşlerdir. Yrkoğlu bu çocuklar için, "eşitli nedenlerle öz ana-babası ile birlikte yaşamak gibi en doğal hakkından yoksun kalan, herkesin acıdığı, m kimsenin sahip çıkmadığı" kişiler olarak tanımlamıştır.⁷¹

Bu konu ile ilgili 2828 Sayılı Sosyal Hizmetler ve ocuk Esirgeme Kurumu Kanunu ;

"...Beden, ruh ve ahlak gelişimleri veya şahsi güvenlikleri tehlikede olup;

1. Ana veya babasız, ana ve babasız,

2. Ana veya babası veya her ikisi de belli olmayan,

⁶⁸Ali Bardakoğlu, "Hidane", İA. Diyanet Vakfı Yay, C:XVII, İstanbul, 1998, s. 467-471.

⁶⁹Allah; Ahzap Suresi'nde (33/4), "Allah evlatlarınızı öz oğullarınız olarak tanımadı" buyurmaktadır.

⁷⁰Nesimi Yazıcı, "Osmanlılarda Yetimlerin Korunması zerine Bazı Değerlendirmeler", AÜİFD, XLVIII (2007), Sayı: 1, s. 15-16.

⁷¹Atalay Yrkoğlu, *Değişen Toplumda Aile ve ocuk*, 6.Basım, zgr Yay, İstanbul, 2000 , s. 13.

3. Ana ve babası veya her ikisi tarafından terk edilen,

4. Ana veya babası tarafından ihmal edilip; fuhuş, dilencilik, alkollü içkileri veya uyuşturucu maddeleri kullanma gibi her türlü sosyal tehlikelere ve kötü alışkanlıklara karşı savunmasız bırakılan ve başıboşluğa sürüklenen çocuğu’’⁷² korunmaya muhtaç çocuk olarak görmektedir.

Akyüz’e göre ise; *’’Kimseli veya kimsesiz, zengin veya yoksul, suçlu veya suçsuz, engelli veya engelli olmayan özellikleri göz önüne alınmadan doğan her çocuk reşit olana kadar yani kendi ayakları üzerinde durana kadar korunmaya muhtaçtır’’*.⁷³

Osmanlı toplumunda yetim ve kimsesiz çocukların korunmasında yukarıdaki uygulamaların dışında başta zekat, sadaka, fitre gibi yardımlarla sosyal refahı sağlayan vakıflar da önemli rol üstlenmişlerdir. Ayrıca İslam toplumu ve Osmanlılarda kimsesiz ve yetimlerin korunması ve himaye edilmesi kadar önemli olan bir diğer konuda bu kişilerin iyi bir evlilik yapmalarının sağlanmasıdır. İyi bir evlilik bu kişiler için hayatın geri kalan kısmının sıkıntısız geçmesi anlamına gelmektedir. İslamiyet’in ilk dönemlerinde savaş, baskın gibi durumlarda birçok kız yetim kalıp bir erkeğin himayesine sığınıyordu. Bu durum İslamiyet’ten önce de var olan bir durumdu ve böylelikle bir erkeğin himayesinde birden fazla kadın bulunabiliyordu. Bu kişilerde bu kadınların bazılarının güzelliğine bazılarının da malına tamah edip onlarla zorla nikâh kıyıyorlardı. Mal ve güzellik yönünden iyi olmayan yetimler ise sefalet içinde kalabiliyorlardı. Bu durum üzerine velilerin yetim kızlarla evlenmelerinde bazı düzenlemeler yapılmış olup bu düzenlemeler getirilmiştir. Buna göre;

a.Veliler ancak adaleti temin şartıyla yetimlerle evlenebilirler. Bu konuda içlerinden azda olsa bir şüphe varsa bu evlilik yasaklanmıştır.

b.Velide adaleti yerine getiremeyeceği hâsıl olursa ilk olarak vesayet ve velayeti üzerinde olmayan yetimlerle evleneceklerdir.

c.Yine kişide adaleti temin konusunda sıkıntı meydana gelecekse onlarla değil, yetim olmayan veya cariyelerle evlenmeleri tavsiye edilmiştir.⁷⁴

⁷²Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu Kanunu, Kanun Numarası 2828, Yayımlandığı Resmi Gazete Tarihi 27. 05. 1983, Sayı:18059, Madde 3/b.

⁷³Emine Akyüz, *’’Medeni Kanun İle Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu Kanunu Açısından Korunmaya Muhtaç Çocuklar’’*, AÜ Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi, C:XX, Sayı:1, Yıl 1987, s. 11.

⁷⁴Nurullah Eski, *’’Hak ve Sorumlulukları Bakımından İslam Hukukunda Yetimler’’*, Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi, SÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Yay, Konya, 2007, s. 46.

III. OSMANLIDA ÖKSÜZ , YETİMLER İÇİN ALINAN SOSYAL TEDBİRLER

Türk aile yapısı çok sağlam temellere dayanmaktadır. Savaşçı bir millet olan Türk toplumunda ailenin gözetleyicisi olan babanın savaşlarda ölmesi veya vefatı durumunda aile dağılmamış, koruma altına alınmıştır. Ölen kişinin eşi ve çocukları başka ailelere katılmamıştır. Türkler İslamiyet'i kabul ettikten sonra da bu hassasiyetlerini devam ettirmiştir. Özellikle Selçuklular döneminde yetim ve öksüz çocukların barınması için vakıflar kurulmuştur. Bu vakıflardan ilk akla gelen Erbil Atabeyi Muzaferüddin Ebu Said Gökbörü tarafından yaptırılan "Gökbörü Vakfı" dir. Bu sosyal kurumlar içinde, yetim ve terk edilmiş çocukların himaye edildiği ve her türlü ihtiyaçlarının karşılandığı yetimhaneler mevcuttur.⁷⁵

Osmanlı Devleti de diğer Türk devletlerinde olduğu gibi dul ve yetim haklarının korunmasına önem vermiştir. Bunun için dul ve yetimlerin haklarının gözetilmesi ve diğer yardıma muhtaç insanların toplum içerisindeki hayatlarını sürdürebilmelerini sağlamak amacıyla sosyal yardım teşkilatları kurulmuştur. Bunların başında ise vakıflar gelmektedir. Avarız ve Müessesat-ı Hayriye isimlerini taşıyan vakıflar, toplumdaki yardıma muhtaç kişilere yönelik sosyal yardımları organize edici özelliğe sahiptir. Osmanlı döneminde önemli sosyal etkilere sahip vakıflar, özellikle kendisini iktisadi ve sosyal açıdan güçsüz, zayıf ve fakir kimselere sunulan yardımlarda göstermiştir. Toplumda yardıma muhtaç kimseler, vakıf şeklinde kurulan hastane, yetimhane, aşevi, imarethane, medrese ve şifa yurtlarında tedavi edilmiş, doyurulup barındırılmış, donatılıp okutulmuşlardı.⁷⁶

Vakıfların yanı sıra Osmanlı Devleti'nde Tanzimat dönemi ile birlikte öksüz ve yetimlerin haklarının korunması amacıyla birçok kurum açıldığı görülmektedir. Bu kurumlar şunlardır:

- Eytam Sandıkları
- Islahhaneler
- Darüşşafaka
- Darü'l Hayr-ı Âli
- Hamidiye Etfal Hastane-i Ali
- Himaye-i Etfal Cemiyeti

⁷⁵Ahmet Eryüksel, "Osmanlı Devletinde Dul ve Yetimler", Şarkiyat Mecmuası, C:VIII, İstanbul, 1998, s. 331.

⁷⁶Eryüksel, a. g. m, s. 331.

-Darüleytamlar

Bu kurumların iyi çalışabilmesi ve yetim çocukların hakları ve mallarıyla ilgili haksızlıkların ortadan kaldırılması amacıyla idareciler tarafından ferman ve hükümler de yayınlanmıştır. Söz konusu bu hükümler, Osmanlı Devleti'nde çok kapsamlı yetkileri bulunan ve şer'i mahkemelerde görev yapan kadınlara hitaben yazılmış ve onlara gönderilmiştir. Örneğin, 1852 yılında İstanbul ve Bilad-ı Selase⁷⁷ olarak bilinen Eyüp-Galata-Üsküdar'da ölenlerin yetimlerine intikal eden gayrimenkullerin keşif ve tahmini işlemlerinden fazla harç alındığı ile ilgili şikâyetler üzerine çıkarılan emirde fazla harç alınmaması, keşif bedellerinin ve tahminlerinin değerleri konusunda dikkat edilmesi gerektiği bildirilmiştir.⁷⁸ Bu konuda Rum yetimlerin haklarının keşişhanelerde bir şekilde ortadan kaybolduğu ve bunun için kilise mallarının incelenmesi ve gerekli tedbirlerin alınması istenmiştir.⁷⁹

A. Eytam Sandıkları

Eytam kelime olarak, "yetimler ve dul kadınlar" manalarına gelmektedir.⁸⁰ Eytam Sandıkları da, yetimlerin mal ve paralarının korunması ve değerlendirilmesi için kurulduğundan, öncelikle Osmanlı Devleti'nde bununla ilgili daha önceki uygulamalarına bakmak gerekmektedir. Osmanlı Devleti'nde XV. yüzyılın ilk yarısından itibaren para vakıflarının kurulduğunu görmekteyiz. Para vakıfları ilk olarak Edirne'de XV. yüzyılın ilk yarısında kurulmuştur. Osmanlı Devleti'nin gerileme dönemine girmesiyle, toplumun bütün kesimlerinde yaşanan para darlığı, buna bağlı olarak ortaya çıkan tefecilerden, ihtiyaç sahiplerinin korunması gibi çok çeşitli sebeplerden dolayı para vakıflarının sayılarında bir artış görülmektedir. Osmanlı Devleti'nde para vakıflarının yanında yetim, deli, yaşlı, kayıp ve bunak gibi kişilerin mal ve paralarını korumak ve değerlendirmek amacıyla "Yetim Malları İdare Meclisi'nin" denetimi altında 7 Rebiyülevvel 1268 (31 Aralık 1851)' de çıkarılan Eytam Nizamnamesi ile her kazada birer Eytam Sandığı kurulması kararlaştırılmıştır.

Eytam Sandıklarının görevlerini şu şekilde sıralamak mümkündür;

1- Sandıklara verilen yetim para ve mallarını muhafaza etmek.

⁷⁷Osmanlı Devleti döneminde Eyüp, Galata ve Üsküdar için kullanılan genel ad.

⁷⁸Eryüksel, a. g. m, s. 332.

⁷⁹Eryüksel, a. g. m, s. 332-333.

⁸⁰Pakalın, a. g. e, C:I, s. 578.

- 2- Yetimlerin gayri menkullerini idare etmek ve usulüne uygun olarak her türlü vergi, vesaire masraflarını yapmak.
- 3- Devletçe kendilerine tahsis edilen maaşı tahsil etmek.
- 4- Yetimlerin yaşlarına karşılık nafakalarını sağlamak.
- 5- Veli ve vasilerin hesaplarını kontrol etmek.
- 6- Tereke yazımı ve işlemleri istemek ve mirasçı ile hazine hissesinin ödenmesinden sonra kayıp hisseleri muhafaza etmek.
- 7- Kesin ve kesin olmayan vade ile ödenecek parayı kabul etmek.⁸¹

Osmanlı Devleti'nde Eytam Sandıkları olmadığı zamanlarda yetim paraları Mal Sandıklarında muhafaza ediliyordu. 1851 tarihli nizamnamede şu hususlar yer almaktadır:

-Yetimlerin haklarının zayi edilmemesi için çalışan terekelerle ilgili işlemler eskiden olduğu gibi devam edecektir.

-Kişilerin zimmetinde bulunan yetimlere ait malların sıkı kontrolü yapılacaktır. Bu mallar 4 aylık bir süre içinde tahsil edilecektir.

-Tahsil edilen mallar bedestende muhafaza edilecektir.

-İdane ve istidane işlemleri itina ile yapılacaktır.

-Rehin ve kefile ilgili ayrıntılar üzerinde itina ile durulacak, borcun ödenmemesi durumunda rehin ve kefileden alınma yoluna gidilecektir.

-Yapılacak işlemlerle ilgili görevlilerin ücretleri idane harcından ödenecektir.⁸²

1851 yılında yayınlanan nizamnameden ayrı olarak 21 Şaban 1291 (3 Ekim 1874) tarihinde Meclis-i İdare-i Emval-i Eytamın yapısı ve görevlerini düzenleyen yeni bir nizamname daha yayınlanmıştır.⁸³

Bu sandık, yetimlerin mal ve paralarını koruduğu gibi yetimlerin nafakasını sağlamak ve yetimler adına parasını işletmekle mükellefti. Sandığın adı, 1906 yılına kadar "Eytam Sandığı" şeklindeyken, bu tarihten itibaren "İdanat Sandığı" olarak değiştirildiği görülmektedir. Sandıkların taşrada teşkilatlandırılması ise Emval-i Eytam İdari Meclislerinin kurulmaya başlamasıyla birlikte olmuştur.⁸⁴ Eytam İdaresi Tanzimat

⁸¹Güngör Göçer, "220 ve 221 Numaralı Şer'iyeye Sicillerine Göre Burdur'un Sosyo-Ekonomik Tarihi", SDÜ, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Isparta, 2010, s. 63.

⁸²Tahsin Özcan, "Osmanlı Toplumunda Yetimlerin Himayesi ve Eytam Sandıkları", Toplum ve Bilim, İÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı: 14, Yıl, 2006, s. 112.

⁸³Özcan, a. g. m, s. 110; ayrıca bkz, Düstur, Birinci Tertip, cilt: 3, s. 551.

⁸⁴Mehmet Çanlı, "Eytam İdaresi Sandıkları ve Yetimlerin Ekonomik Haklarının Korunması", Savaş Çocukları Öksüz ve Yetimler, (Editör: Aylin Koç), MÜ Yay, İstanbul, 2003, s. 73-74-75.

döneminde çocukların mallarını ve diğer haklarını korumak amacıyla oluşturulmuş olan ilk kurum olması yönüyle önemlidir.⁸⁵

Sandıkların idaresinden eytam müdürleri sorumludur. Başlangıçta sandıkların muhasebe işlemlerini mahkeme kâtipleri yaparken daha sonra merkezde bir muhasebeci ve gereği kadar muhasebe memuru bulundurulmaya başlanmıştır. Sandıklara giren çıkan bütün paraların takibini sağlamak amacıyla sandık emini, yardımcısı, yevmiye kâtibi, iki idane memuru ve iki idane kâtibi de bulunmaktadır. Bunun yanında merkezde, taşra tereke icmallerini hazırlamak, muhasebe defterlerini tetkik etmek ve incelemek üzere beş tahsildar ve bir de baş tahsildar ve tahminci ile yeteri kadar kişi çalıştırılıyordu. Bu kişiler herhangi bir usulsüzlüğe ve yolsuzluğa mahal vermemek için, birbirlerine müteselsilen kefil yapılıyorlardı. Hatta bu kişilerin her türlü alım ve satımları meclis denetiminde yapılıyorlardı. İdanat Sandıklarının sağlam olmasına ve devamlı kilitli tutulmasına dikkat edilirdi. Bu sandıklar, hazine sandıkları ile birlikte emniyetli yerlerde muhafaza edilir, anahtarları da sandık emininde bulunurdu. Muhafaza edilecek olan paraların, detaylı bir dökümü yapılır ve sandıklara konulurdu. Daha sonra sandık emini, Eytam Müdürü ve muhasebeci tarafından sandıklar mühürlenirdi. Bu hesaplar, altı ayda bir kontrol edilir, kontrol sırasında sandıklar eytam meclislerine getirilirdi.⁸⁶

Eytam veya eytam idanat sandıklarının yanında farklı meslek gruplarına ait kişilerin yetimleri için de “İdanat Sandıkları” kurulmuştur. Genel eytam sandıklarının yanında 1875 yılından itibaren emval-i eytam meclisinin nezaretinde ilmiye sınıfına ait bir sandığın kurulduğu görülmektedir. Bu sandığın kuruluş amacı ilmiye sınıfına mensup kişilerin yetimlerinin, haklarının ve mallarının korunması ve değerlendirilmesi işlemlerini yerine getirmektedir. Sandığın sermayesi, ilmiye sınıfına ait kişilerden kesilmekteydi. Bu kişilerin almış olduğu birer maaş sandığa devredilerek yetimler için sermaye oluşturuluyordu. Kesilen bu maaşlar, Şeyhülislamlık Mektubi Kalemi vasıtasıyla defteri tutularak, eytam idaresine teslim ediliyordu. Paranın işletilmesi de bu idare tarafından yapılıyordu. Sandıkta biriken nemalar, sadece ilmiye sınıfının yetimlerine veriliyordu. Sandıktan, erkekler 20 yaşına kadar, bayanlar evleninceye kadar, sakat, deli ve diğer hak sahibi kişiler ise Eytam Meclisi’nin uygun göreceği yaşa kadar maaş alabilmekteydi. Sandıktan yetime maaş bağlanmışsa, yaşlı kadınına maaş bağlanmıyordu. Yani sandıktan yararlanma da öncelik yetimlerdir. Sandıktan maaş alan

⁸⁵“Eytam İdaresi”, Türk Ansiklopedisi, C:XVI, MEB Yay, Ankara, 1968, s. 56.

⁸⁶Çanlı, a. g. m, s. 75-76.

dul kadınların, her altı ayda bir tekrar evlenip evlenmediğini ispatlamak amacıyla mahalle veya köy imam ve muhtarından ilmühaber alma zorunluluğu bulunmaktadır. Sandıktan yararlandırılan kadınların başka birisiyle evlenmesi durumunda almış olduğu maaş kesilmekteydi. Bunun yanında posta, telgraf çalışanları ve diğer memurların yetimleri için de sandık kurulmuştur. Ancak memurlarla ilgili kurulan bu sandıklardan, memur yetimlerinin yararlandırılması 1877 Martından itibaren görülmeye başlanmıştır. Bu sandıkların idaresi, Eytam İdari Meclisleri tarafından yürütülmüştür.⁸⁷

Yukarıdaki sandıkların dışında yetimler için kurulan bir diğer sandık da Girit Eytam ve Evkaf Sandığı'dır. Bu sandığın hesapları her iki yılda bir kontrol edilmekteydi. Kontrol ve denetimden sorumlu kurum ise aynen İstanbul'da olduğu gibi Eytam ve Evkaf Meclisi idi. Bu mecliste çoğunluğu her zaman Müslümanlar oluşturmaktaydı.⁸⁸

Osmanlı Devleti Balkan Savaşları sonrası imzalanan Londra ve Bükreş Antlaşmaları ile Girit'i Yunanistan'a terk etmek zorunda kalmış ve böylece bu sandık da kapanmak zorunda kalmıştır. Bu sandıklarda biriken paralar nemalarıyla birlikte yetim olan kişi rüştünü ispat edince kendisine veriliyordu. Eğer yetim kişi rüştünü ispattan önce sandıktan nafaka almış ise bu miktar hesaplanıyor ve asıl paradan düşüyordu. Eytam Sandığı'nda parası olup da askerde iken vefat eden kişilerin paraları ise kendisine bakmakla yükümlü olan en yakın kişiye veya mirasçısına veriliyordu. Fakat böyle bir durumda bu parayı almak isteyen kişi mahkemeye başvurarak bu yakınlığını ispat etmek durumundaydı. Aksi halde herhangi bir hak iddia edemezdi.⁸⁹

Türk halkı Balkan Savaşları, Birinci Dünya Savaşı ve onun getirdiği Kurtuluş Savaşı'na girince sandıklar da işlevini tam olarak yerine getirememiş ve bu sandıklar 1920 yılından itibaren borç verme işine son vermek zorunda kalmıştır. 1926 yılında ise bu sandıkların yerine "Eytam ve Eramil Bankası" kurulmuştur. Daha sonra "Emlak ve Eytam Bankası" adını alan bankanın ilk sermayesi 20 milyon lira olarak belirlenmiştir. Banka 1946 yılında Türkiye Emlak Kredi Bankası adını almıştır. Nihayet, 1988 yılında Türkiye Emlak Bankası adını alan bankanın faaliyetlerine 2001 yılında son verilerek T.C. Ziraat Bankası bünyesine dahil edilmiştir.⁹⁰

⁸⁷Çanlı, a. g. m, s. 76-77.

⁸⁸Çanlı, a. G. m, s. 77.

⁸⁹Çanlı, a. g. m, s. 78.

⁹⁰Özcan, a. g. m, s. 119-120.

Yetimlerin bu sandıklardan yararlanıyorlardı. Bu konuya girmeden önce nafakadan bahsetmek gerekmektedir. Nafaka; insanın normal bir hayat için muhtaç olduğu mesken, yiyecek ve içecek, giyecek, tedavi masrafları gibi ihtiyaçlarını temin etmek anlamına gelmektedir.⁹¹ Nafaka kendi arasında ikiye ayrılmakta olup, bunlardan birisi kadının aldığı nafaka, diğeri ise çocuğun aldığı nafakadır. Kadının aldığı nafakada kendi arasında ikiye ayrılmaktadır. Kadın evlilik devam ederken nafaka aldığı gibi boşanma sonrasında da nafaka alabiliyordu. Çocuklara ait nafaka da iki bölüm halinde incelenmektedir.

a. Boşanma sonucu çocuklar için alınan nafaka: Boşanma sonrasında küçük olan çocuklar, annenin velayetine bırakılmaktadır. Ancak baba bunların nafakasını karşılamakla yükümlüdür. Baba, çocukların her biri için aylık veya günlük anneye nafaka vermek zorundaydı.

b. Eytam Sandığı'ndan alınan nafaka: Konumuzu ilgilendiren nafaka türüdür. Eytam İdaresi kurulmadan önce yetimin malları, vasinin denetimi altında bulunmaktaydı. Bu idarenin kurulmasından sonra yetimin malları Eytam Sandığı'na teslim edilip, koruma altına alınmıştır. Babanın vasi tayin edildiği bazı durumlarda yetimin malı sandığa teslim edilmemektedir. Anne veya babasını kaybeden bir yetime mahkemece tayin edilen vasi, Eytam Sandığı'na başvurarak yetimin zorunlu giderleri için günün şartlarına uygun olarak "nafaka ve kisve baha" adı altında belirli bir para istemektedir. Bu para, mahkemece bilirkişi tayin edilerek, kişinin sosyal ve ekonomik durumuna ve günün şartlarına göre günlük veya aylık şekilde takdir ediliyordu. Takdir edilen para, Eytam Müdürü'ne bildiriliyordu. Aynı zamanda bu para yetimin sandıktaki özel defterine de kaydediliyordu. Takdir edilen para her ayın sonunda yetimin vasisine makbuz karşılığında teslim ediliyordu.⁹²

Yetimin aylık veya günlük aldığı genel nafakanın yanında yetim çocukların sünnet merasimleri, evlilik masrafları ve gayrimenkullerinin tamiri için de sandıktan vasi vasıtasıyla para alına biliniyordu. Sünnet merasimi ve evlendirme ile ilgili harcamalar, vasi tarafından yapılarak makbuzları eytam idaresine ibraz ediliyordu. Yetimlerin gayrimenkullerinin tamiri adı altında 500 kuruşa kadar olan masraflar için eytam meclisinin yaptıracağı araştırma sonucunda izin veriliyordu. Fazla ise belediyece keşif yapılarak tamir için vasileri kanalıyla tamir ettiriliyordu. Memur yetimlerinin

⁹¹Karaman, a. g. e, s. 286.

⁹²Çanlı, a. g. m, s. 79-80.

nafakası ise, kendilerine kalan maaştan, sandık vasıtasıyla faydalandırılıyorlardı. Sosyal ve ekonomik durumlarına göre bu kişilere erkeklerde 20 yaşına kadar, bayanlarda evleninceye kadar, diğer sakat, deli, yaşlı ve bunaklara meclisin uygun gördüğü süre kadar nafaka veriliyordu. Eytam Sandığı tarafından erkek ve kız yetimler için ödenen nafaka miktarlarında da farklılıklar bulunmaktadır. Erkek yetimlere 4 tam verilirken kız yetimlere ise erkeğe ödenen miktarın dörtte üçü oranında bir miktar ödenmektedir.⁹³

B. Eytam Sandıklarından Faizle Borç Verilmesi

Yayınlanan Eytam Nizamnamesi 'ne göre bu sandıklarda biriken paralar değişik şekilde değerlendirilmekteydi. Öncelikli olarak memur, esnaf ve tüccarlara ihtiyaçlarının karşılanması için faizle borç olarak verilmekteydi. Böyle bir uygulamanın yapılmadığı zamanlarda ise sandıklarda biriken paralar sarraflara verilerek değerlendiriliyordu. Veya bu paralarla değerli kağıt veya hazine bonusu alınıyordu. Bazı durumlarda ise buralarda biriken paraların devlet tarafından da kullanıldığı görülmektedir. Devlet bu paraları ancak belli bir faiz oranı karşılığında kullanabilirdi.⁹⁴ Bu suretle, yetimlerin hem ihtiyaçları karşılanıyor hem de rüşt yaşına geldiklerinde sahip oldukları malları alıp iyi bir hayat sürebiliyorlardı.⁹⁵

Yetim işleri ile uğraşan kişilerin, sandıktan borç para alması yasaklanmıştır. Borç alacak olan kişiler, alacakları borca karşılık herhangi bir şeyi rehin göstermek, alınacak borcun değerinde veya üzerinde bir değer olmak zorundaydı. Borç alacak olan kişi, alacağı paranın karşılığında rehinin yanında üç kefil göstermek durumundaydı. Kefillerin güvenilir olmasına da dikkat ediliyordu. Hatta gösterilen kefillerin, makam ve mevkilerine bakılmayıp, parayı ödeyebilecek maddi durumunun iyi olup olmadığına bakılıyordu. Nizamname şartlarına uygun olarak kendilerinden bir de kefalet senedi alınarak sandıkta saklanıyordu.⁹⁶ Sandıktan borç alacak kişi, Eytam Müdürlükleri'ne başvururdu. Başvurusu, ilgili memur tarafından, kişinin adı, babasının adı ve lakabı veya şöhreti, ne işle uğraştığı, nerede oturduğu, rehin göstereceği para ve gayr-i menkulün tahmin belgesini alıp almadığı, hangi yetimin parasından borç almak istediği, hangi vasi ve Eytam Müdürü vasıtasıyla işlem yapılacağı, şeklinde belirtilirdi. Rehin, altın veya tarla veya ev gibi gayrimenkul olabiliyordu. Rehin alacağı paradan kendisine

⁹³Çanlı, a. g. m, s. 81.

⁹⁴Çanlı, a. g. m, s.82.

⁹⁵Özcan, a. g. m, s. 108.

⁹⁶Çanlı, a. g. m, s. 82.

ne kadar ödenebileceğini, borcunu ödeyemez ise gösterdiği rehin ve ferağın satılacağını ve bunun içinde Eytam Müdürü ve diğer memurları vekil ettiğini, mahkemeleşme durumunda mahkeme harçları ve vergilerini kendisinin ve kefillerinin ödeyeceğine dair borçlu ve kefillerine belge imzalatılırdı. Alınacak para için koçan doldurularak masraflar, peşinen düşülürdü. Bu evraklar hazırlandıktan sonra talipli, tahmin belgeleriyle birlikte mahkemeye başvurabilirdi. Mahkemeden onaylanıp onaylanmadığına dair bir ilmühaber verilirdi. Bütün bu işlemler bittikten sonra Eytam Müdürlerinin huzurunda en geç 15 gün içerisinde para, ilgiliye teslim edilirdi. Borç verme ile ilgili bütün evraklar, borcun tamamen ödenmesine kadar sandıkta saklanıyordu. Bu sandıklardan bir kişi rehin ve kefil göstererek en fazla 5.000 kuruşa kadar para çekebiliyordu. Eğer tarla veya gayrimenkul, rehin gösterilirse bu miktar kefilsiz olarak 10.000 kuruşa kadar çıkabiliyordu. Borç üç yıllığına veriliyordu. Bu süre daha kısa süre de olabilmekteydi. Burada yetimin yaş durumu göz önünde bulunduruluyordu. Eğer yetim, rüştünü iki seneye kadar ispat edecek yaşta ise bu yetimin hissesinden üç senelik borç verilmezdi. Paranın geri ödenmesi ise, borcun tamamen sona erdiği zamandır. Borcun bitmesine bir ay kala Eytam Müdürlüğü'nce, borçluya bir ihtarname gönderilirdi. Bu ihtarname, kişinin borcu olduğu ve borcunu ödemesi gerektiğini hatırlatmak içindir. Bu ihtarnamede borçluya, borcunu ödeyip ödeyemeyeceği sorulur. Eğer kişi, borcunu ödeyemeyecek durumda olursa rehinlerinin satılacağı kendisine bildirilirdi. Borçlu kayıp veya başka bir yere gitmişse borcun son ödeme tarihine kadar ödenmesi beklenir, eğer ödeme yapılmazsa borçlunun rehini gazete ilanı ile satılırdı. Masrafları da borçluya ait olurdu. Rehinlerin satış işlemleri son ödeme tarihinden itibaren en geç bir ay sonrasında yapılmaktaydı. Rehinler iki ay süresince üç defa satışa çıkarılırdı. Ancak satışa çıkarılan rehinlere talip bulunmaz ise bu rehinler eytam sandıklarına devredilirdi. Borçlu, borcuna karşılık tekrar senet yenilemek isterse borcunu tamamen ödemesi gerekmektedir. Eski borcunu tamamen ödedikten sonra yenisini alabilmekteydi.⁹⁷

Sandığın uyguladığı faiz oranlarına gelince; Eytam Nizamnamesinin yayımlandığı 1851'de, alınan paranın kesesinden altı kuruş on para faiz ödenmekteydi. Bu oran %15'e tekabül ediyordu. Eğer bu şartlarda yetimin parası kullanılamaz ve sandıkta kalır ise, paranın sandıkta bekletilmesi yerine yetime menfaat temin etmek için kesesi 5 kuruş faizle esnafa, tüccara borç olarak verilmekteydi. Sandıktan aldığı borcu

⁹⁷Çanlı, a. g. m, s. 83-84.

ödeyemeyen kişiler ve kefillerine ceza olarak hapis cezası verilmekteydi. Hatta bu hapis cezası, nafakasız hapis cezası olmaktadır. Borcunu ödemeyip hapis cezası alan kişiler bir daha sandıktan para çekemiyorlardı. Sandıktan borç para alan kişi, eğer borcunu ödemedi vefat ederse borcun geri ödeme süresi beklenmeksizin terekesinden alınmaktadır.⁹⁸

Osmanlı Devleti'nde Eytam Sandığı'nın haricindeki bir diğer uygulamada eytam keseleridir. Osmanlı Devleti'nde kimsesiz ve yetim çocuklar için vasilik uygulaması gereği çocuğa ait olan mallar reşit olduğunda kendisine veriliyordu. Bu sisteme ayrıca eytam keseleri adı veriliyordu. Sisteme bu adın verilmesinin nedeni ise, yetimlerin miras olarak kalan paralarının, gayrimenkullere ait belge ve vesikaların kumaştan yapılmış bir torba veya çanta anlamında bir kesenin içine konulmasıdır. Yetim olan çocuklar reşit olduklarında bu mallar şahitler huzurunda açılır ve kendilerine teslim edilirdi.⁹⁹

IV. OSMANLIDA ÖKSÜZ, YETİM ve FAKİRLER İÇİN AÇILAN SOSYAL KURUMLAR

Osmanlı Devleti'nde Öksüz, Yetim ve Fakirler İçin Açılan Sosyal Kurumlar

1.	Islahhaneler
2.	İstanbul Sanayi Mektebi
3.	Darüşşafaka
4.	Hamidiye Etfal Hastane-i Ali'si
5.	Darülaceze
6.	Darü'l Hayr-ı Ali
7.	Himaye-i Etfal Cemiyeti'nin Kurulması

1. Niş Islahhanesi

Islahhane sanat mekteplerine verilen ilk addır.¹⁰⁰ Osmanlı toplumunda savaşlar, yoksulluk ve göçler nedeniyle yetim çocuklar meselesi gündeme gelmiş ve Tanzimat

⁹⁸Çanlı, a. g. m, s. 84-85.

⁹⁹Cafer Çiftçi, 'Osmanlı Devleti'nde Yetim Keseleri'', Kültür Dergisi, Sayı: 12 (Sonbahar 2008), s. 47.

¹⁰⁰Pakalın, a. g. e, C:II, s. 5.

Fermanı (1839) ile birlikte devlet, çocukları korumaya yönelik bazı koruyucu tedbirler almıştır.¹⁰¹

Açıldıkları dönemde kimsesizlerin barınağı şeklinde ortaya çıkan ıslahhaneler, bu özelliklerinden dolayı kısa sürede benimsenmişlerdir. Her yerde açılan ıslahhanelere yerel idareciler ile ahali ve memurların desteği bunların sayısına kısa sürede artırmıştır.¹⁰² Bunlardan ilki Niş'te açılan ve bunun devamında birçok yerde görülen ıslahhanelerdir.

*‘‘Mithat Paşa, bilindiği gibi, halk adamı idi. Valiliklerde bulunduğu sırada, halkın ihtiyaçlarıyla yakından alakadar olmuş ve pratik usullerle bu ihtiyaçları karşılayabilecek tedbirler arayıp bulmuştur. Paşa, memleket sanayinin ayakta durabilmesi için teknik bilgi verecek müesseselerin lüzumunu kavramıştı’’.*¹⁰³

Mithat Paşa (1822-1884) Niş'e çok sıkıntılı bir dönemde, kendisinden bu sıkıntılara çareler bulması ve örnek bir yönetim uygulaması dileğiyle 4 Şubat 1861'de tayin edilmiş, 20 Mart 1861'de görevine fiilen başlamıştır.¹⁰⁴

Bir yarısı Türkçe, diğer yarısı ise Bulgarca olarak yayınlanan Osmanlı'nın ilk vilayet gazetesi Tuna'nın 17 Ekim 1866 Çarşamba günü çıkmış olan 114. sayısında Niş İslahhaneleri hakkında geniş bir habere yer verilmiştir. Haberde şu bilgiler bulunmaktadır:

‘‘ Tuna Vilayeti Valisi olarak görev yapmakta olan Mithat Paşa tarafından, Niş Eyaleti'nde yönetici olarak bulunduğu sırada, bir kısım mahalli memur ve bölgenin hamiyet sahibi kişilerinin maddi katkılarıyla Niş merkezinde ayırım yapılmaksızın gerek Müslüman ve gerekse Hıristiyan Nişli ailelerle muhacir (Çerkez) çocuklarından yetim ve öksüz olup kendilerine bakacak diğer yakınları bulunmayanlarla, yakınları olmakla birlikte bakımları ve yetiştirilmeleri için dilekçe ile müracaat edilenlerin kabul edildiği ıslahhane isimli bir kurum oluşturulmuştu. Bu İslahhanede bir müdür ile İslam ve Hıristiyan yeteri kadar öğretmen ve çocuklara meslek öğretecek ustalar görevlendirilmişlerdi. 4-15 yaşları arasında Müslüman-Hıristiyan ayırımı yapılmaksızın 201 öğrenciye hizmet veren ıslahhanede okuma-yazma öğretiminin yanında sanat

¹⁰¹Abdullah Karatay, ‘‘ Cumhuriyet Dönemi Korunmaya Muhtaç Çocuklara İlişkin Politikaların Oluşumu’’, MÜ, SBE (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul, 2007, s. 101.

¹⁰²M.Ali Yıldırım, ‘‘Osmanlı Vilayetlerinde Mesleki-Teknik Eğitimin Gelişimine Bakışlar: Bursa Sanayi Mektebi’’, Karadeniz Araştırmaları, Bahar 2013, Sayı:37, s. 72-73.

¹⁰³Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi, İslahat Fermanı Devri (1861-1876)*, C:VII, Türk Tarih Kurumu Yay, Ankara, 1988, s. 210.

¹⁰⁴Yazıcı, a. g. m, s. 29.

*eğitimi de verilmiştir. 1863 yılı başlarında kurulan Niş İslahhanesi açılıştan iki buçuk senelik bir süre geçtiğinde burada kalan çocuklar okuma-yazma yanında terzilik öğrenmiş “potur ve setreden” ibaret olan jandarma askeri kıyafetleriyle her çeşit “kundura, çizme ve potin” dikip hazırlamayı öğrenmişlerdir”’.*¹⁰⁵

Günümüzdeki endüstri meslek liselerine benzer bir eğitim veren ıslahhane, yetim çocukların koruma ve bakımlarının sağlanması bakımından da yetiştirme yurtlarına benzetilebilir. Kimsesiz ve korunmaya muhtaç çocuklara yönelik ilk sistemli kurumsal girişim olan ıslahhaneler daha sonra Rusçuk ve Sofya’da da açılmıştır. Mithat Paşa’nın oğlu Ali Haydar babasının hatıralarını derlediği eserde bu müesseselere niçin ıslahhane isminin verildiğini şöyle izah etmiştir: Yeni açılan bu kuruma isim bulma amacıyla Kur’an-ı Kerim’den tefeül edilmesi uygun bulunmuş, neticede 34. sayfanın başındaki Bakara Suresi’nin 220. ayeti (“*Sana yetimlerden soruyorlar, de ki: Onların işlerini düzeltmek hayırlıdır.*”) çıkmış ve buradaki ‘ıslah’ kelimesi okula isim olarak verilmiştir.¹⁰⁶

Mayıs 1865’te Niş İslahhanesinden bahseden Tuna Gazetesi’nde şunlardan bahsedilmektedir: İslahhane ’de en büyüğü 14, en küçüğü 7 yaşında olan çocuklar bulunmaktadır. Bu çocuklar Türkçe ve Bulgarca okuyup yazmayı öğrendikleri gibi, terzilik ve kunduracılık sanatlarını da yapabilmekte ve böylece “’edebiyat-ı insaniyeyi taallüm etmekte bulunmakta”’ dırlar. İslahhanedeki günlük üretim şimdiden 30 kat zaptiye elbisesiyle 25 çift civarında kunduraya ulaşmıştır. Fakat yetimler içerisinde bir çocuk vardır ki, onun durumu bilhassa dikkat çekicidir. İslahhaneye 28 numara ile kayıtlı olan 14 yaşındaki Belgratlı Ahmet, 8 saatte 3 çift zaptiye kundurasını biçip dikmektedir. Bu durumun gerçekliği bir tutanakla da tespit edilmiştir. Gazetede bu haberin devamında, her ne kadar bazı dikişlerin makine ile yapıldığı, hızın böylece elde edilmiş olduğu ilave edilmekteyse de, durumun bu haliyle de önemli bir başarı şeklinde değerlendirilmesi gerektiği ilave edilmektedir.¹⁰⁷

Osmanlı’da kimsesiz ve korunmaya muhtaç çocuklara ilişkin ilk yatılı kurum deneyimi olan bu ıslahhaneler, gerçek anlamda bir yetimhane ya da ‘eytam hane’ olarak değil, Müslüman ve Hıristiyan kimsesiz çocukların ‘tahsil ve terbiyelerine bakmak, sanat öğretmek için’ oluşturulan bir tür ‘sanayi mektebidir’ aynı zamanda. Mithat Paşa’nın Sanayi Mektebi deneyimi II. Abdülhamit tarafından kabul görmüş, benzeri

¹⁰⁵Nesimi Yazıcı, “Niş İslahhanesinden Haber Var”, Kültür Dergisi, Sayı:12 (Sonbahar 2008), s. 27.

¹⁰⁶Yazıcı, a. g. m, s. 31.

¹⁰⁷Yazıcı, a. g. m, s. 34-35.

kurumlar diğ er eyaletlerde de kurulmuştur. Hatta Mithat Paşa tarafından ‘ıslahhaneler’ için hazırlanan İslahhaneler Nizamnamesinin 1903 yılında İstanbul’da kurulacak olan ‘Darülhayr-i Ali’ adlı kimsesiz Müslüman yetimler ‘darüleytamının’ işletilmesine kaynaklık ettiğ i belirtilmektedir. Mithat Paşa ‘ıslahhaneleri’ kurarken bölgede bulunan imkânlardan yararlanmasını bilmiştir. Bu kurumları açarken bölgede bulunan Polonyalı ve Macar mültecilerin bilgi ve deneyiminden de yararlanmış; bu kişiler arasında bulunan mühendis ve teknisyenler ‘ıslahhanelerde öğretmenlik yapmışlardır.

Sonuç olarak Mithat Paşa’nın bu ilk ‘ıslahhane’ deneyiminin hem yoksul ve kimsesiz Müslüman ve Hıristiyan çocukların mesleki eğitimi anlamında Sanayi Mektebi görevi olması, hem de kimsesiz korunmaya muhtaç çocukların barındırılması anlamında işlev görmesi, korunmaya muhtaç çocuklara yönelik daha sonra ortaya çıkacak ‘yetimhane’ ya da ‘darüleytamların’ şekil almasında önemli bir model olmuştur.¹⁰⁸

Mithat Paşa’ya göre ıslahhanelere Müslüman ve gayrimüslimlerin alınması farklı kültürlerden gelen çocukların farklı grupların aralarındaki problemleri çözecek ve ayrılıkçı eylemleri ortadan kaldırmaya yardımcı olacaktı. Yani bu kurumlar bu yönüyle birleştirici bir etkiye sahip olacaktı.¹⁰⁹ Ayrıca ıslahhanelerde iş ve uğraşı atölyeleri açılarak, kimsesiz çocukların hem meslek sahibi yapılmaları, hem de meşguliyet tedavisi yoluyla sosyalleşmeleri hedeflenmiştir. Bu anlayış ve modelin günümüzde sokak çocukları ile yapılan çalışmalarda uygulandığı göz önüne alındığında Osmanlı Devleti’nin 19. yüzyılda sosyal alanda önemli ilerlemeler kaydettiğ i görülmektedir.

Ülkenin birçok bölgesinde açılan ıslahhaneler amaçlarına göre farklı isimlerle adlandırılmışlardır: ‘‘Sanayihane’’, ‘‘Mekteb-i Ulum-ı Sanayi’’, ‘‘İslahhane Dairesi’’ ve ‘‘Kız İslahhanesi.’’ Bu kurumlar 1868 yılından itibaren İstanbul’da da açılmıştır. Yalnız İstanbul’da açılan ‘‘Sanayi Mektebi’’ adını almıştır.¹¹⁰ İslahhanelerde din farkı gözetilmiyordu ve 13 yaşını geçmemiş olan her milletten öksüz ve yetimler ıslahhaneye alınıyordu.¹¹¹

¹⁰⁸Karatay, a. g. t, s. 112.

¹⁰⁹Cemil Öztürk, ‘‘Türkiye’de Mesleki ve Teknik Eğitimin Doğuşu İslahhaneler’’, Türklük Araştırmaları Dergisi, İstanbul, 1995, s. 440.

¹¹⁰Musa Çadırıcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapıları*, Türk Tarih Kurumu Yay, Ankara, 1991, s. 81.

¹¹¹Cemil Öztürk, ‘‘İslahhane’’, İA, Diyanet Vakfı Yay, C:IX, İstanbul, 1999, s. 190-191.

1. Rusçuk İslahhanesi

Niş'te açılan ıslahhaneden iyi sonuçlar alınmasıyla ikinci ıslahhane yine Mithat Paşa tarafından Tuna vilayetinin merkezi olan Rusçuk ile Köstence'de açılmıştır.¹¹² İslahhanenin yapımına 1865 yılında başlanmış olup dönemin padişahı Sultan Abdülaziz, vekiller ve durumu iyi olan bazı memurlar buranın yapımında yardımlarını esirgememişlerdir.

Rusçuk'taki ıslahhane için gereken keresteler Belgradcık balkanından kesilerek Lom iskelesine getirilmiş, şileplere yükleninceye kadarki hizmetler buranın müdürü Ali Rıza Efendi tarafından yerine getirilmiş, ayrıca vilayet çapında bir yardım kampanyası düzenlenmiş ve Müslümanlar kadar gayrimüslim ahalinin de yoğun bir katılımı söz konusu olmuştu. Vilayetin resmi gazetesi Tuna ve Osmanlı Devleti'nin resmi gazetesi Takvim-i Vekayi, örnek olmaları temennisiyle bunları, isimleri ve yardımlarının miktarlarını da göstererek cetveller halinde yayınlamaktaydı. Mithat Paşa, Rusçuk ve pek uzun ömürlü olmayan Köstence İslahhanelerinin yanında, Tuna vilayetinde yetim erkek çocuklar için bir de Sofya İslahhanesini kurmuş, Rusçuk'ta ise ikinci ıslahhane yetim kızlar için açılmıştır. Buradaki ıslahhanelere de yetim Müslüman ve gayrimüslim çocukları ayırım yapılmaksızın kabul edilmişler ve eşit hizmetten faydalanmışlardır. Mithat Paşa, Rusçuk ve Sofya ıslahhanelerinde göçmen çocukların barınmasına öncelik vermiştir. Adı geçen iki ıslahhanede 85'i Müslüman, 51'i Bulgar, 1'i Yahudi olmak üzere öğrenci sayısı 137'ye ulaşmıştır.¹¹³ Bu bölge ıslahhaneleri dolayısıyla ifade edilmesi gereken bir diğer husus ise hizmet alanına giren muhacir çocukların yoğunluğuydu ki, bu durumu, Osmanlı Devleti'nin o dönemde içinde bulunduğu şartlara bakarak düşünmenin gereği açıktır.¹¹⁴

Rusçuk ve Niş ıslahhaneleri ile ilgili çeşitli düzenlemeler yapılmıştır. Buna göre ıslahhane bağlı bulunduğu ilin idari birimlerden biri sayılmaktadır. Kamu hizmetinde özellikle matbaada çalışan ıslahhane öğrencileri nedeniyle buranın gelir fazlası ıslahhaneye veriliyordu. Bu çocuklar yaptıkları işte oldukça başarılı idiler. Öyle ki bazıları çalıştıkları Tuna gazetesinin bütün tashih yani düzenleme işlerini yapıyorlardı. Tuna Vilayetinde kurulan ıslahhaneler ve özellikle de bunlar içerisinde merkezi konumdaki Rusçuk İslahhanesinde dikkatimizi çeken iki konu bulunmaktadır.

¹¹²Emre Dölen, "Sanayi Mektebi", İstanbul Ansiklopedisi, C:VI, İstanbul, 1994, s. 443.

¹¹³Ayşin Şişman, "Osmanlı Devleti'nde Batılı Anlamda Mesleki ve Teknik Eğitimin Doğuşu", UÜ Sosyal Bilimler Dergisi (2008), 1/1, s. 32.

¹¹⁴Yazıcı, a. g. m, s. 37-38.

Bunlardan birincisi yetim olup olmadıklarına bakılmaksızın, gözleri görmediğinden geçimini dilenmekle sağlayanların da Rusçuk İslahhanesi 'ne kayıtlarının yapıldığıdır. Bu çocuklar hasır dokuma işinde istihdam edilmişlerdir. İkinci konu ise yeni doğan ve annelerinin yeterli sütü bulunmadığı gibi, dadı veya sütanne tutmak için maddi imkânları da olmayan ailelerin çocuklarının, İslahhane vasıtasıyla sütannelere baktırıldıklarıdır. Bu şekilde bir çocuğa gerekli imkânlar hazırlanmış, kendisine doğum tarihine işaret etmek üzere Mustafa Hamit ismi verilmiş, benzer durumlar için de gereğinin yapılacağı Tuna Gazetesi'nde ilan edilmiştir. Böylece ıslahhanelerin çalışma alanları yalnızca yetimliklerle sınırlandırılmamış, hangi sebeple ve kaç yaşında olurlarsa olsun, bütün yardıma muhtaç çocukları içerecek biçimde genişletilmiş olmaktadır. İslahhanelerin ülkemizde sanat eğitiminin okullarda verilmesinin öncüleri olduğu ifade edilmişti. Nitekim Niş'te terzilik ve kunduracılık zanaatlarının öğretimiyle başlayan meslek eğitimi, ilerleyen senelerde hem çeşitlenmiş ve hem de bölgelerin ve nihayet ülkenin ihtiyaç duyduğu alanlarda gelişmelerin sağlanmasına imkân vermiştir. Diğerleri yanında debbağlık, demircilik, marangozluk, çeşitli dokumacılık, iplikçilik, muhtelif alt dallarıyla matbaacılık, hasırcılık, arabacılık, urgancılık, demiryolculuk, boya ve saraççılık gibi meslekler ıslahhane 'de öğretilmiştir.¹¹⁵

Bu arada ıslahhanelerde öğretilen meslekler bölgenin ihtiyaçlarına göre değişiklik gösteriyordu. Bir defa öğrenciler ustalardan seçiliyordu. Bununla birlikte ihtiyaç duyulması halinde öğrenciler de merkezin dışındaki yerlere gönderiliyorlardı. Mesela debbağ adı verilen mesleği öğretecek usta bulunamayınca bu işi öğrenmek için 10 tane ıslahhane öğrencisi işi öğrenmeleri için İstanbul'a gönderilmişlerdir. Bazen de bunun tam tersi olur ve bu mesleklerin öğretilmesi için çevre illerden ustalar getirtilirdi. Bazı ıslahhane öğrencileri bilgilerinin artması ve ileri teknolojiyi Osmanlı ülkesine getirmesi için yurt dışına gönderilmişlerdir. Bu alana örnek olmak üzere 1869'da Tuna Vilayetindeki İslahhanelerden seçilen üçü Müslüman, ikisi gayrimüslim öğrenci Fransa'ya gönderilmiştir.¹¹⁶

Mithat Paşa'nın ıslahhanelere olan ilgisi, ömrü boyunca devam etmiş ve Tuna'dan sonra görev yaptığı Bağdat, Selanik, Suriye ve Aydın valiliğinde İzmir'de ya ıslahhane kurmuş veya daha önceden açılmış olan ıslahhaneleri düzenleyerek daha faydalı hale getirmiştir. Fakat daha önemlisi Niş'te yaşanan ıslahhane deneyiminin ülke

¹¹⁵Yazıcı, a. g. m, s. 39-40.

¹¹⁶Faik Reşit Unat, *Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış*, MEB Yay, Ankara, 1964, s. 139.

çapında olumlu karşılanması ve çok sayıdaki merkezde benzerlerinin açılmış bulunmasıdır.

Ülke genelinde açılan ıslahhaneler şunlardır:

*İzmir (1868)

*Bursa (1868)

*Kastamonu (1868, kızlar bölümü ile birlikte)

*Sivas (1869)

*Halep (1869)

*İşkodra (1869, kızlar bölümü ile birlikte)

*Edirne (1868)

*Erzurum (1869)

*Bosna (1870)

*Trabzon (1870)

*Diyarbakır (1870)

*Trablusgarp

*Prizren

*Üsküp¹¹⁷

Islahhanelere alınacak öğrencilerde din ayrımı yapılmayacağı aşağıdaki belgede ifade edilmektedir.¹¹⁸

‘‘Tulca Mutasarrıflığına

Mukaddeme Rusçuk'ta inşa olunan kız ıslahhanesi on beş güne kadar küşad olacağından vilayet dâhilinde mutavattın yerli ve yabancı İslam ve Hıristiyan her sınıf teb'a-i evlad-ı inasın müsaveten kabul olunacağı bedihi ise de ıslahhane-i mezkure alınacak kız çocuklarının on yaşından yukarı olmalarıyla beraber öksüz ve yetim olmaları veyahud ebeveyninden yalnız biri hayatta ve fakat amel-mande ve fakru zaruret hasebiyle aciz ve der-mande olan takımdan bulunmaları şürut bulunduğundan o makule bikes ve yetime olan veyahud ber-vech-i muharrer ebeveyni fakir ve amel-mande bulunan kız çocuklarının ıslahhane-i mezkure kabul olunacaklarının şimdiden herkese ilanıyla bir taraftan götürüp kayd ettirmelerinin güzelce tethimi bi't-tensib keyfiyet evliye-i mülhaka mutasarrıfın-i kiramıyla Rusçuk mülhakatı kaim-makamlarına

¹¹⁷Musa Çadırcı, a. g. e, s. 263-270-271. 291.

¹¹⁸Nurdan Şafak, ‘‘Osmanlı'da Yetim ve Fakir Çocuklar İçin Eğitim Kurumları’’, ‘‘BOA, C. MF (Cevdet-Maarif) tasnifi, 9542 numaralı, 4 Kasım 1872 tarihli belge, ‘‘Dem Dergi, Yıl 1, Sayı:3, s. 108.

yazılmış ve gazeteye dahi derc ile ilan ettirilmiş olmağla oraca ber-vech-i muharrer ifa'yı muktezası hususuna''

Fi Ramazan sene (1) 1289 (4 Kasım 1872) ve fi 23 Teşrin-i evvel sene 1288

a. İslahhanelerin Para Kaynakları

Osmanlı Devleti daha ıslahhaneleri kurmadan önce korunmaya muhtaç çocuklar için iki tane Gureba Mektebi açılmasını gündeme getirmiştir. Bu doğrultuda 1848 yılında Zeytinburnu Sanayi Mektebi açılması kararlaştırılmıştır.¹¹⁹ Bu alandaki bir diğer çalışma ise öğrencileri arasında fakir ve kimsesiz çocukların yerini alacağına düşünüldeğü İstanbul İslah-ı Sanayi Mektebi'dir.¹²⁰ İslahhaneler yönetim olarak mahalli idarelere bağılı olmakla beraber mali yönden bağışlarla ayakta duruyorlardı. Bu yardımlar yeterli olmayınca mahalli idareler farklı yöntemler kullanmışlardır. Mesela bazı değirmen, han, hamam, bağ ve bahçe gibi yerlerin gelirlerini bu kurumlara aktarmışlardır.¹²¹

Yukarıdaki yardım şekli iyi olmakla birlikte devamlı olamadığından soruna kalıcı çözümler getirilmeden uzaktır. İslahhaneler için kalıcı gelirler gerekiyordu. Bunun için illerde bulunan arsa, hamam, han, dükkân gibi gelir kalemleri doğrudan doğruya ıslahhanelere gelir olarak aktarılmıştır. Bu uygulama kalıcı bir çözüm olarak göze çarpmaktadır. Bazen de merkezi hükümet ıslahhaneler için doğrudan veya dolaylı olarak tahsisat ayırmışlardır. Padişah bu kurumlara doğrudan yardımlarda bulunduğü gibi askeri kurumların bazı siparişlerini ıslahhanelerden sağlayarak buralara gelir sağlamıştır. Ayrıca yapılan panayirlarda, kermeslerde ve şehrin canlı yerlerinde ıslahhanede üretilen mallar teşhir edilmiştir. Halkta yardım amaçlı bu faaliyetlere yoğun ilgi göstermiştir. Mesela Osmanlı Devleti'nin ilk açtığı ıslahhane olan Niş İslahhanesinin açılmasında halktan toplanan yardımlar 50 bin kuruşa ulaşmıştı ki, bu rakamla 50-60 tane çocuğün her türlü masrafını karşıladığü gibi ıslahhanenin 3-4 aylık kira giderini de karşılamış oluyordu. Yine İzmir İslahhanesinin açılması sırasında devlet bazı arsalarını satarak burayı açmıştır. Ortalama bir ıslahhanenin faaliyete geçirilmesi ve yıllık masrafları konusunda da şunları söylemek mümkündür. Belgelerden anlaşıldığı kadarıyla ıslahhane inşası için ortalama talep edilen keşif bedeli 200 bin kuruş

¹¹⁹Halil İnalçık/Mehmet Seyitdanlıoğlu, *Tanzimat, Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, Phoenix Yay, Ankara, 2006, s. 474.

¹²⁰Adnan Giz, ''İstanbul'da İlk Sanayi Mektebi'nin Kuruluşu'', İSOD, Sayı: 35, Ocak 1969, s. 20-22.

¹²¹Öztürk, a. g. m, s. 442.

civarındadır. Özellikle taşradaki ıslahhanelerin keşif bedeline karşılık gelen mimari yapılara ilişkin detaylı bir plan örneği olmamakla birlikte, Bosna Vilayet Salnamesinde rastlanılan amatör bir çizimin geneli temsil edebileceği söylenebilir. Söz konusu çizimde ıslahhane binası iki katlı, ön cephesinde 14 odası olan ve hemen yanında da atölyelerin bulunduğu bir yapı olarak tasvir edilmiştir. İstanbul, Rusçuk ve İzmir gibi büyük yerleşim yerlerindeki ıslahhanelerin bu yapıdan daha gösterişli ve dolayısıyla daha masraflı olduğunu söylemek bir öngörü olmaz. Ancak şu kadarı söylenebilir ki, ıslahhaneler kendi binaları inşa edilene kadar aylık kirası 500 kuruş ile 1.000 kuruş arasında değişen yapılarda hizmet verdiği için, doğal olarak öğrenci sayılarını kiralanan binanın fiziki koşulları belirliyordu. Ve anlaşıldığı kadarıyla sözü edilen binalardaki oda sayısı genellikle 6-10 arasında değişiyordu. En geç ikinci yılın sonunda bitirilen kurum binalarının 20-30 odalı, yemekhane vb. hizmet alanlarına sahip iki katlı yapılardan oluştuğu gözlenmektedir.¹²² İnşaat masrafları dışında 200-300 kadar öğrenciyi barındıran bir ıslahhanenin yıllık masrafı ortalama 150-200 bin kuruş civarındaydı. Bu oldukça yüklü bir yekûn idi ve bunun yarısı devlet eliyle geri kalan yarısı ise öğrencilerin ürettiği ürünlerin satışı ve hayırseverlerin yardımlarıyla karşılanıyordu. Genellikle ıslahhanenin başında bir müdür bulunuyordu. İslahhane müdürüne yardımcı olan bir kâtip bulunurdu. İslahhane müdürünün buradaki en önemli görevi çocukların güvenli ve huzurlu bir şekilde barınmasını sağlamak olmakla beraber bir diğer önemli görevi de ıslahhanenin finansal bakımdan yönetilmesini sağlamaktı. Finansal konularda ıslahhane müdürüne Vekilharç adı verilen bir görevli yardımcı oluyordu.

b. İslahhanelerde Eğitim

İslahhanelerin ilk öğrencileri din ayırımı gözetilmeden sokaklardan toplanan çocuklardı. İslahhanelerde öncelik öksüz ve yetimlere verilmişse de dilencilik yapan çocuklar ile sahipleri olan fakirlerde buralara kabul ediliyordu. İslahhaneler ülke genelinde çok popüler kurumlar haline gelince parasını vererek burada çocuklarını okutanlar da olmuştur. İslahhanelerde beş yıllık olan eğitim süresince Türkçe, tarih, coğrafya, müzik, yabancı dil derslerinin yanı sıra, meslek edindirmeye yönelik olarak, demircilik, dökmeçilik, makinecilik gibi meslek kollarında da eğitim veriliyordu.¹²³

¹²²Bekir Koç, "Osmanlı İslahhanelerinin İşlevlerine İlişkin Bazı Görüşler", Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, C:VI, Sayı: 2, Yıl 2007, s. 112-127.

¹²³Şişman, a.g.m, s.33.

Öğrencilerin bir üst sınıfa geçebilmeleri için her iki programın gerektirdiği bilgi ve becerileri sergilemeleri gerekiyordu. Bu çerçevede ilk sınıf kabul edilen beşinci sınıf öğrencilerinin alfabeyi öğrenmeleri, kendi dinlerinde ibadet edebilecek duaları ezberlemeleri ve sanatlarıyla ilgili temel bilgileri edinmeleri gerekiyordu. Dördüncü sınıf öğrencilerinin okuma-yazmayı ve temel matematik bilgilerini asgari düzeyde öğrenmeleri, sanatta yeterlik açısından da çıraklık için gereken beceri ve bilgiye sahip olmaları bekleniyordu. Üçüncü sınıf öğrencilerinden okuma-yazma ve okuduğunu aktarabilme bilgisi aranıyor ve mensup olduğu sanatın gerektirdiği bilgi ve beceriyi sergilemeleri gerekiyordu. Örneğin, terzi ise dikiş dikmek, kunduracı ise tabanıyla deriyi birleştirecek mahareti sergilemek, deri iş kolunda ise derileri bir ürün imal etme konusunda kullanılabilir hale getirmek ve tekstil kolunu seçmişse iplik eğirmek, dokuma yapmak ve çuha imal etmeyi kalfalık düzeyinde öğrenmek zorundaydı. İkinci sınıfa geçmeyi başaran çocuk, anlama ve temel matematik bilgisine sahip olmalıydı. Sanatında da mesleğinin gerektirdiği tüm pratik bilgi ve becerileri kalfalık düzeyinde öğrenmek ve kendi başına bir ürünü imal etmekle mükellefti. Son sınıf olarak kabul edilen birinci sınıf öğrencisinin okuma-yazma ve hesaplama konusunda artık herhangi bir sorunu olmamalıydı. Uygulamalı sanatta ise tek başına imal ettiği ürünün piyasaya sürülebilecek nitelikte olması gerekiyordu.¹²⁴

Islahhanelerin programına bakıldığı zaman öğrenciler neredeyse 5 yıl boyunca günlük sabahları iki saat boyu öğrenci diğer iki saatte ise işçi idiler. Sınıf geçmelerinde öğrencilik başarılarından ziyade, öğrenci-işçi performanslarının etkili olduğu görülmektedir. Bu kurumlardan birçok usta ve kalfa çıkması ayrıca buradan mezun olan çocukların mezuniyetten sonra ilgili mesleklerini icra etmeleri bu tezi doğrulamaktadır. Zamanla dünyada eğitim alanındaki gelişmeler ıslahhanelerin çağın gerisinde kalma gibi bir durumla karşı karşıya bırakınca bu okullar kendilerini yenileme gereği hissetmişlerdir. Bu doğrultuda bazı öğrencileri başta Almanya olmak üzere bazı Avrupa ülkelerine göndermişlerdir.¹²⁵

c. Islahhanelerde Yaşam

Yukarıda değinildiği gibi ıslahhaneden sorumlu bir müdür, müdür yardımcısı ve buranın finansmanında müdüre yardımcı olan bir vekilharç bulunuyordu. Bu

¹²⁴Koç, a. g. m, s. 190-191.

¹²⁵Hakan Aytekin, "1914-1924 Yılları Arasında Korunmaya Muhtaç Çocukların Eğitimleri", MÜ, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2006, s. 10.

görevlilerin en büyük yardımcıları da 10 kişilik gruplara ayrılan çocuklardı. İslahhanede çocuklar 10 kişilik gruplara ayrılıyor. Bu grubun başına ise genellikle üst sınıflardan akli başında bir çavuş ve benzer özelliklere sahip birisi de ona yardımcı oluyordu.

Çavuş ve yardımcısının en önemli görevi grubun geri kalan 8 kişinin yönetilmesini sağlamaktı. Burada hiyerarşik bir yapılanma görülmektedir. Çocuklar çavuş yardımcısına, çavuş yardımcısı çavuşa, çavuş kâtiplere, kâtiplerde ıslahhane müdürüne karşı sorumlu idi. İslahhaneye gelen her çocuk için bir sayfa açılıyor ve bu sayfaya çocuğun adı, özellikleri, varsa bir yakını yazılıyor ve ardından çocuğun elbisesine takılmak üzere bir numaranın verilmesi ile kayıt işlemi tamamlanıyordu.

Yeni gelenler diğerleriyle hemen görüştürülüyor, yıkanmaları ve eski elbiselerini ıslahhaneye özgü yeni elbiseleriyle değiştirmeleri sağlanıyordu. Temizlikle ilgili ilk elden yapılacaklar tamamlandıktan sonra kalacakları süre boyunca kullanacakları malzemeler veriliyordu. Tahtadan imal edilmiş ranza, içi otlarla doldurulmuş yatak, yastık, bir adet kilim yatakhane ihtiyaçları için verilen malzemeler arasında idi. İslahhane idaresi giyim konusunda daha seçici ve cömert davranıyor, yağmurluk, kemer, ikişer adet çorap, ayakkabı, iç çamaşırı, gömlek ve yelek dışında üç kat da elbise veriyordu. Elbiselerden ilki iş içindi ve atölyelerde giyilirdi. İkincisi teorik derslerde ve iş dışı zamanlarda giyilecekti. Sonuncusu ise onları akranlarından daha gösterişli hale getirecek olan ve sadece ıslahhane dışına çıkarken giyecekleri setre, pantolon ve festen oluşan dönemin yarı resmi elbisesi idi. Çocuklar güne mensup oldukları dinin ibadetini yaparak başlıyorlardı. Daha sonra sözü edilen 10'ar kişilik gruplar halinde yemekhaneye giderek günlük 300 dirhem olarak belirlenen ekmeklerinin yarısını alarak sabah çorbalarını içiyorlardı. Kayıt sırasında kendilerine verilen ve bir ay boyunca ıslahhanedeki davranış, iş ve eğitimlerinin not edildiği defterlerini yanlarına alarak son 24 saatlik eğitim ve davranışlarının kontrol edildiği sabah yoklaması için sıraya geçiyorlardı. Yoklamayı takip eden iki saatlik teorik ders sonrası yönlendirildikleri meslek alanlarında akşam yemeğine kadar öğrenci-işçilik yapıyorlardı. Bu programın aksamaması için ciddi bir ceza sistemi ve yasaklar zinciri konulmuştu. Çocuklara işlediği suçun niteliğine göre ıslahhane hapisanesinde belirli süre hapsedilme, yemek verilmeme ve belirlenen sürelerde ıslahhane dışına çıkmama cezası veriliyordu. Hapis cezası alanlara yalnızca ekmek ve su veriliyor, hiç kimse ile görüştürülüyor ancak, eziyet görmesi ve aç kalması engelleniyordu. Yemek yememe cezası verilenler, yalnız ekmeklerini almak için sabah ve akşam vakitlerinde

yemekhaneye uğruyorlardı. İslahhane dışına çıkmama cezası alanlar ise, ıslahhanedeki hak ve faaliyetlerden istifade edebiliyorlardı.¹²⁶

İslahhanelerdeki en önemli yasaklardan biri tütün içilmesi idi. Cezası önce yemekten men iken devam etmesi durumunda hapis cezasına kadar gidebiliyordu. Küfür ve hakarete ceza gerektiren bir durum olup cezası hapis idi ve bu suçu işleyen kişi ıslahhanenin dışına çıkarılmıyordu. Kavga çıkarmak, gürültü yapmakta ceza gerektiren suçlardandı. Ayrıca izinsiz dışarı çıkma, derslerden uzak durma, uyarıları dikkate almama, izin saatlerine uymama, demirbaş eşyaları ile elbiselerine kasten zarar verme, hırsızlık yapma da önce uyarı, ardından ıslahhaneden çıkmama, yemek vermeme ve nihayetinde hapisle cezalandırılıyordu.¹²⁷

Bu kurumlarda sert bir disiplinin varlığından söz etmekle birlikte motivasyonu artırıcı uygulamalarda yok değildi. Mesela başarılı bir öğrenci için 5 yıl okuma zorunluluğu aranmıyor, bu kişiler bir üst sınıfa atlayabiliyor ve dolayısıyla okulu 5 yıldan kısa bir sürede tamamlayabiliyordu. Başarısız öğrenci için ise tam tersi bir durum vardı ve bu çocuklar yıl tekrarı yaptıkları gibi başarısızlıklarının devam etmesi durumunda alt sınıfa gönderiliyorlardı. Sınıf atlayan çocuklara motivasyonu artırıcı özelliğe sahip olan kırmızı şeritler takılıyordu. Müslüman çocuklar Cuma günü, Hıristiyan çocuklar Pazar gününü yakınlarının yanında geçirebiliyorlardı. Ayrıca çocuklar çarşıya gezmeye götürülüyor ve haftada bir de topluca hamama gidiyorlardı.¹²⁸

Öğrenci motivasyonunu artırıcı en önemli uygulama ise 3. sınıfta başlıyordu. Bu sınıfta okuyan öğrencilere işlenen ürünlerin satışından meydana gelen paradan pay veriliyordu. Çocuklar bu parayı mezuniyetleri sonrası iş kurarken sermaye olarak kullanıyorlardı. İslahhanelerin 200 bini inşaat, teşrifat vb. ve 150-200 bini de bir yıllık masrafları için olmak üzere toplam 400-500 bin kuruşluk bir finansmana ihtiyaçları olduğu anlaşılıyor. Sözü edilen miktarın temininde devlet ve vatandaş dayanışmasının bütün opsiyonlarının kullanıldığı ve öğrenci üretiminin de bu dayanışmada önemli pay sahibi olduğu görülüyor. Tüm çabalara rağmen Osmanlı Devleti'nin genel ekonomik durumuna paralel olarak birkaçı dışında ayakta kalma konusunda ciddi güçlükler yaşandığına şahit olunur. Oldukça disiplinli bir işleyişin benimsendiği ıslahhanelerde

¹²⁶Koç, a. g. m, s. 192-193.

¹²⁷Koç, a. g. m, s. 193.

¹²⁸Koç, a. g. m, s. 194.

okuma-yazma ve temel dini bilgiler dışında ağırlığın meslek derslerine verildiği görülmektedir.¹²⁹

Islahhanelerden mezun olan öğrenciler isterlerse buradaki işyerlerinde yevmiyeli ya da sözleşmeli olarak çalışabiliyorlardı. Kendisi dışarıda dükkân açmak isterse ıslahhane o kişiye borç vererek yardımcı oluyordu.¹³⁰

Taşrada bulunan ıslahhaneler 1885 yılından itibaren ‘‘Sanayi Mektebi’’ ismini almaya başlamıştır. 1903 yılında bu şekildeki kurumların sayısı 14 taneydi ve buralarda 1406 kimsesiz çocuk eğitim görüyordu.¹³¹

Islahhaneler bütün bu özelliklerinin yanı sıra II. Abdülhamit döneminde, İstanbul’da açılan kimsesiz Müslüman çocukların korunması ve meslek eğitimi veren Dar-ül Hayr-ı Ali ile II. Meşrutiyet döneminde yetimlerin eğitimi için kurulan darüleytamlara örnek teşkil etmiştir.¹³²

2. İstanbul Sanayi Mektebi

Osmanlı Devleti 19. yüzyılda eğitim alanında birçok yenilik yapmıştır. Bunların başında şüphesiz mesleki ve teknik okulların sayısındaki artış gösterilebilir. Osmanlı Devleti teknik eleman ihtiyacını uzun süre Lonca teşkilatı vasıtasıyla sağlamıştı. Çünkü burada yetişen çocuklar bir ustanın yanında önce kalfalığa ardından da ustalığa yükselebiliyordu. Osmanlı Devleti her ne kadar kalifiye eleman ihtiyacını bu şekilde sağlama yoluna gitse de Avrupa’daki bilim ve teknik alanındaki gelişmeler devleti yeni arayışlara itmiş ve 18. yüzyılda ‘‘Mühendishane-i Berr-i Hümayun’’ ve ‘‘Mühendishane-i Bahr-i Hümayun’’ adlı teknik okullar açılmıştır. Osmanlı Devleti 19. yüzyılda Avrupa’ya öğrenci göndermiştir. Sultan Abdülmecit döneminde İstanbul Zeytinburnu’nda bir Sanayi Mektebi açıldıysa da ekonomik zorluklar ve öğrenci bulunamamasından dolayı eğitime başlayamadı.

Yukarıdaki çalışmalardan sonra Osmanlı Devleti 1863 yılında İstanbul’da bir sanayi sergisi açtı ve bu sergide Türk sanayisinin yetersizliği ve Avrupa karşısında rekabet edemeyeceği gerçeği görüldü. Bu duruma bir çözüm bulmak amacıyla Islah-ı Sanayi Komisyonu kurulmuştur. Bu komisyonun çalışmaları doğrultusunda 1868’de Sultanahmet’te eski Kılıçhane binasında bir Sanayi Mektebi açılmıştır. Bu okulun açılış

¹²⁹Koç, a. g. m, s. 194-195.

¹³⁰Cemil Öztürk, ‘‘Islahhane’’, İA, C:IX, Diyanet Vakfı Yay, İstanbul, 1999, s. 190-191.

¹³¹Ercan Uyanık, ‘‘Bir Osmanlı Kalkınma Projesi Olarak Islahhaneler’’, Çağdaş Yerel Yönetimler, C:XIII, Sayı: 4, s. 83.

¹³²Şişman, a. g. m, s. 39.

konuşmasını bizzat Mithat Paşa yapmıştır. Okulun gececi ve gündüzcü olmak üzere iki çeşit talebesi vardı.¹³³ Bu okul 5 sınıflı ve yatılı idi. Esas öğrenciler dâhili şubeyi, ayrıca gündüzleri belli saatlerde okula kabul olunacak esnaf çırakları için ayrılan özel sınıflar da harici şubeyi teşkil edeceklerdi. Dâhili kısma alınacaklar, yerli yabancı, İslam, Hıristiyan ayırımı yapılmaksızın, 13 yaşından yukarı olmamak şartıyla, öksüz, kimsesiz ve yetim çocuklar ile hali vakti yerinde olan çocuklardan oluşuyordu. Öksüz, kimsesiz ve yetim çocuklardan ücret talep edilmezken diğer çocuklardan ücret alınıyordu. İlköğretim üstünde kurulduğu görülen 5 sınıflık nazari dersler sabahları yapılıyor, sanat işleri kışın 5, yazın 6 saatten aşağı olmamak üzere atölyelerde bilfiil çalışmak üzere öğreniliyordu. Programda yer alan sanat kolları şunlardır:

- *Demircilik
- *Dökmecilik
- *Makinecilik
- *Mimarlık
- *Marangozluk
- *Terzilik
- *Kunduracılık
- *Ciltçilik

Sofya Sanayi Mektebi'nde çuha fabrikasına eleman yetiştirmek üzere dokumacılık ve makinistlik bölümleri açılmıştır.¹³⁴

Kurumsal derslerde bu zanaatlar için gerekli bilgilerden oluşuyordu. 1. sınıf imtihanını başaranlara ‘çıraklık’, 2, 3. ve 4. sınıfı tamamlayanlara ‘kalfalık’ ve son sınıfı tamamlayarak diploma alanlara ‘ustalık’ hakkı tanınmış ve böylece okulu bitiren ya da yarıda bırakanlar sınıflandırılmıştı. Öğrencilere sınıflarına göre gündelik verilmesi ve bundan okul yiyecek ve giyecek giderleri düşüldükten sonra artan paranın yarısının okuldan çıkınca toptan sermaye olarak sahiplerine verilmek üzere Emniyet Sandığı’nda saklanması esası kabul edilmişti. Okul gittikçe gelişmiş ve sonraları Rüştüye öğrenimine dayanan, mezunları 7 yıllık İdadilerin mezunlarıyla denk sayılan bir düzeye ulaşmış, öğretim kadrosuna yabancı uzman öğretmenlerde alınmıştır.¹³⁵

Sanayi Mektebi bir taraftan yabancı öğretmen ve uzmanlardan kadrosunu takviye ederken diğer taraftan da okulu başarı ile bitiren talebeleri Batı teknolojisini

¹³³Karal, a. g. e, s. 211.

¹³⁴Unat, a. g. e, s. 80 b.

¹³⁵Akyüz, a. g. e, s. 172.

yakından tanınmaları açısından Avrupa'ya göndermekteydi. Islah-ı Sanayi Komisyonu 1874 yılına kadar başarılı bir şekilde çalışmalarını yürüttü. Ancak o yıldan itibaren önemini yitirerek sanat okulu mahiyetinden uzak bir hal aldı. Bunun en önemli sebebi, okulun iki önemli koruyucusu Mithat Paşa ve Islahı Sanayi Komisyonu'ndan mahrum kalmasıydı. Aynı yıl (1874) İzmir, Bursa, Kastamonu, Bosna, Trabzon ve İşkodra'da 1869'da Erzurum'da, 1870'de Diyarbakır'da Sanayi Mektepleri açıldı. Bunlardan Kastamonu ve İstanbul'dakinde kız bölümleri de bulunuyordu.¹³⁶ Sanayi Mekteplerinin farklı yerlerde açılması bu okulların kabul gördüğünü ve bir ihtiyaca cevap verdiğini göstermektedir.¹³⁷

Bu okullar II. Abdülhamit döneminde de bazı değişikliklere uğrayarak yoluna devam etmiştir. Okullar 1868 yılında yayınlanan nizamnameye bağlı kalmışlardır. 1882'de bu okullar II. Abdülhamit'in adına bağlanarak "Hamidiye Mektebi Sanayi Âlisi" kapsamında yeniden düzenlenmiştir.¹³⁸ Daha sonra imparatorlukta sanayiye geliştirmek için tedbirler almak amacıyla "Heyet-i Teşvikiye-i Sanayi-i" teşkil olunmuştur. Sadrazam Sait Halim Paşa bu okulların eski fonksiyonlarını eda edebilmesi için gayretler sarf etmiştir. Yine de bu okullar 1894 yılına kadar kan kaybına uğramıştır. Öğrenci sayılarında azalmalar görülmüştür. Okulların kayıt şartlarında da değişikliğe gidilmiş olup önceleri 13 yaşın altında olan öksüz, yetim ve kimsesiz çocuklar okula kabul edilmezken bu tarihte 10 yaşında olanlarda okula kabul edilmiştir. 10 yaşında olan bu çocukların her hangi bir sanat kolu ile uğraşmalarına da izin verilmemiştir. Yeniden toparlanmaya çalışan okulun binası 1894 tarihindeki büyük depremde yıkılınca, öğrenciler bir müddet Atpazarı ve Şehzadebaşı'ndaki muhtelif binalarda eğitime devam etmiştir. Bu sırada okulun inşasına yeniden başlanmış ve okul 1899 yılında yeni binasında eğitime başlamıştır. Daha sonra imparatorlukta sanayiye geliştirmek için tedbir amacıyla "Heyet-i Teşvikiye-i Sanayi-i" teşkil olunmuştur.¹³⁹

Sanayi Mekteplerini ülke geneline yaymak isteyen Osmanlı Devleti birçok yerde bu okullardan inşa etmiş olup değişik yerlerde hasar görenleri de tamir etme yoluna gitmiştir.

¹³⁶Yaşar Semiz-Recai Kuş, "Osmanlıda Mesleki Teknik Eğitim, İstanbul Sanayi Mektebi", SÜ, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, s. 282.

¹³⁷Bayram Kodaman, "Tanzimat'tan II. Meşrutiyete Kadar Sanayi Mektepleri", Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi (1071-1920), Ed. Osman Okyar-Halil İnalcık, Birinci Uluslararası Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi Kongresi Tebliğleri, Ankara, 1977, s. 287-294.

¹³⁸Unat, a. g. e, s. 80.

¹³⁹Kodaman, a. g. m, s. 290.

Osmanlı Devleti 1908 yılında II. Meşrutiyet'i ilan ederek bir kez daha parlamenter sisteme geçmiştir. Meşrutiyetle birlikte bölge sanat okulları "Ticaret ve Ziraat Nezareti Sanayi Müdüriyet-i Umumiyesi" ne bağlanmıştır. Bu kurum Sanayi Mekteplerinin gelişmesi için çaba sarf etmiştir. Hatta öğretim elemanı yetmediği durumlarda özellikle nazari dersleri vermek için Avrupa'dan eğitimci getirmiştir. Ders programlarına yeni teknik dersler ve bu derslerin anlatıldığı yabancı kitaplar getirilmiştir.¹⁴⁰

Sanayi Müdüriyet-i Umumiyesi devamlı Avrupa'dan eğitmen getirmemek için bu okullardan mezun olan öğrencileri ihtisas için Avrupa'ya göndermiştir. Bu amaçla 1902 yılında 2 öğrenci Fransa'daki sanat okullarına, 5 öğrenci Almanya'daki değişik fabrikalara; 1910 yılında 3 öğrenci Fransa'ya, 6 öğrenci de Almanya'daki fabrikalara; 1914'te 49 öğrenci Macaristan'daki sanayi mekteplerine gönderilmiştir. Macaristan'a gönderilenler, o dönemde Osmanlı Devleti'nin çeşitli vilayetlerdeki sanat okullarından seçilen en başarılı 5 öğrencidir.¹⁴¹

Osmanlı Devleti 1911-1912 yıllarında önce Balkan Savaşları'na, ardından da Birinci Dünya Savaşı'na girmiş ve bu savaşların ikisinden de ağır yenilgilerle ayrılmak zorunda kalmıştır. Ülkenin yeniden imar düşüncesi sanayi mekteplerine olan ilgiyi artırmıştır. Bunun üzerine Sanayi Müdüriyet-i Umumiyesi, Alman hükümetinden 10 bin kadar öğrencinin mesleki ve teknik eğitim alması için Almanya'daki fabrikalara kabul edilmesini istemiş ve bu talebe Alman hükümeti olumlu cevap vermiştir. Bunun üzerine 10 bin kadar öğrenci 3-4 yıllığına Almanya'nın değişik bölgelerindeki fabrikalarında eğitim görmüş ve eğitim sonunda masraflarına karşılık bu fabrikalarda 1 veya 2 yıl ücretsiz çalışmışlardır.¹⁴² Osmanlı Hükümeti'nin yanı sıra, Osmanlı ticaret ve sanayi odaları da Almanya'ya öğrenci göndermişti. Terzilik, kunduracılık, marangozluk, demircilik, dülgencilik ve boyacılık öğrenecek olan bu gençler dört yıl süre ile Almanya'da kalacaklardı. Öğrenim için Almanya'ya öğrenci gönderen diğer bir kuruluş Türk-Alman Cemiyeti idi.¹⁴³

¹⁴⁰Semiz-Kuş, a. g. m, s. 285.

¹⁴¹*Teknik Öğretim*, C:II, s. 91-92.

¹⁴²Zafer Toprak, *Türkiye'de Milli İktisat (1908-1918)*, Yurt Yay, Ankara, 1982, s. 200.

¹⁴³Toprak, a. g. e, s. 201.

Almanya'ya gönderilen çocukların yaşlarının küçük olmasından (12-18) dolayı bu çocuklar daha darüleytamlardan seçiliyor ve başlarında bakanlık yetkililerinden kişiler bulunuyordu.¹⁴⁴

Sanayi Mektepleri için 1918 yılı dönüm noktası olmuştur. Osmanlı Devleti, Birinci Dünya Savaşı'nı kaybedince 30 Ekim 1918 tarihinde İtilaf Devletleri ile Mondros Ateşkes Antlaşması'nı imzalamıştır. Ateşkes gereğince Osmanlı ülkesinde bulunan yabancı uzmanlar ülkelerine dönmek zorunda kalmışlardır. Bu gelişme üzerine 1918- 1921 yılları arasında yürürlükte kalmak üzere yeni bir nizamname hazırlanmış ve bu nizamname gereğince bu okullar demir sanatları okuluna dönüştürülmüştür. 1921 yılında yeni bir nizamname hazırlanmış ve bu nizamname 1927 yılına kadar geçerli olmuştur. Nizamnameye göre bu okullar demir, ahşap, bina ve elektrik sanayinde teorik ve uygulamalı bilgi ile donanmış usta adaylarını yetiştirecek okullara dönüştürülmüş ve ayrıca okulların eğitim süresi 4 yıl olarak belirlenmiştir. Ancak bu nizamname Osmanlı Devleti'nin 1922 yılında yıkılmasıyla uygulanamamıştır. Gösterilen bütün çabalara rağmen bu okullar ihtiyacı karşılayacak kadar teknik eleman yetiştirememiştir. Çünkü Türk halkı Birinci Dünya Savaşı ve Milli Mücadele döneminde teknik eleman sıkıntısı yaşamıştır. Bundan dolayı Mustafa Kemal (Atatürk), Milli Mücadele döneminden itibaren diğer eğitim kurumlarının yanı sıra sanayi okullarını da gözden geçirerek daha aktif konuma getirilmelerini istemiştir. Bunun üzerine 1927 yılından sonra meslek okulları ile ilgili yeni düzenlemelere gidilmiştir.¹⁴⁵

3. Darüşşafaka

Adı “Şefkat Yurdu” anlamına gelen Darüşşafaka, Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde bir derneğin himayesinde ve bir sivil oluşumun öncülüğünde kurulan ilk parasız özel okuldur. Kurulduğu zamanki tam adı Darüşşafakatü'l- İslâmiyye'dir.¹⁴⁶ Devlet desteğini de kazanmış olan bu okulun temeli, açılmasına ön ayak olan Cemiyet-i Tadrîsiyye-i İslâmiyye'nin kurulmasıyla atılmıştır.¹⁴⁷ Bu cemiyetin kurucuları Yusuf

¹⁴⁴Semiz-Kuş, a. g. m, s. 286.

¹⁴⁵Semiz-Kuş, a. g. m, s. 289-290.

¹⁴⁶Necdet Sakaoğlu, ”Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi”, C:III, İstanbul, 1994, s. 1.

¹⁴⁷Aylin Koç, “Öksüz ve Yetimler için Kurulmuş Bir Eğitim Kurumu: Darüşşafaka”, Savaş Çocukları Öksüz ve Yetimler, (Editör: Aylin Koç), İstanbul, 2003, s. 183.

Ziya Paşa, Gazi Ahmet Muhtar Paşa, Vidinli Tevfik Paşa, Sakızlı Ahmet Paşa ve Ali Naki Efendi'dir.¹⁴⁸

Darüşşafaka'nın kuruluşundaki ilk amaç, Cemiyet-i Tedrîsiye-i İslâmiye'nin Kapalıçarşı önündeki esnaf çıraklarını eğitmektir. Bu sebeple cemiyete, Kapalıçarşı civarında Örücüler Kapısı'nda bir okul tahsis edilmiş ve bu binanın onarımına başlanmıştır. Mektebin yeri için, Beyazıt Meydanı yakınında bulunan Şimşekhane'nin yanındaki Valide Mektebi ayrılmıştır. Binanın ve eğitim araçlarının hazırlanması ile birlikte 1873 yılında derslere başlanmıştır.¹⁴⁹ Darüşşafaka adı da verilen bu okul lise seviyesinde eğitim veren bir kurumdu.¹⁵⁰

Kuruluşuyla birlikte ilk nizamnamesini de hazırlayan cemiyet, gayesini öncelikli olarak öksüz ve kimsesiz çocuklar olmak üzere, sınıf ayırt etmeksizin bütün çocukların dinî bilgiler, her türlü evrakı kısa zamanda okuyup yazmayı öğretmek için eğitim verileceği ve derslerin esnafa kolaylık olsun diye çarşının açılışından iş zamanının gelişine kadar olacağını bildirmiştir. Okul ayrıca yoksul ve kimsesiz çocukları eğiterek onları her türlü geri kalmışlıktan kurtarmayı da amaçlamaktaydı.¹⁵¹ Söz konusu bu eğitimlerden herhangi bir ücret alınmamasının yanında ihtiyacı olanların eğitim masrafları da karşılanmıştır. Bunun yanında, başarılı olup eğitime devam edebileceklere de maddi destek sağlanmıştır. İlk yıl için 54 öğrenci alınan okulda eğitim 8 yıl olarak belirlenmiştir. İptidai-İdadi ve Rüştüye olarak belirlenen sınıflar doğrultusunda eğitimin ilk altı yılı İptidai-İdadi- Rüştüyeye, son iki yıl ise "Âli" kısma tahsis edilmişti. Buna ek olarak son sınıfta, Telgraf ve Fen Mektebi adıyla da eğitim verilmiştir. İlk öğretmenler, çoğunlukla asker kökenli veya İstanbullu aydınlardan oluşmaktaydı ve tamamen fahri olarak görev yapmaktaydılar. Darüşşafaka mektebi öğrenci kabulünü bir nizamname ile düzenlemiş ve bazı şartları yerine getiren öğrenciler okula kabul edilmiştir.

Öğrencilerde aranan şartlar şunlardır :

1. 10 yaşından aşağı, 12 yaşından yukarı olmamak,
2. Ana -baba veya yalnız birinden mahrum olmak (imtihanda eşit puan alırsa anası-babası olmayana öncelik verilir),

¹⁴⁸Vehbi Ünal, "Osmanlı'nın Son Dönemlerinde Korunmaya Muhtaç Çocuklar İçin Kurulan Sosyal Hizmet Kuruluşları", CÜ, Sosyal Bilimler Dergisi, Aralık, 2012, C:XXXVI, Sayı: 2, s. 16.

¹⁴⁹Aynur Soydan, "Darüşşafaka Tarihinden Kesitler", Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi, İstanbul, 2003, Sayı: 3, s. 251.

¹⁵⁰Karal, a. g. e, s. 212.

¹⁵¹Mehmet İzzet-Mehmet Esad-Osman Nuri-Ali Kami, *Darüşşafaka Türkiye'de İlk Halk Mektebi* (Yay. Haz. Mehmet Kaynar), Darüşşafaka Cemiyeti Yay, İstanbul, 2000, s. 1.

3. İlk mekteplerin en az dördüncü sınıfına kadar okumuş olmak veya o derece tahsil gördüğü imtihan neticesinde sabit olmak,

4. Herhangi bir hastalığı olmamak ve bünyesi tahsile uygun olmak,

5. Müslüman aileden olmak.

Nizamnamede ayrıca öğrencilerin her türlü masraflarının cemiyet tarafından karşılanması, bir idare, bir de eğitim kurulu oluşturulması, mektebin ve talebelerin durumu ile yakından ilgilenmek üzere bir müdür, bir de müdire tayin edilmesine karar verilmiştir. Ayrıca, öğrencilerin askeriyede ve devlet dairelerinde çalışabilmeleri için eğitilmelerine ve geceleri okulda kalabilmelerine imkân verilmiştir. Mektep binası iki taraflı yapılarak kız öğrencilerin de alınması düşünülmüş fakat bazı sakıncalar ileri sürülerek kız öğrenci alınmasından vazgeçilmiştir.¹⁵²

Darüşşafaka'da okutulan derslere gelince burada sosyal bilgiler, matematik, muhasebe, kimya, tarih, coğrafya ve müzik ile Türkçe, Arapça ve Farsça gibi dil dersleri okutulmaktaydı. Programa 1880 yılında elektrik ve telgraf dersleri de konmuştur. Tüm bu derslere rağmen okul zamanın ihtiyaçlarına tam olarak cevap veremediğinden öğretmenlerden oluşan bir komisyon 1887 yılında toplanarak yeni bir program hazırlamışlardır. Bu tarihten itibaren Mecelle ve fıkıh dersleri programdan çıkarılmıştır. Darüşşafaka'nın eğitime başladığı 1873 yılında 54 öğrenci kaydedilmiş; bunlardan okuma yazma bilen 28 öğrenci ikinci sınıfa, 26'sı ise birinci sınıfa alınmıştır.¹⁵³

4. Hamidiye Etfal Hastane-i Âli'si

Günümüzdeki adı Şişli Etfal ve Araştırma Hastanesi olan bu kurumun açılışı ile ilgili çeşitli görüşler vardır. Hastanenin inşaat eminliğini yapan Hasan Rıza Efendi'nin oğlu Vasfi Rıza Zobu'nun babasından dinlediğini bildirdiği öyküde; II. Abdülhamit kuşpalazı olan kızını Hatice Sultan'ı tedavi ettirmek için mütehassıs bir doktor arar. Avrupa'da ihtisas yapmış olan Bahriye doktorlarından Kolağası İbrahim Bey tavsiye edilir. Hanım sultanı muayene eden Dr. İbrahim Bey, çok az ömrü kaldığını söyler. Söylediği süre zarfında vefat eden Hatice Sultan Ortaköy'deki Yahya Efendi Türbesi'ne defnedilir. İbrahim Bey ise bu bilgi ve becerisinden dolayı binbaşılığa terfi ettirilerek ödüllendirilir. Kızının ölümünden etkilenen II. Abdülhamit bir çocuk hastanesi yapılmasını ve yönetiminin de İbrahim Bey'e verilmesini ister. Arsa yeri olarak Şişli

¹⁵²Soydan, a. g. m. s. 257.

¹⁵³Darüşşafaka, Türkiye'de İlk Halk Mektebi, s. 7.

seçilir. Hastane inşaatı o sırada sarayda bulunan marangoz Frans Niebermenn'a verilir. Hastane 13.000 altına mal olur ve Ekim 1889'da açılmıştır.

11 Şubatı 12 Şubata bağlayan gece (1898) kızını kaybeden II. Abdülhamit, Dr. İbrahim Bey'i saraya davet eder. Acılı baba kızının anısına bir hayrat yaptırmak istemektedir. O dönemde bu amaçla cami, okul veya çeşme tercih edilmektedir. Padişah da cami yaptırmayı düşünmektedir. Dr. İbrahim Bey, Hatice Sultan adına bir çocuk hastanesi yaptırmanın camiden daha çok sevap getireceğini dile getirir. Osmanlı Devleti'nde çocuklar için bir hastane yoktur. Padişahın yoksul ve bakıma muhtaç çocuklar için yaptıracığı hastanede derdine derman bulanlar sayesinde Hatice Sultan kıyamete kadar hayırla yâd edilecektir. "Bunu biraz düşünelim" diyen II. Abdülhamit o gece kararını verir. Ertesi günü saraya davet ettiği Dr. İbrahim Bey'e bir çocuk hastanesi yaptıracığını, bunun için Şişli'de bir arsa düşündüğünü söyler ve hemen gidip arsayı görmesini, uygunsuzsa derhal inşaatın başlamasını söyler.

İbrahim Paşa ise anılarında; 12 Şubat 1898 Cumartesi günü Serezacı Bekir Bey'in telgrafıyla saraya çağrıldığını, padişahın emrine uyararak Hatice Sultan'ı muayene ettiğini, ölüm halindeki Hanım Sultana havale teşhisi koyduğunu, padişahın doğruyu söylemesini emir etmesi üzerine Haremağası Nadir Ağa'ya hastadan ümit kestiğini söylediğini anlatır. Nitekim o gün öğleden sonra Hatice Sultan vefat eder. İbrahim Paşa bundan sonra bir ilkbaharda tekrar huzura çağrılır. II. Abdülhamit rüyasında ölen kızı Hatice Sultan'ı görmüş ve Hatice Sultan kendisinden su istemiştir. Bunu kızı için bir hayır kurumu yaptırmayı şeklinde yorumlayan ve yaptırmayı düşünen Padişah, Dr. İbrahim Bey'in fikrini sorunca, bir çocuk hastanesinin daha uygun olacağını ifade eder. Çocuk hastanesi fikrini benimseyen padişah yer seçimini Dr. İbrahim Bey'e bırakır. O'da Şişli'de içinde iki ev ile ağullar bulunan yüksekçe bir yeri seçer. Arsayı beğenmeleri üzerine İbrahim Bey Almanya'ya gönderilir. İbrahim Bey, Charite Hastanesi çocuk servisinin planlarının kopyasını alıp İstanbul'a döndüğünü söyler. İbrahim Paşa anılarında Almanya'da iken altı hemşire ile anlaştığını, Padişahın Müslüman hastalara Hıristiyan hemşirelerin bakmasının uygun olup olmadığı hususunda tereddüde düştüğünü sonunda hemşirelerin gelmesini kabul ettiyse de bu teşebbüsün gerçekleşmediğini anlatır.¹⁵⁴

¹⁵⁴Nuran Yıldırım, "Hastane Tarihimizde Bir Kutup Hamidiye Etfal Hastanesi", Şişli Etfal Eğitim ve Araştırma Hastanesi Yay, İstanbul, 2010, s. 29-30.

Hastanenin ilk istatistik yıllığından II. Abdülhamit'in 16 Şubat 1898 Çarşamba günlü iradesiyle çocuk hastanesi yapılmasını emrettiğini öğreniyoruz. Hastane son tıbbi gelişmelere uygun olup kargir olarak inşa edilecek, her tarafı bahçe ve çam ağaçlarıyla çevrili olacaktır. Bu irade üzerine Dr. İbrahim Bey, kendisinin de bir süre bulunduğu dünyanın birinci derecede çocuk hastanelerinden biri olan, Berlin'de Kaiser und Kaiserin Friedrich Kinderkrankenhaus adıyla 1889 yılında işletmeye açılan hastanenin resim ve planlarını Padişaha arz eder. Bu planları beğenen II. Abdülhamit hastane için İstanbul'un yüksek ve en güzel havalı yerlerinden Balmumcu Çiftlik-i Hümayunu'ndan 15.000 ziradan fazla bir yeri bağışlar. Bir senede tamamlanan hastanenin yapımına harcanan 13.000 Osmanlı altını Padişah kendi kesesinden ödemişti. Hastanenin her şeyi tamamlandıktan sonra sıra açılışına gelmişti. Yeni yapılan binaların açılışının genellikle Padişahın doğum günü, cülus günü yapılır bu tarihlere denk gelmediğinde ise Cuma günleri tercih edilirdi. II. Abdülhamit hastanenin oğlu Abdürrahim Efendi'nin sünnet olduğu gün açılmasını istedi. Şehzade Abdürrahim Efendi'nin sünneti nedeniyle Sultan, zengin fakir ayırt etmeksizin başvuran ailelerin çocuklarını 5 Haziran 1899 Pazartesi günü açılışı yapılacak olan Hamidiye Etfal Hastanesi'nde sünnet edilmesini emretti. Sünnet nedeniyle 62 olan yatak sayısı koğuşlara yataklar ilave edilerek 100'e çıkarıldı. Bir hafta devam eden sünnet düğününün ardından, kuruluşunda önemli payı bulunan ve henüz inşaat tamamlanmadan sertabipliğe tayin edilen Miralay Dr. İbrahim Bey'in yönetiminde din ve ırk ayrımı gözetmeksizin 0-16 yaş dilimindeki çocuklarla kadınlara kapılarını açtı.¹⁵⁵

Hastane II. Abdülhamit'in tahttan indirildiği 27 Nisan 1909'dan sonra Maliye Nezareti'ne devredildi. Maliye Nezareti de idareyi Şehremaneti'ne devretti. Bu arada II. Abdülhamit'in vakıfları kaldırıldığından masrafları bu vakıfların gelirleriyle karşılanan hastane çalışamaz hale geldi. Hastanenin ayakta durabilmesi için bütçeden 5.000 lira tahsis edildi. Ayrıca hastanenin II. Abdülhamit ile ilgisinin kalmaması için adı "Osmanlı Etfal Hastanesi" olarak değiştirildi. Hastane 14 Ekim 1909 tarihinde Müessesat-ı Hayriye-i Sıhhiye'ye bağlandı. Bu sırada hastane çok perişan bir durumdadır ve yıkılma tehlikesiyle karşı karşıyadır.¹⁵⁶

Hastane, Balkan Savaşları ile Birinci Dünya Savaşı yıllarında birçok yaralıyı tedavi ettirmiştir. Bu sağlık kurumu 1922 yılında "Şişli Çocuk Etfal Hastanesi" adını

¹⁵⁵Yıldırım, a. g. e, s. 35.

¹⁵⁶Yıldırım, a. g. e, s. 109.

almıştır.¹⁵⁷ Hastane ara sağlık elemanı yetiştiren okullara da mekân olmuştur. İlk olarak büyük ihtiyaç duyulan köy ebesi yetiştirmek amacıyla bir Ebe Okulu açılmıştır (20 Ekim 1924). 25 öğrenciyle eğitime başlayan bu okul ilk mezunlarını 14 Ağustos 1926 tarihinde vermiş ve 1959 senesinde son mezunlarını verdikten sonra Cerrahpaşa Hastanesi'ne taşınmıştır.¹⁵⁸

5. Darülaceze

1877 Osmanlı -Rus Savaşı'ndan sonra Rumeli'den binlerce kişinin İstanbul'a göç etmesi kentin yaşam düzenini büyük ölçüde etkilemişti. İlk göçmen kafilesi Temmuz 1877'de gelmiş bunu Ocak 1878'den itibaren günde 10.000 kişiye varan büyük göçler izlemiştir. Göçmenlerin barındırılması, doyurulması, hastaların tedavi edilmesi büyük sorun olmuş ve bu işler için 'İdare-i Umumiye-i Muhacirin Komisyonu' kurulmuştur. Göçmenler bu komisyon denetiminde geçici olarak cami, medrese, tekke, okul, han hatta saraylara, bunlar yetmeyince uygun konaklara, yalılara ve evlere yerleştirilmiştir. Temmuz 1877-Eylül 1879 arasında İstanbul'a 387.804 göçmen gelmiş, bakacak kimsesi ve geliri olmayan dul kadınlarla yetim ve öksüz çocuklar, Gülhane'deki Kırmızı Kışla'da açılan Muhacirin Dul ve Eytamhanesi'ne yerleştirilmiştir. Hasta olanlar ise yine buradaki Muhacirin Hastanesi'nde tedavi edilmekteydi. Göçmenlerin azalması nedeniyle Muhacirin Komisyonu'nun lağvedilmesi üzerine 15 Ocak 1894 tarihinde bu kurumlar Şehremaneti'ne geçmiş ve Temmuz 1894'te Dulhane'deki kadınlar ve küçük çocuklar Darülaceze'ye nakledilmiştir.¹⁵⁹

Darülaceze'nin kuruluş amacı olarak, '*Sokaklarda dilenen çocuklarla, sakat erkek ve kadınların dilenmekten kurtarılmaları ve güçlerinin yettiği kadar çalıştırılabilmeleri*' belirtilmiştir. Bu amacı gerçekleştirmek isteyen II. Abdülhamit, Darülaceze'nin kurulmasını ferman ile emir buyurmuştur. Bu ferman sonrası oluşturulan komisyonun tetkikleri neticesinde, Darülaceze'nin Okmeydanı'nda kurulmasının muvafık olacağı ve inşaatının 72.000 altın liraya çıkabileceğini padişaha arz etmişlerdir. Bunun üzerine Darülaceze'nin Okmeydanı'nda inşasına başlanması Padişahın 25 Mart 1306 tarihi fermanı ile emir buyurulmuş ve bu ferman 30 Mart 1306

¹⁵⁷Ziya Demirel-Murat İşeri-Avni Arslan, *Türk Kültür ve Medeniyet Tarihi*, Esen Yay, Ankara, 2012, s. 100.

¹⁵⁸Yıldırım, a. g. e, s. 117.

¹⁵⁹Nuran Yıldırım, ''İstanbul Darülaceze Müessesesi'', Darülaceze Vakfı Yay, İstanbul, 1996, s. 8.

tarihli Resmi Tebliğ ile yayınlanmıştır. Aslında Darülaceze Yeni Bahçe civarındaki Eski Baruthane civarında inşa edilecekti.¹⁶⁰

Darülacezeyi basit manada yoksullar evi olarak düşünmemek lazımdır. Aslında bu kurum padişah II. Abdülhamit'in halkın refah ve sağlığı konusundaki ilgi ve iyi niyetinin bir göstergesidir.¹⁶¹ Padişah II. Abdülhamit, Darülaceze'nin kuruluş masraflarını karşılamak üzere 7.000 altın değerindeki şahsi eşyasını hediye etmiş, ayrıca 10.000 altın lirayı da nakit olarak bağışlamıştır. Ayrıca piyango tertip edilmiş ve buradan da 50.000 altın lira toplanmıştır. Böylelikle temin edilen inşaat parası ile 6 Ekim 1892 tarihinde 21 koyun kesilerek Darülaceze'nin temeli atılmış ve Sultan II. Abdülhamit'in cülusunun seneyi devriyesi olan 19 Ağustos 1895 tarihinde binaların inşaatı tamamlanarak fotoğraflardan oluşan bir albümle birlikte anahtarları Sultan Abdülhamit Han'a teslim edilmiştir. Darülaceze'nin resmi açılışı ise 31 Ocak 1896 tarihinde yapılmıştır. Bu hayır kurumu düşkün, sakat, yaşlı, kimsesiz, kendini geçindiremeyen ve bakacak kimsesi olmayan, barınma, yeme ve içme gibi ihtiyaçlarını karşılayamayan kişiler için açılmıştır.¹⁶² Darülacezenin bir amacı da insanları sokaklardan kurtararak onları dilencilik gibi kötü bir durumla ilgilenmemesini sağlamaktır.¹⁶³

1895 yılında Sultan II. Abdülhamit tarafından kurulan, kurulduğu günden bu yana 28.000' i çocuk olmak üzere toplam 70.000 kişiye Şefkat Yuvası olan Darülaceze din, dil, ırk ve sınıf farkı gözetmeksizin bakıma muhtaç, yaşlı, sakat insanlara, sokağa terk edilmiş kimsesiz çocuklara hizmet vermektedir. Bu hayır kurumu bugün de İstanbul Büyükşehir Belediyesi tarafından yönetilmektedir.¹⁶⁴ II. Abdülhamit'in önderlik ettiği ve açtığı kuruluşlar arasında darülacezenin ayrı bir yeri vardır. Bu kurum Osmanlı başkentinde açılan ilk modern sosyal refah kurumudur.¹⁶⁵

¹⁶⁰İbrahim Canan, "Vakıfların Çocuğun Korunmasına Yönelik Fonksiyonel Yapıları", Aile ve Toplum, Sayı: 2, C: I, Yıl, 1, Haziran, 1991, s. 61.

¹⁶¹İsmail Mansur Özdemir, "Küreselleşme Sürecinde Türkiye'de Sosyal Devlet ve Sosyal Hizmetler", SÜ, SBE (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya, 2008, s. 120.

¹⁶²Reşat Ekrem Koçu, "Darülaceze", İstanbul Ansiklopedisi, C:VIII, İstanbul, 1966, s. 42.

¹⁶³Koçu, a. g. e, s. 19.

¹⁶⁴Nuhoğlu, "Darülaceze", s. 514.

¹⁶⁵Nadir Özbek, "Osmanlıdan Günümüze Türkiye'de Sosyal Devlet", Toplum ve Bilim, 2002, Sayı: 92, s. 33.

6. Darü'l-Hayr-ı Âli

Basında ve resmi belgelerde ıslahhane, darüleytam ve darulhayr gibi adlarla da anılan bir eğitim kurumudur.¹⁶⁶ II. Abdülhamit, Anadolu'daki Ermeni ailelerinden öksüz, kimsesiz ve yetim kalan çocuklara yönelik misyoner faaliyetlerini engellemek amacıyla, devlet tarafından yetimhaneler açılmasını istemiştir. Ancak darüleytamların açılması maddi açıdan zor olunca daha küçük bir proje olarak Darülhayr-ı Âli açılmıştır.¹⁶⁷ II. Abdülhamit'in padişah oluşunun 25. yılı kutlandığı sırada Çamlıca'da, Acıbadem taraflarında bir darüleytam yapılacağı gazetelerde okunmuş, "cins ve mezhep ayırt etmeksizin bütün yetimlerin barındırılması ve okutulup öğretilmesi için Darülhayr adıyla 400 kişilik bir yetim mektebi açılacağı" yazılmıştır. Veznecilerde Hazine- i Hassa'ya ait bulunan Zeynep Hanım Konağı padişah tarafından maarife terk ve bu işe tahsis edilmekle ve zebhiyye resmine de bir misli zam yapılarak daimi masrafi temin olunmakla, 9 Nisan 1903 tarihli Meclisi Vükela mazbatası ile gösterilen lüzum üzerine icap eden hazırlıklar yapılarak mektep, o senenin 18 Ağustos 1903 günü açılabilmiştir.¹⁶⁸

Mektebin açılması ile ilgili farklı rivayetler bulunmaktadır. Bunlardan birine göre; "1899 yılında Yıldız Camii'ndeki bir Cuma Selamlığında 6 yaşındaki bir çocuğun padişah II. Abdülhamit'e verdiği dilekçede 'okumak adam olmak' istediğini bildirmesi üzerine okulun açılma çalışmaları hız kazanmıştır".¹⁶⁹

II. Abdülhamit ile özdeşleşen bu kurum kimsesiz Müslüman çocuklar için bir yetimhane idi. Kurumun adında ali sıfatının olması, okulun derecesini değil doğrudan Abdülhamit'le alakasını işaret etmektedir. Okula talebe alımlarında Abdülhamit bizzat müdahil olmuştur. Bu Müslüman yetimhanesinin kuruluş gerekçesinin de Abdülhamit'in şahsıyla ilgili hikâyeleştirilmiş bir öyküsü daha vardır. Resmi belgelerde de sürekli tekrar edilen bu hikâyeye göre;

'Altı yedi yaşlarında bulunan bir çocuk leyli bir mektebe kabulünü hakıpa-yi şahaneden istida etmiştir. Milel-i saire etfali için münasip mektepler mevcut olduğu halde evlad-ı Müsliminden bu makule sagir ve yetimler için bu yolda mektepler

¹⁶⁶Cemil Öztürk, "Osmanlı'da Bir Mesleki Eğitim ve Çocuk Esirgeme Kurumu: Darü'l Hayr-ı Âli", MÜ, Atatürk Eğitim Fakültesi, İstanbul, 1991, s. 1.

¹⁶⁷Davut Elmacı, "Çocuk Yuvaları ve Yetiştirme Yurtlarının Yerinden Yönetim Birimlerine Devrine İlişkin Çalışanların Görüşleri", AÜ, Eğitim Bilimleri Enstitüsü (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2007, s. 40.

¹⁶⁸Ömer Faruk Yelkenci, *II. Abdülhamit'in Eğitim Hamlesi*, Kaknüs Yay, İstanbul, 2010, s. 132-133.

¹⁶⁹Necdet Sakaoglu, "Darülhayr-ı Ali", Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, C:II, İstanbul, 1995, s. 563.

bulunmaması cihetiyle ahali-i Müslime evladından bakes kalan sıbyana mahsus ve mekteb-i sanayie mahrec olabilmek üzere bir mektep tesisi için bir program yapılması”, konusunda Maarif Nezareti bir hususi irade ile görevlendirilmiştir.¹⁷⁰

II. Abdülhamit aslında bu kurumları açarken din ayırımı gözetmemiştir. 3 Nisan 1899 tarihinde Dâhiliye Nezareti tarafından padişaha sunulan bir raporda 6386 Ermeni yetiminden bahsedilmiştir. II. Abdülhamit’in buradaki amacı bu yetimlerin misyonerler tarafından kullanılmasını engellemektir.¹⁷¹ Padişah bu amacına ulaşmak için misyoner yetimhanelerine alternatif yetimhaneler açıp, buralara her din ve sınıftan çocuğu alarak ve ders programlarını çocukların dinlerini koruyacak şekilde düzenleyerek misyonerlerin bu noktayı istismar ederek yol açtıkları tahribatı ortadan kaldırmaktır. Bu okullara sadece erkek çocukları alınacaktır. Kız çocukları ise buldukları illerdeki Sanayi Mektepleri ’ne gideceklerdir. Erkek çocukları için de bir sınırlama getirilmiştir. Gerek İstanbul’daki yetim sayısının kabarık olması gerekse söz konusu vilayetlerdeki (Van, Ankara, Diyarbakır, Bitlis, Trabzon, Mamuretülaziz, Halep, Erzurum) erkek yetim çocuklarının da haddinden fazla oluşu nedeniyle İstanbul’a bu vilayetlerden yalnızca misyonerlerin elinde bulunan ve akrabası veya herhangi bir kimsesi bulunmayan yetimlerin getirilmesi düşünülmektedir. Yetimlerin yol masrafları mahalli hükümetlerce Mal Sandıklarından karşılanacaktır. Akrabaları yanlarında bulunan yetim erkek çocuklar için buldukları vilayetlerde ayrıca darüleytamlar ve sanayi mektepleri açılacaktır. Rapor, kurulacak darüleytam için alınacak arazi, binalar ve inşaat masrafları konusunda teknik ayrıntılarla devam etmektedir.¹⁷² Burada amaç tamamen bu çocukları misyonerlerden korumaktır. Bütün bu çabalara karşılık ne Ermeni eytamını kapsayacak şekilde Acıbadem’de, ne de Yüksek Kaldırım’da yetim Müslüman kız ve erkek çocukları için bir darüleytam kurulabilmiştir. Bundaki en büyük etken Osmanlı maliyesindeki sıkıntılardır. Bu projenin maliyetleri yüzünden padişah biraz daha düşük rakamlarla Darülhayr-ı Âli projesine yönelmiştir. Darülhayr-ı Âli öncelikle ‘*işsiz güçsüz serseri dolaşan hane berduş gençlerle korunmaya muhtaç oğlan çocuklar*’,¹⁷³ için sanayi mekteplerine hazırlık niteliğinde bir darüleytam olarak düşünülmüş ve eğitim süresi biri hazırlık olmak üzere yedi yıl olarak tasarlanmıştır. Başlangıçta

¹⁷⁰Nadir Özbek, ”II. Abdülhamit ve Kimsesiz Çocuklar; Darülhayr-ı Âli”, Tarih ve Toplum Dergisi, Şubat 1999, C:XXXI, Sayı: 182, s. 76-77.

¹⁷¹Karatay, a. g. t, s. 121.

¹⁷²Devlet, a. g. m, s. 78.

¹⁷³Osman Nuri Ergin, ”Darülhayr-i Âli”, İstanbul Ansiklopedisi (R. E. Koçu), C:VIII, s. 4248.

darüleytam planına göre her sene 40 erkek 40 kız olmak üzere 80 talebe kaydedilecek ve yedi sene sonunda okulun toplam öğrenci sayısı 560'a ulaşacaktı.

1903 tarihli yönetmeliğe göre Darülhayr-ı Âli'ye kaydedilecek çocuklarda şu şartlar aranıyordu;

Geçimini sağlayamayacak durumda olmak, 10 yaşından küçük olmak, bulaşıcı hastalığa sahip olmamak, bünye itibariyle sanat icra etmeye sahip olmak.¹⁷⁴

Alınacak yetim ve bîkes çocukların yaşları beşten aşağı ve yediden yukarı olmayacaktı. Darülhayr-i Âli yalnızca erkek çocukları kabul edecektir. 1908 tarihli bir Meclis-i Vükela Mazbatasından, öğrenci sayısının üç yüze sınırlı olmakla birlikte geçici olarak kaydedilen talebelerle birlikte mevcudun dört yüze ulaştığı görülmektedir.¹⁷⁵

Darü'l Hayr-i Ali'nin;

Hazırlık sınıfı ders sınıfı kısmında eşkâl-i huruf, hesab-ı zihni, tarif-i eşya ve risalet-i bedeniye; sanat kısmında kâğıttan eşkâl-i basite imali, kâğıt üzerine iğne ile eşkal-i huruf vesaire tersimi,

Birinci sene: elifba, hüsn-i hatt, kıraat, ecza-i şerife, ilmühal, hüsn-i hatt, resim ve riyaset-i bedeniye; sanat kısmında el işleri, mukavvadan eşkâl-i basite kesmek ve renkli çöp ve saz gibi şeylerden örgü ve dokuma yapmak.

İkinci sene önceki derslere Kur'an-ı Kerim, Kavaid-i Lisan-ı Osmanî, Tarih-i Osmanî, Coğrafya-i Osmanî eklenmekte; sanat kısmında da yeni olarak tel işleri, oyma işleri, balmumu ve alçı işleri, edevat-ı sanayi hakkında malumat gibi dersler okutulacaktır.

Dördüncü sene teknik konular ön plana çıkmakta ve demircilik, seracılık, kunduracılık; beşinci ve altıncı senelerde ise muhtelif defter tutma usulleri, musiki dersleri ve mücellittik, şekerlemecilik, pastacılık, bahçivanlık, çiftçilik, marangozluk, oymacılık, oyuncakçılık gibi konular ele alınmaktadır.¹⁷⁶

Bu kurumun binalarının yeterli olmamasından dolayı teknik eğitim konularına fazla eğilemediği bilinmektedir. Talebe sayısının kısa sürede dört yüze ve zamanla beş yüze çıkması buralara ihtiyaç duyulduğunu göstermektedir. Hatta talep sayısında ciddi bir patlama yaşanmasından dolayı 1908 yılından itibaren buraya öğrenci alımı durdurulmuş ve rakam yeniden üç yüzlere kadar çekilmiştir. Darülhayr-i Âli aynen

¹⁷⁴Öztürk, a. g. m, s. 76-84.

¹⁷⁵Devlet, a. g. m, s. 80.

¹⁷⁶Devlet, a. g. m, s. 80.

Darülaceze’de olduğu gibi Şehremaneti’ne bağlanmak istenmiş fakat bu gerçekleşmemiş ve 22 Ağustos 1909 tarihinde kaldırılmıştır. Kapatılma gerekçesi olarak yetimhane işlerinin Maarif Nezareti’nin işi olmadığı söylene de asıl gerekçe buranın tam olarak amacına hizmet edemediği ve burada çalışan bir sürü memura boş yere para verildiği şeklinde söylenmiştir. Buranın kapatılmasına karşı çıkanlar ıslah edilmesi gerektiğini öne sürmüşlerdir. Kayseri, Erzincan, Üsküp mebuslarının karşı çıkmasına rağmen Dadulhayr kapatılmıştır. Burası için ayrılan 1.168.920 kuruşun bir miktarı öğrencilerin vilayetlerdeki leyli mekteplere yerleştirilmesine ve memur ve müstahdemlerinin maaşlarına harcanacaktır. Bir kısmı ise binasının tamiratına ve Darülfünuna aktarılacaktır. Darülhayr tarafından kullanılan Zeynep Hanım Konağı ise Darülfünun’a bırakılmıştır.¹⁷⁷

7. Himaye-i Etfal Cemiyeti’nin Kurulması

Osmanlı Devleti 20.yüzyılın başlarında sırasıyla Trablusgarp ve Balkan Savaşları’nı kaybetmiştir. Bu savaşlar için cepheye giden bir çok insan geri dönememiş ve ardında birçok yetim ve sahipsiz çocuk bırakmıştır. Sokaklara mahkûm olan bu çocukların barınması amacıyla II. Abdülhamit döneminde Darü’l-hayr-ı Âli kurulmuşsa da bu kurum 1909 yılında kapatılmıştır. Bu kurumun kapatılmasından sonra ortadaki bu sıkıntıyı önleme ve sokak çocuklarını barındırmak için Darüleytamlar açılmışsa da buraların dolmasından dolayı yeni müesseselere ihtiyaç duyulmuştur. Birinci Dünya Savaşı yıllarında İstanbul yoksulluk ve sefalet yuvası haline gelmişti. Sokaklar adeta dilenen insanlardan geçilmiyordu.¹⁷⁸ Sefaletin yanı sıra eskiden belirli mahalleler ile sınırlı olan fuhuş bataklığı ise her mahalleye ve Müslüman kesimin bulunduğu yerlere kadar ulaşmıştı. İşte böyle bir ortamda sokaklarda kalan çocuklar için bir şeyler yapılmalı ve çocuklar bu ortamlardan uzaklaştırılmalıydı.¹⁷⁹

Yukarıdaki ihtiyacın giderilmesi ve kimsesiz çocukların himayesi amacıyla 1908 yılında Kırklareli’nde Himaye-i Etfal Cemiyeti kurulmuştur. Fakat cemiyet asıl yapılanmasını Birinci Dünya Savaşı yıllarında 1917’de tamamlamıştır.¹⁸⁰ Kimsesiz çocukların korunmasındaki yetersizlikler yüzünden savaşın son yıllarında, daha kapsamlı bir teşkilat kurulması yolunda başlayan çalışmalar sonucunda 6 Mart 1917’de

¹⁷⁷Devlet, a. g. m, s. 81-82.

¹⁷⁸Zafer Toprak, ”Birinci Dünya Savaşı’nda İstanbul”, Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, C:II, Yıl, 1994, s. 242.

¹⁷⁹Zafer Toprak, ”Fuhuş’ Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, C:III, İstanbul, 1994, s. 342.

¹⁸⁰Mustafa Şahin, ”23 Nisan ve Himaye-i Etfal”, Toplumsal Tarih, Nisan, 1997, s. 15.

Galatasaray Yurdunda toplanan 20 kişilik (İsmail Canbulat, Muhtar Bey, Celal Derviş Bey, Osman Tevfik Bey, Kemal Derviş Bey, Adnan Bey, Servet Efendi, Nesim Mezalyah Efendi, Haralambadi Efendi, Doktor Rasim Ferit Bey, Mustafa Reşat Bey, Ahmet Emin Bey) bir merkez heyeti kurulmuş ve ardından hükümetten gerekli çalışma izni alınarak cemiyet resmen faaliyetlerine başlamış ve 8 kişilik bir kurucular grubu hazırlanmıştır (Cavit Bey, Ahmet Hakkı Bey, Orfanidis Efendi, Arif Bey, Doktor Ömer Fuat Paşa, Emanuel Karasu Efendi, Mustafa Asım Bey ve Noradinkyan Efendi). Ayrıca 28 Mart 1918’de cemiyetin bünyesinde ‘‘Hanımlar Heyeti’’ kurulmuştur. Cemiyet kurulma çalışmalarını tamamladıktan sonra 67 maddelik bir de nizamname hazırlamıştır. Savaşın sonlarına doğru cemiyet 91 maddelik ve daha kapsamlı bir nizamname hazırlamıştır. Mondros Ateşkes Antlaşması’nın imzalandığı 1918 yılı ve onu takip eden yıllarda cemiyet faaliyetlerine devam etmiştir. Türkiye Büyük Millet Meclisi kurulduktan sonra da bu kurum ihmal edilmemiş ve Ankara’da 30 Haziran 1921’de toplanan bir toplantı ile Himaye-i Etfal Cemiyeti yeniden yapılandırılmıştır.¹⁸¹

Himaye-i Etfal Cemiyeti ilk icraatına Birinci Dünya Savaşı yıllarında Mayıs 1917’de başlamış ve savaş bölgelerinden toplanan birçok kimsesiz çocuk, ilk zamanlarda Harbiye Mektebi’nde barındırılmıştı. Sonraları Firuz Ağa’da çocuk misafirhanesi açılmıştır. Cemiyet kimsesiz çocukları kayda başlamış ve 3 ay gibi kısa bir sürede elli tane kimsesiz çocuğu sefaletten kurtarmıştır.¹⁸²

İlk toplantısını 6 Mart 1917’de yapan İstanbul Himaye-i Etfal Cemiyeti’nin, savaş yıllarında ve sonrasında ülkedeki olumsuz koşullar ve zorluklara rağmen yaptığı çalışmalar ile çocuk sağlığı konusunda başarılı faaliyetlerde bulunduğu, yayınladığı nizamname ve raporlardan anlaşılmaktadır. Savaş yıllarında olduğu gibi Mondros Mütarekesinden sonra da kimsesiz çocukların sahipliği ve koruyuculuğu konusunda çalışan cemiyet, bu çocukların beden ve ruh sağlığını korumak ve gereken tedavileri yapmak konusunda ülkenin mevcut şartlarında başarılı çalışmalarda bulunmuştur. Ülkenin yıkıma uğramış durumu göz önüne alındığında cemiyetin faaliyet gösterdiği yıllarda büyük zorluklarla mücadele ettiği görülmektedir. Himaye-i Etfal Cemiyeti

¹⁸¹Makbule Sarıkaya, ‘‘ Savaş Yıllarında Himaye-i Etfal Cemiyeti’’, Savaş Çocukları Öksüz ve Yetimler, (Editör: Aylin Koç), İstanbul, 2003, s. 33-34.

¹⁸²Makbule Sarıkaya, ‘‘Savaş Yıllarında Himaye-i Etfal Cemiyeti’nin Çocuk Misafirhanesi ve Çocuklar’’, Atatürk Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Atatürk Dergisi Yay, C:III, Sayı: 3, Erzurum, 2003, s. 196.

hazırladığı nizamnamede çocuk hakları konusunda birçok detaya yer vermişti. Bu maddelerden bazıları şunlardır:¹⁸³

*İlk olarak çocuklara eziyet edilmemesine yer verilmişti.

*Çocuklara ana-babaları dahi olsa kimse tarafından çocuğun bedeni ve ruhi gelişimini engelleyecek tarzda hizmet gördürülmemesi,

*Çocukların vakit vakit muayene edilerek ailesine beslenme usulü hakkında bilgi vermek üzere dispanserler kurmak,

*Sağlıklı süt ve ilaç verilmesi, ara sıra evlerin dolaşarak çocukların yaşayabileceği sıhhi şartlara sahip olup olmadığının incelenmesi ve konu ile ilgili risaleler dağıtılması,

*Çocukların bedenlen yetişip büyümesini sağlamak ve korumak için gerekli tedbirlerin alınması,

*Müteverrim (veremli) çocuklar için uygun yerlerde hastaneler, sanatoryumlar kurulması,

*Çocukların tütün ve alkol kullanma ve kendilerine bu gibi şeylerin satışını yasaklamak,

*Çocukların kendilerini fena ve ahlaksız yetiştirecek yerlerden (ailelerinin evi bile olsa) kanun kuvvetiyle alınarak temiz bir muhite naklinin temini,

*Fakir, hasta çocukların tedavilerinin sağlanması,

*Okulların tatil zamanlarında fakir çocukların kırlara ve yazlıklara gönderilmesinin sağlanması,

*Hizmetçi, besleme ve evlatlıklara kötü muamele edilmemesi,

*Himaye-i Etfal'e ilişkin kütüphane kurulması,

*Anne ve babaları tarafından terbiye edilemeyen veya mahkûm olan çocuklar için ıslahhaneler kurulması,

*Çocukların sağlıklı bir şekilde yetişmeleri için oyun alanlarının kurulması,

*Himaye-i Etfal ile uğraşan Uluslararası kuruluşlarla bağlantı kurulması.

Aslında bu ilkeler 20 Kasım 1959 tarihli Birleşmiş Milletler Genel Kurulu tarafından kabul edilen Çocuk Hakları Beyannamesi ile de uygunluk göstermektedir. Bu ilkelere uygun bir şekilde çalışan cemiyet faaliyet gösterdiği ilk yılda birçok öksüz ve yetimi açtığı misafirhanesinde barındırmıştır. Nizamnamede yer alan bir madde bu amacı şu şekilde açıklamaktadır.

¹⁸³Ünal, a. g. m, s. 23.

‘‘Okullarda çocuklara ilgi, özen ve şefkat gösterilen bir ortamın sağlanması, okul binalarının ve derslerinin çocuğu yıpratmak ve sağlığını bozacak derecede olmaması, çocuğun sağlığı konusunda okullardaki maddi ve manevi durum ile ilgilenilmesi ve çocukların okullarında yerleşme, gıda, aydınlatma, ısınma ve beden terbiyesi yönünden gelişimlerini olumlu yönde etkileyecek imkânların temin edilmesi.’’¹⁸⁴

Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'nda olduğu yıllarda en önemli problemlerden biri de salgın hastalıklardı. 1912-1915 yılları arasında etkili olan kolera salgını birçok insanın ölümüne neden olmuştur. Salgın hastalığın kol gezdiği bir ortamda çocukların sağlığı konusunda endişeleri olan cemiyet konunun üzerine gereğince eğilmiştir.¹⁸⁵

Himaye-i Etfal Cemiyeti'nin kuruluşundan kısa bir süre sonra, Başkan İsmail Canbulat Bey'in Stockholm Büyükelçiliğine atanması yapılmış, başkanlığa Cavit Bey getirilmiştir. Birinci Dünya Savaşı'nın devam ettiği günlerde 28 Kasım 1917'de savaş bölgesinden toplanan çocuklar için Firuz Ağa'da ‘‘Çocuk Misafirhanesi’’ açılır. Bu misafirhanenin kapasitesi yüz kişi olduğu halde buraya bir talep patlaması yaşanmış ve bu çocukların bazılar evlatlık, çırak ve bazıları da misafir olarak bazı ailelerin yanına yerleştirilmişlerdir. Misafirhanede bu şekilde 1917-1922 yılları arasında 2.027 çocuğa hizmet verilmiştir. Cemiyet çocukları çiftçilik ve hayvancılığa yönlendirmek için Kalender'de ‘‘Ziraat Yurdu’’ açmıştır. Bu yurtda çocuklara hayatlarında lazım olacak birçok iş gördürülmüştür. Kurum ilerleyen zamanlarda Kırklareli, Samsun, İzmit, Konya, Üsküdar, Beyoğlu, Haliç, Kadıköy, Bakırköy, Yeniköy, Musul, Erzurum, Eskişehir, Kastamonu ve Bolu'da şubeler açmıştır. Cemiyet 1920 yılında Londra ve 1921 yılında Cenevre'de düzenlenen uluslararası toplantılara temsilci göndermiştir. Cemiyet çalışmalarını sürdürürken 30 Haziran 1921'de Ankara'da ayrı bir Himaye-i Etfal Cemiyeti kurulmuştur. 1921 tarihi Anadolu'da milli mücadelenin hem şiddetli olduğu hem de Anadolu harekâtı ile İstanbul Hükümeti arasında çekişmelerin en yoğun yaşandığı yıllardır. Özellikle İstanbul Hükümeti'nin başında Sadrazam Damat Ferit Paşa'nın olduğu yıllarda cemiyetin İstanbul'daki yardım toplama faaliyetleri güçleştiği gibi iki ayrı yerdeki bu cemiyetler tüm yazışmalara rağmen birleşmeyi gerçekleştirememiştir. Ankara'da kurulan Hamiyet- i Etfal Cemiyeti en büyük desteği

¹⁸⁴Sarıkaya, a. g. m, s. 39.

¹⁸⁵Sarıkaya, a. g. m, s. 39-40-41.

Mustafa Kemal'den alarak yoluna devam ederken, İstanbul Himaye-i Etfal Cemiyeti 1923 yılında yaptığı genel kuruldan sonra faaliyetlerine son vermiştir. Ankara'da kurulan Himaye-i Etfal Cemiyeti ise 1924 yılında pastörize süt dağıtımı, 1927 yılında anne ve çocukların ücretsiz yararlandığı sıhhi banyoları, 1928'de çocuk bahçelerinin hayata geçirilmesi, 1929'da diş tedavilerine ve "Çocuk Bakıcı Okulu"nun açılması gibi birçok ilke imza atmıştır.¹⁸⁶

¹⁸⁶Sarıkaya, a. g. m, s. 196.

İKİNCİ BÖLÜM: 1877-1878 OSMANLI-RUS SAVAŞI'NDAN CUMHURİYET'İN İLK YILLARINA YETİMLERİN DURUMU ve DARÜLEYTAMLAR

I. 1877/1878 OSMANLI-RUS SAVAŞI SONRASI YETİMLERİN DURUMU

A. Yetimlerin Eğitim Durumu

Yirminci yüzyıl başlarına gelindiğinde Osmanlı Devleti özellikle Rusya ile yaptığı 1877-1878 savaşta birçok toprağını kaybetmiş ve ülkeye kaybedilen topraklardan yoğun şekilde göç gelmişti. Yani Osmanlı Devleti'nin sınırları daralırken diğer yandan ülkedeki nüfusu artış göstermekteydi. Osmanlı Devleti bir yandan bu sıkıntılarla uğraşırken diğer yandan da savaş yetimleri ile uğraşmak zorundaydı. Çünkü devlet olmanın özelliklerinden biri de bu yetimleri himaye etmek ve onlara kol kanat germektir.

Öncelikle bu yetim ve muhacir çocuklarının eğitim işine eğilen devlet İstanbul'daki bütün ıslahhanelere haber göndererek her birinin kaç tane yetim çocuğu bünyesinde barındırabileceğini sormuştur. Bu idare aynı zamanda ıslahhanelerdeki yetim çocuk oranının okul mevcudunun %30'unu geçemeyeceğini de şart olarak koşmuştur. Islahhanelerin bazıları yetim çocuk kabul ederken bazıları da değişik sıkıntılardan dolayı öğrenci kabul edemeyeceklerini bildirmişlerdir.¹⁸⁷

Muhacirin müdüriyetinin bu isteğine bazı ıslahhaneleri olumsuz cevap vermiştir. Bunun en önemli nedeni ise bu eğitim kurumlarındaki fiziki şartlardır. Islahhanelerin bazıları binalarını yeni satın aldığını ve tam olarak hazır olmadıklarını bildirirken bazıları da aynı binayı hem askeriye'nin hem de ıslahhanenin kullandığını belirtmişlerdir. Mesela, Düzce valiliği 19 tane yetim çocuğu kabul ettiğini ve bunlardan 9 tanesinin kayıtlarını gece eğitimi kısmına yaptığını bildirmiştir. Bursa vilayeti ise gönderdiği yazıda durumlarının müsait olmadığını yine de 16 yetimi kabul edeceklerini bildirmişlerdir.¹⁸⁸

Ticaret ve Ziraat Nazırı Dâhiliye Nezareti'ne gönderdiği yazı ile ıslahhanelere yetim çocuklarının kabulünün şartlarını belirlemiştir. Bu şartları şu şekilde sıralanmak mümkündür:

¹⁸⁷Ebubekir Sofuoğlu, "Osmanlı Devleti'nde Yetimler İçin Alınan Bazı Sosyal Tedbirler", Savaş Çocukları Öksüz ve Yetimler, (Editör: Aylin Koç), İstanbul, 2003, s. 50.

¹⁸⁸Ebubekir Sofuoğlu, "Osmanlı Devleti'nde Yetimler İçin Alınan Bazı Sosyal Tedbirler", Savaş Çocukları Öksüz ve Yetimler, (Editör: Aylin Koç), MÜ, İstanbul, 2003, s. 50.

- *13-16 yaşları arasında bulunmak,
- *İbtidai mektebi mezunu olmak,
- *Okula giriş sınavında başarılı olmak,

Gibi şartları vardı. Bu şekilde şart öne sürülmesinin nedeni ise müracaatların fazla olmasından kaynaklanıyordu. Bazı yetim çocuklar bu şartları yerine getirse de kaydı yapılamıyordu. Çünkü talep çok fazlaydı. Yine de bazı ıslahhaneler zor şartlara rağmen yetim çocukları kabul etmişlerdir. Yetim çocukları kabul eden vilayetler ve öğrenci sayıları şunlardır:

- Sivas Vilayeti:100
- Konya Vilayeti:2
- Ankara Vilayeti:15
- Urfa Livası:1
- Halep Vilayeti:3
- Düzce Vilayeti:9
- Bursa Vilayeti:5
- İzmir Vilayeti:1
- Trabzon Vilayeti:3¹⁸⁹

B. Yetimlerin Barınma Durumu

Osmanlı Devleti 19. yüzyılın sonları ve yirminci yüzyılın başlarında 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı, Balkan Savaşları ve Birinci Dünya Savaşı'nı kaybetmiş ve bu savaşlarda birçok şehit vermiştir. Bu şehitler geride birçok yetim ve öksüz bırakmıştı. Rakamlar öksüz ve yetim sayısının 100.000 olduğundan, bunların ancak 10.000 kadarının eytam hanelerde barındırıldığını, geriye kalan 90.000 yetimin belki tamamının açıkta kalmadığının ama açıkta kalan yetim sayısının çok olduğunu göstermektedir. Bu konu meclisin gündemine gelmiş ve olay bütün detaylarıyla tartışılmıştır. Yetimlerin sayısı yüz binleri bulduğu sırada devletin bunları barındıracak eytam hane sayısı ancak 65 tane idi ve buralarda barınan yetim sayısı sadece 11.680 kişi idi. Ayrıca burada çalışan personel sayısı ise sadece 1966 kişidir. Yetimhanelerde barınan sayı yetim sayısına göre çok azdı ve bunun nedenleri araştırıldığında yetimhanelerde kalma şartlarına sahip olmayanların dahi buralarda barındırıldığından bahsediliyordu. Ayrıca eytam hanelerin sadece şehit çocukları için kurulmuş olmasına

¹⁸⁹Sofuoğlu, a. g. m, s. 52-53.

rağmen buralarda diğer yetimlerde barındırılıyordu. Meclis bu konuda eytam hanelerde öncelikle şehit çocuklarının barındırılması, yer kalırsa diğer yetimlerinde alınması gerektiğinden bahsetmiş ve bu uygulama tüm yetimlerin barındırılmasına yetmediğinden yeni yetimhanelerin yapılması üzerinde durmuştur. Hatta durum o kadar kötü bir durumdaydı ki, bazı yetimler Ermeni yetimhanelerinde barındırılmışlardır.¹⁹⁰ Osmanlı Devleti yetimlerini dışarıda bırakmamak için yeni yetimhane yapabilecek durumda olmadığından buralardaki şartları iyileştirme adına buralar için kaynak bulmak zorundaydı. Bunun için darüleytamların bünyesinde değerlendirilmek üzere 150 bin lira sermaye ve 500 bin dönüm arazi verilmişti. Bir nevi döner sermaye denilen bu uygulama ile hem eytam haneler için gelir elde edilecek hem de yetimlerin sanat öğrenmeleri sağlanacaktı. Böyle bir uygulamaya karşı çıkanlar vardı ve bu kişiler eytam hanelerin ticaret ve sanat ile uğraşmalarının eğitimi olumsuz etkileyeceğini düşünüyorlardı. Onlara göre bu uygulama ile çocuklar eğitim yerine birer amele gibi buralarda çalıştırılacaklardı ve eğitimleri büyük ölçüde eksik kalacaktı. Bu tür tepkilere cevap ise dönemin Maarif Nazırı Vekili olan Münif Bey'den gelmiştir. Ona göre darüleytamlar iki kısımdan oluşmakta ve bir kısmı tamamen eğitimle diğer kısmı ise buralara para sağlama işiyle uğraşmaktaydı. Dolayısıyla biri diğerine mani değildi. Çünkü çocuklar ilk eğitimlerini tamamlamadan çalıştırılmıyorlardı ve ilk eğitimlerinde ziraat dersleri yoktu. Ayrıca çalışma olarak da bilinen ikinci bölüme çocuklar zorla değil, ücret karşılığında alınıyorlardı.¹⁹¹

Osmanlı Devleti yukarıdaki çalışmaların yanı sıra bir de Birinci Dünya Savaşı yıllarında Ermeni çetelerinin saldırıları sonucu şehit olan kişilerin yetim kalan çocukları için çareler düşünmüş ve Erzincan'da 500 yataklı bir eytam hane yapılmasına karar verilmiştir. Yine eşkiya ile yapılan savaşta şehit olanların yetimleri için bir defaya mahsus 28.350 kuruş para dağıtılmıştır. Yunan harbinde şehit olanların yetimleri için de özel bir uygulama yapılmıştır. Bu savaşta şehit olanların dul ve yetimlerine hatta yaralanan gazilerin ailelerine daha önceden verilen maaşlarına zam yapılmış, yetimlere gelir sağlamak amacıyla bir sergi düzenlenmiş ve bu sergiye Osmanlı padişahı başta olmak üzere Alman İmparatoru, Avusturya Kralı, Fransa Cumhurbaşkanı ve İran Şahı yardımlarda bulunmuştur.¹⁹²

¹⁹⁰Sofuoğlu, a. g. m, s. 54.

¹⁹¹Sofuoğlu, a. g. m, s. 55-56.

¹⁹²Sofuoğlu, a. g. m, s. 56-57.

II. YİRMİNCİ YÜZYILIN BAŞLARINDA ÖKSÜZ ve YETİMLERİN DURUMU

A. Evlatlıklar

‘Nesebi belli olsun olmasın başkasına ait bir çocuğu kendi çocuğu olarak kabul etme anlamındaki evlat edinme geçmişte ve günümüzde rastlanan sosyal ve hukuki bir vakadır.’¹⁹³

Yirminci yüzyıl başları Osmanlı Devleti başta olmak üzere birçok ülke için neredeyse hep savaşlarla geçmiştir. Bunun doğal sonucu olarak da savaşa katılan tüm ülkelerde yetim çocukların sayısında ciddi artışlar olmuştur. Bu yüzyıla bu özelliğinden dolayı ‘‘çocuk yüzyılı’’ adı verilmiştir. Osmanlı Devleti’nin girdiği savaşları göz önüne aldığımızda bu durumlardan çok etkilendiği görülmektedir. Çünkü Osmanlı Devleti; 1911 Trablusgarp Savaşı, 1912-1913 Balkan Savaşları, 1914-1918 Birinci Dünya Savaşı, 1919-1922 Kurtuluş Savaşı olmak üzere neredeyse kesintisiz on yıl savaş yapmak durumunda kalmıştır. Savaşların getirdiği sefalet, salgın hastalık ve diğer sıkıntılarda buna eklenince Anadolu’da yaşanan sıkıntıların boyutları ortaya çıkmaktadır. Savaşlardaki kayıp ve göç hareketleri Anadolu’da yoğun şekilde kendini göstermiş ve bunun doğal bir sonucu olarak 4 milyon civarında nüfus kaybı yaşanmıştır. Bu rakam belki günümüz şartlarında çok büyük olmasa da Türkiye Cumhuriyeti kurulduğunda Anadolu’daki nüfusun 13 milyon olduğunu söylersek durum en acı gerçekliği ile ortaya çıkmaktadır.

Bu döneme ilişkin anı kitaplarında yer alan aile ölçeğindeki dramlar nüfus istatistiklerini somutlaştıran örneklerle doludur. Anılarda genellikle babalar yoktur ya da kısa bir dönemde masal kahramanı gibi aile yaşamında yer alırlar. Savaşan, ölen, esir düşen, ya da ailesini kaybeden erkeklerin yazdıkları ya da bıraktıkları anılarda da aileleri ile ilgili bilgiler kısıtlıdır. Onlar savaşı, siyasal yaşamı, toplumsal ve ekonomik olayları tartışırlar. Özel hayatlarını pek gündeme getirmezler.¹⁹⁴

¹⁹³M. Akif Aydın, ‘‘Evlat Edinme’’, İA, Diyanet Vakfı Yay, Cilt: XI, İstanbul, 1995, s. 529.

¹⁹⁴Ferhunde Özbay, ‘‘1911-1912 Yıllarında Anadolu’nun Kimsesiz Kız Çocukları’’, Savaş Çocukları Öksüz ve Yetimler, (Editör: Aylın Koç), İstanbul, 2003, s. 105-106.

Savaş yıllarında birçok kız ve erkek çocuk öksüz ve yetim kalmış ve bunların bakımı değişik sorunlara neden olmuştur. Bunların bakımı konusunda da farklı uygulamalar göze çarpmaktadır. Mesela az sayıda yapılan kurumlara daha çok erkek çocukları yerleştirilirken kız çocukları genellikle ailelerin yanına verilmiştir. Kız çocuklarının ailelere verilmesindeki temel düşünce ise onların kamusal alanda bulunmamlarından kaynaklanmış ve bu çocuklar geleceğin ev kadınları olarak düşünüldüğünden bir şekilde ev içindeki uğraşları öğrenmeleri hedeflenmiştir.

Evlad edinmede özellikle ana ve babası belli olmayan çocuklar tercih edilmiştir. O çocuğu evlatlık alan kişi kendi çocuğu gibi nüfusuna kaydettirebilirdi. Çocuğun babası ortaya çıktığı zaman ise evlatlık akti sona erer ve çocuk ailesine teslim edilirdi.¹⁹⁵ Evlatlıklarda ana ve babası belli olanlar hiçbir şekilde öz babalarının isimlerini terk etmemiş ve yeni ailesine nispet edilerek çağrılmamışlardır.¹⁹⁶

Evlad edinme gelişigüzel yapılmamaktaydı. Mesela böyle bir aktin gerçekleşebilmesi için hakimın kararı şarttı. Mahkeme kararı olmadan bir şahsın herhangi bir kimseyi evine alması mümkün değildi.¹⁹⁷

Osmanlı Devleti sadece 20. yüzyılda değil daha önceki zamanlarda da evlatlık sorunuyla karşılaşmıştır. Mesela Kırım Harbi esnasında Osmanlı ülkesine sığınan Çerkezler açlık ve sefaletten kurtulmak amacıyla çocuklarını birilerine satmaya başlamışlar ve devlet bu köle uygulamasına son vermek için bu çocukları ileri gelen ailelere evlatlık olarak dağıtmıştır. Ortada kalmış kız çocuklarını devlet eliyle ailelerin yanına yerleştirme, Osmanlı toplumunda köleciliğin alttan alta sürdürülmesinde etkili olmuştur. Beyaz köle ticareti yirminci yüzyılın başlarında ciddi biçimde bastırılmış, ancak bu tarihte artık evlerde azalan kölelerin yerini ücretli hizmetçilerle birlikte evlatlıklar almaya başlamıştır.

Mevcut bilgilere göre Osmanlı Devleti'nde evlat edinme (tebenni) çeşitleri beş ana başlık altında gösterilmektedir:

1. Terk edilen çocuklar.
2. Kimsesiz ve yetim çocuklar.
3. Fakir aile çocukları.
4. Çocukların ahlakını güzelleştirmek.

¹⁹⁵Osman Sağlam, ‘‘İslam Hukuku Açısından Evlat Edinme’’, AÜ SBE, Yüksek Lisans Tezi, Erzurum, 2006, s. 20.

¹⁹⁶Abdurrahman Kurt, ‘‘İslam’ın Koruyucu Aileye Bakışı’’, UÜİFD, Bursa, 1998,s. 73.

¹⁹⁷Murtaza Köse, ‘‘Mukayeseli Hukukta Evlat Edinme Problemi’’, AÜİFD, Erzurum, 2001, s. 301.

5. Mühtedi çocuklar.¹⁹⁸

Türk edebiyatında anı ve romanlarda evlatlıklarla ilgili alıntılara da rastlanmaktadır. Ev işlerinde köle kullanmaya alışkın olan halk, köle ticaretinin yasaklanması ile el altından buldukları, bazen bir miktar para vererek ama bazen hiç ödeme yapmadan, kimsesiz ve fakir köylü kızlarını, boğaz tokluğuna evlerde çalıştırmakta mahsur görmez; hatta, hastalıklı, aç, sefil gelen bu çocukları temizleyip, besleyip adam ettikleri için sevaba girdiklerine inanırlar. Hizmetçi evlatlık uygulamasının savaş yıllarında devlet eliyle yapılması sorunu büyütülmüştür. Etnik kökeni ne olursa olsun, kız çocuklarının yetimhanelerden çok evlerde koruma altına alınması fikri çok yaygındı. Burada milliyet unsuru göz önüne alınmadan Ermeni ailelerin yetim çocukları da evlerde bu uygulamaya dâhil ediliyorlardı. Kuşkusuz kimsesiz kız çocuklarının ortada kalması ailelerin yanına verilmesinden daha büyük bir felaketti. Anadolu'da bulunan kimsesiz kız çocuklarının devlet eliyle ailelere evlatlık olarak dağıtıldığını Kazım Karabekir'de anlatmaktadır. Karabekir 1922'de Doğu Bölgesi komutanı olarak görev yaparken kimsesiz çocuklara gösterdiği ilgi ile dikkat çekmiştir. Anılarında, kimsesiz kalmış erkek çocukları için kurduğu "çocuk ordusu", "sanayi mektebi" gibi kurumlarda bakılanların Müslüman çocuklar olduğunu vurgulayan Karabekir, bütün mali sorunlara karşın, Amerikalıların yine aynı bölgede Ermeni çocukları için kurduğu yetimhanelerden daha başarılı oldukları ile övünmektedir. Karabekir, "Çocuk Davamız" adlı kitabında kimsesiz kız çocukları için yalnız şu üç cümle ile bahsetmiştir:

1. Kimsesiz kız çocuklarının arasından yaşları uygun olanlar, Karabekir'in açtığı okulları bitiren kimsesiz erkek çocuklarla evlendirilmektedir.

2. Kızların bir bölümü ebe ve dikiş kurslarına gönderilerek köylere dağıtılmıştır.

3. Ancak daha küçükler ailelere dağıtılmaktadır.¹⁹⁹

Anadolu'da 1911-1922 yıllarında yetim kalmış birçok kız çocuğu ortalıklarda kalmış ve hayatlarını idame ettirebilmek için bu çocuklar parasız yatılı hizmetçilik yapmışlardır. Aslında bu uygulama bazı ailelerde hiçte onur kırıcı olarak görülmemiş ve eve gelen bu yetime iyilikle muamele edilmiştir. Yetim çocuklar bu tip ailelerde evin bir ferdiymiş gibi muamele görmüşlerdir. Bu çocukların savaş ortamının da etkisiyle aileleri ile bağları tamamen kopmuştur. Bunların milliyetleri dahi birbirine karışmıştı.

¹⁹⁸Sağlam, a. g. m, s. 22.

¹⁹⁹Özbay, a. g. m, s. 110-111-113.

İçlerinde Türkçe bilmeyenler de vardı ve bunlar aptal muamelesi görmüştür. Evlatlık olarak kentlere gönderilen kızlar Cumhuriyet döneminin ilk kırsal göçmenleridir. Bunların dışında kırdan kente gelişi zorlayıcı tedbirler bulunmaktadır. Yani evlatlıklar kentleşme sürecini yaşayarak bir anlamda kimliklerini bu açıdan da önemli ölçüde değiştiren bir gruptur. Ailelerinden bir nedenle memnun kalmayıp kaçanlar çok olmuştur. Bunlar arasında köylerine dönenler azdır. Zaten çoğunun kökleri ile bağları kopmuştur. Genel kanı, kaçanların yapabilecekleri işlerin kısıtlı olması nedeniyle daha kötü koşullara düştükleridir. Kötü yola düşmek, evden ayrılmamaları için bu çocuklara yapılan en büyük tehdittir. Bu tehdit de oldukça gerçekçidir. Bunların çoğu çeyizlendirilerek evlendirilmişlerdir. Oysa çok azı iyi evlilikler yapabilmektedirler. Çünkü bu kızları isteyenler için en önemli değerleri ağır ev işlerini bilmeleridir. Çocukları ile dul kalmış, yaşlı erkekler, evde hastası olanlar, fakir, hasta ya da uygunsuz oldukları için kimse ile evlenmeyenler evlatlıklara talip olmaktadır. Zaten ailelerde başından beri evlatlık kız çocuklarını kendi sınıflarındaki erkeklerin evlenmek için uygun görmeyecekleri biçimde yetiştirmeye özen göstermektedir. Saç kesimleri, kıyafetleri ile hemen evlatlık olduklarını belli eden bu kızların toplumsal statüleri oldukça düşüktür. Aralarında şanslı olanlar tabii ki vardır. İyi evlilikler yapıp, hatta zenginleşenler, evlatlık geçmişlerini unutturmaya çalışmaktadır. Savaşlarda yetim kalmış kız çocuklarına uygun görülen bakım, Türk toplumunda savaş sonrası da köylerden kız çocuklarını kent ailelerine evlatlık olarak satılmasını meşrulaştırmıştır. Bu adet 1970'lere kadar yaygınlığını sürdürmüş, sonra giderek azalmıştır. Kız çocuklarını evlatlık olarak evlerde çalıştırmayı yasaklayıcı kanun 1964'te yürürlüğe girebilmiştir.²⁰⁰ 1964 yılında çıkan bu kanuna rağmen bazı evlerde "yardımcı" adı altında bu kişilere rastlamak mümkün olmuştur.²⁰¹

Evlatlık uygulamasının artması ile eğitim gereksinimi ortaya çıkmıştır. Çünkü evlatlık adı altında evlere alınan bu kızlar bütün işleri gördüğünden evin asıl kızı hiçbir şeye elini vurmamış ve evin erkek çocukları gibi bu kızlarda kendilerini tamamen eğitime vermişlerdir. Bazen de mesleki gelişimlerini artırıcı çalışmalar yapmışlardır. Bundan dolayıdır ki, Cumhuriyetin ilk yıllarında Anadolu'da dünya standartlarının oldukça üstünde bir mesleki eğitilmiş kadın yer alıyordu. Bu yetişmiş kadınlar genellikle bu şekildeki ailelerden yetişiyordu. Hatta üniversite mezunu olan her genç kızın evinde

²⁰⁰Özbay, a. g. m, s. 114-115.

²⁰¹Mustafa Olpak, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Köle, Türkiye Cumhuriyeti'nde Evlatlık: Afro Türkler", AÜSBF Dergisi Yay, C:LXVIII, Sayı: 1, Ankara 2013, s. 125.

bir evlatlığın olduğu ortaya çıkmıştır. Bu durumun tam tersi evlatlıklar için söz konusu olmuş ve üniversite okuyan kızların evlerinde bulunan evlatlık kızların hiç birisi ilkokul sonrası eğitim alamamışlardır.

Türkiye Cumhuriyeti'nde 1926 yılında evlat edinme yasalaşmış olup birçok Avrupa ülkesinde evlat edinmenin yasalaşması 1926 sonrasıdır. Evlat edinmenin bir an evvel yasalaşmasının en önemli nedeni ise nüfus azlığı ve çalışacak işgücüne duyulan gereksinimdir. Bu durumun bir diğer nedeni ise savaştan yeni çıkan devletin kimsesiz çocuklar için ne bir yurt ne de bir sosyal kurum açabilecek ekonomisinin olmayışı idi. Bu da kısa yoldan evlat edinme ile bu çocuklarının başını sokacak bir yere yerleşmelerini kolaylaştırmıştır. Bu yasa 1926 yılında çıkartılsa da şer'i hükümlerle çelişmiş ve muhafazakâr kesimin tepkilerine neden olmuştur. Yine de bu yasa ile kimsesiz çocukların yasal evlat edinme ile korunmalarını sağlamaktan oldukça uzak kalmıştır. Evlat edinme, Türkiye'de uzunca bir süre miras sorunları nedeni ile çocuğu olmayan akrabaların miraslarını bırakacak ve kendilerini baktıracak bir kurum olmaktan öteye gidememiştir.²⁰²

III. DARÜLEYTAMLARIN KURULUŞU

Arapça ev, yer anlamına gelen ‘‘dâr’’ ve yetimler anlamındaki ‘‘eytam’’ kelimesinin birleşmesiyle ortaya çıkan darüleytam; yetim evi veya yetimhane olarak bilinmektedir.²⁰³ Osmanlı Devleti'nin savaşlardaki şehit sayısının fazla olması beraberinde öksüz ve yetim sorununu getirmiştir. Bu çocukların eğitim, barınma ve sağlık sorunlarını çözüme adına başlangıçta Darülaceze²⁰⁴ adında barınma yerleri açıldıysa da buralar ihtiyaca cevap veremeyince sadece şehit çocuklarının barınması, eğitilmesi ve bir zanaat öğrenmesi amacıyla darüleytamlar açılmıştır. Buralar başlangıçta sadece şehit çocukları için açılmıştı. Fakat Balkan Savaşları sonrası kimsesiz çocukların sayısı artınca bunlar da buralara kabul edilmişlerdir.²⁰⁵

Göç dalgası Balkan Savaşları sırasında da devam etmiştir. Çünkü bu savaşlarla Osmanlı Devleti; Batı Trakya, Makedonya, Arnavutluk ve Ege Adaları'nı kaybetmiştir.

²⁰²Özbay, a. g. m, s. 116-117.

²⁰³Yasemin Okur, ‘‘Darüleytamlar’’, OMÜ, Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Samsun, 1996, s. 19.

²⁰⁴Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılap Tarihi*, C:II, Kısım 3, Türk Tarih Kurumu Yay, Ankara, 1991, s. 97.

²⁰⁵Nedim İpek, *Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri (1877-1896)*, Türk Tarih Kurumu Yay, Ankara, 1994, s. 232.

Sadece Balkan Savaşları sırasında Bulgaristan’da 26.523 aileye ait 71.505 yetim çocuk bulunmaktadır.²⁰⁶

Öksüz ve yetimlerin sayısındaki bu artış ve mevcut müesseselerin ihtiyaca cevap verememesi devleti yeni çareler aramaya itmiş ve bunun üzerine Maarif Nazırı Ahmet Şükrü Bey’in teklifiyle ve Enver Paşa’nın katkılarıyla darüleytamların kuruluşu kararlaştırılmış ve önceleri İttihat ve Terakki Partisi’ne bağlı olarak 1915 yılı başından itibaren faaliyetlerine başlamıştır.²⁰⁷ Darüleytam kurulurken 24 maddeden oluşan bir talimatname yayınlanmıştır. Talimatnamenin birinci maddesine göre; darüleytamlar, Maarif Nezareti bünyesinde sahipsiz kız-erkek yetimleri terbiye edip eğitmek amacıyla kurulmuştur. Talimatname ayrıca bu kurumlara hangi çocukların alınacağı yönünde yol göstermektedir.²⁰⁸

Yukarıdaki nedenlerden dolayı Anadolu’da ilk darüleytam 31 Aralık 1914’te Kadıköy Moda caddesinde bulunan eski Nort De Sion okulunda dört şube şeklinde açılmıştır. Birinci şube ana kucağı yani bugünkü kreş olup kız ve erkek çocuklardan oluşuyor ve yaş aralığı ise 2-3 idi. İkinci kısım 4-6 yaş aralığı kız ve erkek çocuklarından oluşuyordu ve anaokulu seviyesindeydi. İkinci şubenin sayısı 200 civarındaydı. Üçüncü şube kız ilkokulu idi ve yedi yaşını bitiren kızlar buraya kabul ediliyordu. Buranın eğitim süresi 6 yıldır. Dördüncü şube 100 mevcutlu olup kızların kabul edildiği kız sanat okulu idi ve buranın eğitim süresi 3 yıldır.²⁰⁹

Darüleytamlar ilk kurulduğunda sayıları sadece 20 tane idi. Fakat bu sayı her geçen gün artan yetimlerin barınması için yeterli değildi ve rakam 1916 yılında 69’a çıkmıştır. Aynı tarihlerde İstanbul’da ikisi kız ve yedisi erkek olmak üzere toplamda 9 darüleytam bulunuyordu.²¹⁰ 1916 yılında darüleytamlarda barınan yetim sayısı 5.000 kız, 15.000 erkek olmak üzere 20.000 civarındaydı. O yıllarda neredeyse her vilayet ve sancakta birer darüleytam bulunuyordu.²¹¹

Darüleytamlar kurulurken bina sıkıntısı çekilmemiştir. Çünkü Birinci Dünya Savaşı sonrası Osmanlı topraklarını terk eden Rusya, İngiltere, Fransa ve İtalyanların

²⁰⁶Okur, a. g. t, s. 4.

²⁰⁷İA, ”Darüleytam”, TDV Yay, C:VIII, İstanbul, 1993, s. 521.

²⁰⁸Nurdan Şafak, ”Darüleytamda Çocuk Olmak: On Çocuk On Portre”, FSMVÜ İlimi Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi, İstanbul, 2013, s. 265.

²⁰⁹İsmet Binark, ”Maarif Tarihimize Ait Bir Rapor”, Yeni Türkiye Dergisi, Sayı: 7, 1996, s. 490.

²¹⁰Necdet Sakaoglu, ”Darüleytamlar”, Düünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, C:II, İstanbul, 1994, s. 559.

²¹¹Özkan, a. g. m, s. 216-217.

biraktıkları okul ve binalara el konularak buralar darüleytama çevrilmiştir.²¹² Yabancılardan ele geçirilen bu binalar önceden de okul veya manastır olarak kullanıldığından darüleytamların ilk kurulduğunda eşya, derslik, malzeme ve hatta yiyecek sıkıntısı çekilmemiştir. Sıkıntı çekildiği durumlarda buraların idaresinden sorumlu olan İttihat ve Terakki Partisi'nin İstanbul sorumlusu Kemal Bey ve Kastamonu Mebusu İsmail Mahir Efendi Darüleytamlar Umum Müdürü sıfatıyla durumu anında çözüyorlardı. Çünkü bu kişilerin bazı mallara el koyma yetkileri bulunuyordu.²¹³ El koyma işi sonrasında binalarda bazı tadilatlar yapıyordu. Mesela el konulan yerlerden olan Notre De Sion'un üzerine bir kat eklenmiş, Yedikule'deki İtalyan Mektebi ise genişletilmişti.²¹⁴

Birinci Dünya Savaşı beklenenden de uzun sürünce depolardaki malzeme tükenmiş ve halkın elinde de el konulacak bir şey kalmamıştı. Ayrıca darüleytamlarda usulsüzlük ve israf çoğalınca hükümet bizzat olaya el koymuş ve 16 Mayıs 1915'de bir kanun ile darüleytamlara devlet ve belediye bütçelerinden yapılan yardımların yanı sıra bir defaya mahsus olmak üzere 150.000 lira nakit ve 500.000 dönüm arazi verilmiş, devamında 3 Nisan 1916 yılında Evlad-ı Şüheda vergisi adı altında posta, telgraf, tütün ve içki vergileri bir miktar artırılmıştır.²¹⁵ Bu yardımlara ilaveten ihtiyaç duyuldukça Darüleytam Genel Müdürlüğü bütçesine yeni tahsisatlar yapıldığını görmekteyiz. Mesela 1919 tarihli bir kararname ile Darüleytam Genel Müdürlüğü bütçesine 100.000 lira ilaveten tahsisat yapılmıştır.²¹⁶

Darüleytamlardaki öğrenciler, parasız yatılı öğrencilerden oluşuyordu. Her türlü ihtiyaçları kurum tarafından karşılanıyordu. Bayramlarda ise ceplerine harçlıkları konuluyordu.²¹⁷ Burada kalan çocuklar kurumda yeme içme konusunda her hangi bir ücret ödemiyorlardı. Kurum mensubu olmayıp da yemeğe kalan kişilere yemek verilmiyordu ve bu yemeklerin yetim çocuklar için hazırlandığı söyleniyordu. Bu

²¹²Necdet Sakaoglu, "Osmanlı'dan Günümüze Eğitim Tarihi", İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay, İstanbul, 2003, s. 149.

²¹³Ergin, a. g. e, s. 1548.

²¹⁴Bekir Türkmen, "Cumhuriyet Döneminde Sosyal Hizmetler ve Sosyal Hizmet Müesseseleri", AÜ Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yay, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, 1987, s. 24.

²¹⁵Bekir Türkmen, "Korunmaya Muhtaç Çocuklar", Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, AİTİA Yay, Ankara, 1980, s. 5.

²¹⁶Özkan, a. g. m, s .8; ayrıca bknz, Düstur, 2. Tertip, C. 11, S. 447.

²¹⁷Aytekin, a. g. t, s. 70.

duruma itiraz edenlerin cezalandırılacağı belirtiliyordu. Gece nöbete kalan memurun haricinde kurumda kalmak yasaktı.²¹⁸

A. Darüleytamların Yönetimi ve Mali Yapısı

Darüleytamlar başlangıçta İttihat ve Terakki Partisi'nin uhdesinde çalışmalarını sürdürmüştür. Zamanla bu kurumlar hükümetin ve dolayısıyla Maarif Nezareti'nin bünyesine verilmiştir. Osmanlı Devleti Birinci Dünya Savaşı'na girerken tek taraflı olarak kapitülasyonları kaldırdığını ilan etmiş ve böylelikle savaş yaptığı devletlerin birçok manastır ve okuluna el koymuş ve darüleytamların ilk kurulma sürecinde bina sıkıntısı çekmemesine neden olmuştur. Bu durum ilk zamanlar için sıkıntının yaşanmamasına neden olsa da zamanla hem sayılarının artması hem de ülke çapına yayılmaları bunların idaresini güçleştirmiştir. Dolayısıyla tek merkezden yönetilmeleri en uygunu idi ve bunun içinde Darüleytamlar Genel Müdürlüğü kurulmuştur.²¹⁹ Kanuna göre Maarif Nezareti tarafından kurulan bütün darüleytamlar birleştirilerek aynı bakanlığa bağlı bir Genel Müdürlüğe bırakılacak, bu genel müdürlükte hukuki bir tüzel kişiliğe sahip olacak ve ayrılan ek bir bütçe ile idare edilecektir.²²⁰

Çıkarılan kanunun üçüncü maddesine göre darüleytamların gelir kaynakları şunlardır:

- *Her yıl genel bütçeye konulan miktar,
- *Vilayet özel bütçelerinden ayrılan ödenek,
- *Belediye bütçelerinden ayrılan ödenek,
- *Darüleytamlara ait binalardan elde edilen kira gelirleri,
- *Darüleytamlara ait binalardan elde edilen kar payları,
- *Bağışlar,
- *Hibeler,
- *Diğer gelirler.²²¹

Yukarıdaki kanuna ek olarak 18 Şubat 1918 çıkarılan kanuna göre darüleytamlar için yeni bir idare teşkil edildi. Darüleytamların idaresi ile ilgili bütün işler bu idareye devredilmiştir.²²² Darüleytam teşkilatının en başında Genel Müdür ve Müdür

²¹⁸Aytekin, a. g. t, s. 76.

²¹⁹Reşat Özalp, *Milli Eğitimle İlgili Mevzuat (1857-1923)*, MEB Yay, Ankara, 1982, s. 118-119.

²²⁰Ersin Müezzinoğlu, ‘‘ Birinci Dünya Savaşı Esnasında Yetim ve Öksüz Çocukların Himayesi ve Eğitimi: Darüleytamlar’’, EÜ, Sosyal Bilimler Dergisi, Kayseri, 2006, s. 403.

²²¹Müezzinoğlu, a. g. m, s. 403.

²²²Özalp, a. g. e, s. 123.

Yardımcısı bulunmaktaydı. Ayrıca Genel Müdürlük bünyesinde Tahrirat, Teçhizat ve Levazım olmak üzere üç müdürlük daha bulunmaktaydı. Bir de Darüleytam Genel Müdürü'nün de dâhil olduğu İdari Meclis vardı. Taşra teşkilatı asıl yetimlere hizmet veren bir bölümdü ve burada da bir müdür, müdür yardımcısı, idare, hesap, ambar, depo memurları, öğretmen ve hizmetliler yer almaktaydı.²²³

Osmanlı Devleti 1912-1913 yıllarında yaptığı Balkan Savaşları'nda hazırlıksız yakalanmanın da etkisiyle sıkıntılı yıllar yaşamıştır. Bu sırada 1913 Babıâli Baskını ile iktidarı ele geçiren İttihat ve Terakki Partisi en azından Birinci Dünya Savaşı'nda benzer sıkıntıların yaşanmaması için bazı tedbirler almıştır. Fakat savaşın beklenenden çok uzun sürmesi tüm tedbirlere rağmen hükümeti zor durumda bırakmış ve her kurumda yaşanan sıkıntılar darüleytamların idare ve mali yapısında da kendini göstermiştir. Savaşın başlarında savaşılan ülkelerin mallarına el konularak geçici bir bolluk yaşandıysa da bu durum çok sürmemiş ve fiyatların neredeyse 2-3 kat artması darüleytamları zor durumda bırakmıştır. Çünkü Maarif Nezareti her çocuk için aylık 100 kuruş ödenek ayırsa da bu rakamlar yetmemiş ve darüleytam idaresi bakanlıktan ek ödeme talebinde bulunmuştur. Bu isteklere bakanlığın cevabı ise daha çok iktisat yapılması ve israftan kaçınılması şeklinde olmuştur. Bu sıkıntılı dönemde özellikle merkezden uzak Sivas ve Diyarbakır gibi bünyesinde birçok darüleytam barındıran vilayetler zorlanmış ve çok defa Genel Müdürlüğe durumları ile ilgili yazılar yazmışlardır.²²⁴ Ekonomik ve idari sıkıntıların artması üzerine bu kurumlar 2 Nisan 1917 tarihli bir kararla devletin himayesine alınmıştır.²²⁵

²²³Okur, a. g. t, s. 27.

²²⁴Müezzinoğlu, a. g. m, s. 403-404.

²²⁵İA, ''Darüleytam'', TDV Yay, C:VIII, İstanbul, 1993, s. 521.

Nisan 1917 tarih itibariyle darüleytamların buldukları iller, sayıları, öğrenci, memur ve hademe miktarları Tablo-I'de gösterilmiştir.

Tablo-I²²⁶

(Darüleytamların Bulunduğu Yerler, Okul, Öğrenci, Memur ve Hademe Sayıları)

Yeri	Okul Sayısı	Öğrenci Sayısı	Memur ve Hademe Sayısı	Toplam
Edirne	6	800	125	925
Hüdavendigâr	4	600	133	733
Konya	1	350	29	379
Ankara	2	350	46	396
Aydın	3	400	59	459
Kastamonu	2	300	38	338
Bolu	1	100	16	116
Kale-i Sultaniye	1	100	18	118
Karesi	1	150	21	171
Karahisar-ı Sahip	1	50	12	62
Niğde	2	150	28	178
Diyarbakır	4	900	100	1000
Maraş	1	200	25	225
Urfa	1	200	23	223
Antep	2	200	25	225
Sivas	20	2600	387	2987
Kayseri	2	600	74	674
Samsun	1	100	17	17
Adana	9	1200	175	1375
Kudüs	2	450	50	500

²²⁶Müezzinoğlu, a. g. m, s. 404.

Tablodan da anlaşılacağı gibi bazı vilayetlerde öğrenci mevcudu çok kalabalıktı ve bunların iâşesinde devlet sıkıntılar yaşıyordu. Bunun doğal sonucu olarak da darüleytamlar birer birer kapanmak durumunda kalmıştır. Bu sıkıntının en yoğun yaşandığı il Sivas olmuştur. Çünkü buradaki öğrenci sayısı 2.600 idi. Bu öğrenciler akrabalarının yanlarına gönderilmişlerdir. Durumun farkına varan Maarif Nezareti bu kurumların yeniden açılması için bazı girişimlerde bulunmuş ve binaları yapmak isteyen müteahhitlerin askerlik durumlarının tecili için Harbiye Nezareti'ne başvurmuştur. Yine talebelerin beslenememelerinden dolayı firarlar yaşanmış ayrıca uzun süre et yiyemeyen ve yeterli ekmeği de bulamayan bu çocuklar bedeni olarak zayıf duruma düşmüşlerdir.²²⁷

Osmanlı Devleti'nin ekonomik durumunun kötüleşmesi özellikle taşradaki darüleytamları olumsuz yönde etkilemiş ve bu kurumların birçoğu kapanmıştır. Buraların kapanması ile çocukların bir kısmı akrabalarının yanına verilmiş, diğerleri de İstanbul'daki darüleytamlarda toplanmıştır.²²⁸ Bu mesele ile alakalı çıkarılan "Taşra Darüleytamlarının Dersaadet'e Suret-i Naklini Mübeyyen Talimatname" ile nakiller, alacak-verecek durumları ve binalarının durumuna kadar birçok mesele kanunname ile düzenlenmiştir. Kanuna göre taşra darüleytamlarının buldukları yer ile olan ilişkileri kesilecek, Müdüriyet-i Umumiye'nin görevlendirdiği bir memur eşliğinde, hesap memuru, ilgili okul müdürü, meclis-i idare ve belediye azalarından oluşan bir ekip tarafından nakil işi gerçekleştirilecektir. Okulun taşınacağı ilan edildikten sonra çocuklarını ve eşyalarını almak isteyenlere bir süre verilecek ve isteyen yakını çocuklarını almak için bu heyete başvuracaktır. Kurumun varsa alacakları tahsil edilecekti. Alınamayan tahsilât ise gerekçesiyle Ek-I defterine yazılacaktı. Müesseseden alacağı olanlar ise 1 Nisan 1917 yılından önce ise ilgili okul idaresine, bu tarihten sonra ve günü gelmemiş bir alacak ise alacaklının ismi, eşyanın türü, miktarı, teslim tarihi ve ödenecek bedeli 2 numaralı deftere kaydedilmiştir. Vakti henüz gelmemiş ödemeler içinse alacaklıya senet verilmek suretiyle bu kişiler Ziraat Bankası'na yönlendirilecekti. Tahsisat için yeterli para yoksa Genel Müdürlükten telgraf ile para istenecekti. Taşıma sırasında ihtiyacın haricindeki diğer tüm çalışanların alacakları verilecek ve kurum ile ilişkileri kesilecektir. İlişğinin kesilmesini istemeyenler ayrı bir deftere kaydedilecektir.

²²⁷Müezzinoğlu, a. g. m, s. 407.

²²⁸Türkmen, a. g. t, s. 26.

Ayrıca ilişiği kesilenlere de Maarif Nezareti'ne müracaat etmeleri duyurusu yapılacaktır.²²⁹

Yayınlanan talimatnamenin 8-17. maddeleri öğrencilerin tefrik ve teslim şartları ile ilgilidir. Öncelikle öğrenciler on beş yaş altı ve üstü diye ikiye ayrılacaktı. On beş yaşından büyük olanlar varsa veli veya akrabalarının yanına, yoksa vilayetin himayesine bırakılacaktı. On beş yaşından küçük olan çocuklar ise velilerinin ekonomik durumuna göre iki sınıfa ayrılıyordu. Bunlardan babaları bakabilecek durumda olanlar babaları bulunduğunda onların yanına, anneleri veya bir akrabaları bakabilecek durumda olanlar ise o kişilere teslim edilecekti. Bunun haricinde bazı özel durumlarda olmuştur. Mesela anne ve babaların çocuklara bakmak istediklerinde maddi durumlarına bakılmaksızın çocuk bu kişilere teslim edilmektedir. On beş yaşından küçük olanlardan, anne ve babası olmayanlar ise dinen bir yakını olduğu kabul edilen bir kişinin yanına isterse verilebilecekti. Bütün bu şartlara uymayan ve her haliyle kimsesiz çocuklar ise doğrudan İstanbul'a gönderilecekti. Velilerine teslim edilenler veya bir yakınının yanına verilenler 3 numaralı defter kaydedileceklerdir. Ayrıca anne babasına veya bir yakınına teslim edilenler için ise teslim alan kişiden tasdikli bir ilmühaber alınacaktı.²³⁰

Talimatnamenin bu bölümünde ayrıca taşınan binanın durumu ile ilgili bilgiler de yer almaktadır. Öncelikle okula ait olan eşyalardan satılabilecekler derhal açık artırma ile satılıp parası Ziraat Bankası'nda muhafaza edilecekti. İstanbul'a nakledilecek eşyalar ise kayıt işlemlerinin ardından İstanbul'daki depolara gönderilecekti. Öğrencilerin nakilleri sırasında üzerlerindeki kıyafetin yanı sıra bir tane de yedek kıyafet verilecekti. Öğrencilerle birlikte yatak, yorgan ve karyoları da taşınacaktı. Geride kalan bina veya gelir getiren her ne varsa bir yıllığına kiraya verilecekti. Binaların sahipleri varsa onlara, sahipleri yoksa yerel yönetimlere bırakılacaktı. Bütün bu yapılanlar defterlere işlenecekti.²³¹

B. Darüleytamlara Öğrenci Alımı

Darüleytamlar ilk kurulduğu zaman sadece şehit çocuklarını barındırmayı amaçlıyordu. Bu amaçla açılan darüleytamlar 2-7 yaş arasındaki anne ve babası olmayan tüm erkek ve kız çocukları ile 7-15 yaş arasındaki kız çocuklarını kapsıyordu. Fakat Osmanlı Devleti'nin Balkan Savaşları ve Birinci Dünya Savaşı'nda çok kayıplar

²²⁹Müezzinoğlu, a. g. m, s. 407-408.

²³⁰Müezzinoğlu, a. g. m, s. 408.

²³¹Müezzinoğlu, a. g. m, s. 408.

yaşamayı öksüz ve yetim sayısının da artmasına ve devletin de yetimhanelere çocuk almadaki sınırlamaları genişletmesine neden olmuştur. Kanun başlangıçta sadece şehit çocuklarını kapsarken kimsesiz asker çocukları ile anne ve babası kayıp olanlarda buraya alınmaya başlamıştır. Osmanlı Devleti bu kurumları açarken din ayrımı gözetmemişse de yine de buralara daha çok Müslüman çocuklar tercih edilmeye başlanmıştır. Çünkü Osmanlı topraklarını daha çok bu kesim savunduğundan şehitlerle bakıma muhtaç çocuklarda daha çok bu kesimde meydana gelmiştir. Bundan dolayıdır ki, darüleytamlara daha çok Müslüman çocuklar alınır olmuştur.²³²

Aşağıdaki bilgi darüleytamlara usulsüz öğrenci alındığını göstermesi bakımından önemlidir.

‘Darüleytamlara alınacak yetimler için zamanla yaş sınırlaması da getirilmiştir. 1916 yılı itibariyle bir makalede darüleytamlara alınacak çocukların 2-15 yaş arasında olduğu belirtilmiştir. Ancak vesikalarda darüleytamlara 12 yaşından küçük çocukların alınmasının kararlaştırıldığı anlaşılmaktadır. Muvazene Encümeni'nin 1918 yılında yaptığı incelemelere göre bu kurumlara 7 yaşına kadar kız, 12 yaşına kadar da erkek yetimlerin alındığı belirtilmiştir. Fakat Osmanlı Devleti'nin son zamanlarına bu kurala pek uyulmamış ve darüleytamlara rastgele çocuklar alınmıştır. Hatta eğitim devrini aşmış 20-22 yaşlarında asker kaçağı delikanlıların alındığı görülmüştür.’²³³

Darüleytamlarda bulunan çocukların akraba veya velileri belli bir müddet sonra bazı gerekçeler öne sürerek çocuklarını almak istediklerinden dolayı bu mesele Meclis-i Kebir-i Maarif'e gelmiş ve izlenecek yol konusunda aşağıdaki kararlar alınmıştır:

1. Darüleytam talebelerinden babası ve annesi hayatta olanların talep etmesi durumunda, bunlar bir daha kabul edilmemek üzere anne veya babalarına teslim olunacaktır.

2. Babası askerde olup annesi tarafından talep olunan öğrenci, babası askerden dönene kadar iade edilmeyecektir. Baba dönüşte isterse, teslim edilecektir.

3. İadesi uygun görülen çocuklarla, velilerin durumu iyi olan çocukların okulda kaldıkları süre içerisinde kendilerine yapılan giyim ve yemek masrafları hesaplanarak talep edilecek ve müessesenin veznesine makbuz karşılığında teslim alınacaktır.²³⁴

²³²Müezzinoğlu, a. g. m, s. 408.

²³³Okur, a. g. t, s. 22.

²³⁴Müezzinoğlu, a. g. m, s. 409.

Osmanlı Devleti darüleytamlara öğrenci alırken ilgili kişilerden bazı belgeler de istemiştir. Bu belgeler şunlardır:

- Darüleytam talebesine ait ilmühaber,
- Osmanlı tezkiresi,
- Darüleytam talebesi için tahkikat varakası,
- Sağlık raporu.

Bu belgeleri getiren çocuklar darüleytamlara kabul edilmişlerdir. Fakat buralara zamanla öğrenci akışı çok hızlanmış ve kapasiteleri tamamen dolmuştur.²³⁵ Bunun üzerine Maarif Nezareti doluluğun bazı sıhhi sıkıntılara sebep olacağını düşünerek polis ve muhacirin müdürlüklerine Dâhiliye Nezareti vasıtasıyla bir yazı göndererek ne suretle olursa olsun öğrenci kabul edilmemesini istemiştir.

C. Darüleytamların Faaliyetleri ve Eğitim

Darüleytamların en önemli faaliyeti şüphesiz ki barınmadır. Çünkü buraların kuruluş gayesi şehit veya kimsesiz çocukların yeme, içme ve barınma ihtiyacını karşılayarak savaş ortamının neden olduğu kargaşa ve mahrumiyetten bu çocukların etkilenmelerini önlemektir.²³⁶

Darüleytamların faaliyetleri arasında sadece barınma gösterilemez. Bu eğitim kurumunun bir diğer amacı da çocukların önce ilk eğitimlerini, ardından üst öğrenime devam etmelerini veyahut ziraat ve sanat eğitimi alarak geleceklerini temin amaçlanmaktaydı.

Darüleytamlardaki eğitimin şekli konusunda yayınlanan talimatnamenin maddeleri şu şekilde sıralanmaktadır:

-Sayıları 50-100 arasındaki darüleytamlarda iki dershaneli mektebi iptidaiye programı uygulanacak ve el işlerine daha fazla önem verilecektir.

-7-13 yaşları arasındaki çocuklara sayılarına göre üç, dört, beş, altı dershaneli mektebi iptidaiye programı uygulanacak.

-Sanat yerine bu yaş grubunda el işlerine ağırlık verilecektir.

-13 yaş ve yukarısı olan kız ve erkek çocuklar için sabah ve akşam ikişer ders görecekle, geri kalan zamanda kızlar sanatla, erkekler ise sanat ve ziraatla uğraşacaklar.

²³⁵Salim, a. g.t, s. 42.

²³⁶Özkan, a. g. m, s. 219.

-İptidai eğitimini tamamlayanlardan kabiliyetli olanlar leyli darümuallimin veya darümuallimata gidecek, daha kabiliyetli olanlar ise leyli sultanilere yönlendirileceklerdir.²³⁷

Darüleytamlarla ülke sanayinde istihdam edilecek kişilerin yetiştirilmeleri de hedeflenmektedir. Aşağıdaki bilgi bu durumu özetlemektedir:

*‘‘Öte yandan yaşları müsait olan darüleytam talebelerinin ülkenin ihtiyacı olan sanayi dallarında yetiştirilmesi ve böylece özel bir sınıf oluşturulması işini takip etmek üzere bir komisyon kurulması gerekli görülmüştür. Komisyonun İsmail Mahir Efendi, Seyr-ü Sefain İdaresi muhasebecisi Hıfzı, İttihat ve Terakki Partisi İstanbul merkez heyeti azasından Memduh Şevket, Esnaf Cemiyeti katibi mesullerinden Baha, Mühendis Salim, Galatasaray Sultanisi Muhasebecisi İsmail Beylerden oluşması ve haftada bir, Perşembe günleri, Maarif Nezareti’nde toplanması kararlaştırılmıştır. Bu yolla ülkenin hem sanayiye olan ihtiyacının karşılanması için bir temel atılmış, hem de yetimlerin istikballeri garanti altına alınmak istenmiştir’’.*²³⁸

Darüleytam öğrencisi mesleğe yöneltilirken çok dikkatli davranılmıştır. Bu konuda Darüleytam Genel Müdürlüğü şubelere yazı göndermiş ve mesleğe yönlendirmede çocuğun kabiliyet ve genel durumu dikkate alınmadığında çok başarılı olacak bir çocuğun yanlış meslek seçimiyle körelebileceğine dikkat çekilmiştir. Bunun için öğretmenlerden derslerde veya teneffüslerde çocuğun her türlü durumunu not almaları istenmiştir.

²³⁷Müezzinoğlu, a. g. m, s. 411.

²³⁸Müezzinoğlu, a. g. m, s. 411.

Darüleytamlarda uygulanan vakit ve ders çizelgeleri Tablo II ve III' te gösterilmiştir.

Tablo-II.²³⁹

(Darüleytamlarda 7-13 Yaş Arası Çocuklara Ait Vakit Çizelgesi)

Saat		Etkinlik
5. 30	7. 00	Kalkma, Abdest, Namaz, Kahvaltı, Temizlik
7. 00	8. 25	Mütalaa
8. 25	8. 40	Teneffüs
8. 40	9. 30	Birinci Ders
9. 30	9. 45	Teneffüs
9. 45	10. 25	İkinci Ders
10. 25	10. 40	Teneffüs
10. 40	11. 30	Üçüncü Ders
11. 30	1. 00	Yemek, Namaz, Teneffüs
1. 00	1. 40	Dördüncü Ders
1. 40	2. 05	Teneffüs
2. 05	2. 45	Beşinci Ders
2. 45	3. 00	Teneffüs
3. 00	3. 40	Altıncı Ders
3. 40	5. 00	Teneffüs, Kahvaltı, Namaz, Temizlik
5. 00	5. 50	Mütalaa
5. 50	6. 00	Teneffüs
6. 00	6. 50	Mütalaa
6. 50	7. 15	Namaz ve Teneffüs
7. 15	8. 00	Yemek ve Namaz ve Teneffüs
8. 00	5. 30	Uyku

²³⁹Müezzinoğlu, a. g. m, s. 412.

Tablo-III.²⁴⁰**(Darüleytamlarda 13 Yaş Üzeri Çocuklara Ait Ders Dağıtım Cetveli)**

Dersin Adı	1. Sene	2. Sene	3. Sene	4. Sene	5. Sene	6. Sene
Elifba ve Kıraat	9					
Eczayı Şerife, Kıraat, Ezber ve İmla		8				
Kıraat ve Ezber, İmla, Sarf, Nahv ve Tahrir			4	3	3	3
Kuran-ı Kerim			1	1	1	1
Malumat-ı Diniye	1	2	2	2	2	2
Muhasebat-ı Ahlakiye	1	1	1	1		
Yazı			1	1	1	1
Tarih			1	1	1	1
Coğrafya			1	1	1	1
Hesap	2	2	2	2	2	2
Hendese			1	1	1	1
Eşya Dersleri	1	1	1	1	2	2
Resim	1	1	1	1	1	1

²⁴⁰Müezzinoğlu, a. g. m, s. 414.

Sanayi ve Ziraata Ait Dersler	5	5	5	6	6	6
El İşleri	2	2	1	1	1	1
Musiki	1	1	1	1	1	1
Terbiye-i Bedeniye	1	1	1	1	1	1
Toplam	24	24	24	24	24	24

İstanbul'daki darüleytamların tasfiyesine rağmen Anadolu'da bu müesseseler varlığını bir süre daha devam ettirebilmiştir. TBMM 1922 yılında darüleytamlar talimatnamesi çıkartarak bu kurumlara sahip çıkmıştır. Ayrıca 3 Mart 1924 yılında kabul edilen Tevhidedrisat Kanunu ile darüleytamlar Maarif Nezareti'ne bağlanmıştır.²⁴¹ Bir süre Şehir Yatı Mektepleri adı ile varlığını sürdüren darüleytamlar 1926 tarih ve 931 Sayılı Kanun'la kaldırılmıştır.²⁴²

Tevhidedrisat Kanunu'nun konumuzu ilgilendiren ana maddeleri şunlardır:

“Madde 1- Türkiye dahilindeki bütün müessesat-ı ilmiye ve tedrisiye Maarif Vekaleti'ne merbuttur.

*Madde 2- Şer'iyeye ve Evkaf Vekaleti veyahut hususi vakıflar tarafından idare olunan bilcümle medrese ve mektepler Maarif Vekaleti'ne devir ve raptedilmiştir”.*²⁴³

IV. MİLLİ MÜCADELE DÖNEMİNDE YETİMLER İÇİN BÜTÇEDEN AYRILAN PAY

Osmanlı Devleti, Birinci Dünya Savaşı sırasında verdiği şehitlerin yetimleri ile uğraşırken, Ermeni saldırıları ve tehcir gibi durumlardan dolayı adeta her yer savaş alanı haline gelmişti. Buralardaki öksüz ve yetim çocuklar için hayır kuruluşları bazı müesseseler açmışlardı. Kurum açanlar sadece Türkler olmayıp birçok yabancı hayır kuruluşları da bu çocuklara sahip çıkmıştır. Özellikle Amerikalı misyonerler Ermeni çocuklarını himaye altına alabilmek için kampanyalar başlatmışlardı. Mondros Ateşkes Antlaşması ile Anadolu'da savaş durumu geçici de olsa son bulmuştu. Bu sırada Ermeni

²⁴¹Özkan, a. g. m, s. 220.

²⁴²Türkmen, a. g. t, s.42.

²⁴³Türkmen, a. g. t, s. 40-41.

Patrikhanesi değişik bir kampanya başlatmıştı. Bu kampanyaya göre tehcir sırasında Müslümanlar tarafından el konulduğu iddia edilen çocuklar bu kişilerden kurtarılacaktı. Bu durum neredeyse Anadolu'da bir çocuk avını başlatmış ve bu sayede 90.000-100.000 arasında bahsedilen Müslüman çocuğa Ermeni asıllı oldukları iddiasıyla el konulmuştu. İddiaya göre tehcir sırasında alınan Ermeni çocuklar Müslüman ailelerin yanına verilerek İslamlaştırılmış olup Amerikalı misyonerlerin en büyük hayali bu çocukları kurtarmaktı.

Çocuklara yönelik misyon faaliyetlerinin Milli Mücadele döneminde de özellikle Amerikalılar tarafından sürdürüldüğünü gözlemliyoruz. Bu arada, Pontus ayrılıkçı eylemlerinin yoğun olduğu bölgelerde Müslüman çocuklarının da misyonerler tarafından korunduklarına dair bilgiler mevcuttur. 350 civarındaki kız çocuğunun Merzifon Amerikan Koleji ve Misyonu tarafından himaye gördüğü bilinmektedir. Milli hayır kurumları tarafından gözetim ve bakım altına alınmış öksüz ve yetimlere ilişkin bazı verilere göz atmak gerekirse, Amasya Şefkat-i İslami Yurdu bunlardan biridir. Yine, Konya vilayetinde kurulan bir darüleytamda 5961 şehit çocuğu bakım altında tutulmakta; Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekaleti bu darüleytamın tamiri için TBMM'den tahsisat istemektedir. Birinci Meclis döneminin Gaziantep Mebusu Ali Cenai Bey Antep'in Fransızlar tarafından muhasara edilmesi sırasında Kıvılcım Alayı adı altında Rumkale'de Fransızlara karşı direnmiş 800 kadar çocuk için bir darüleytam kurma talebinde bulunmuş ve TBMM bunu yapabilmek için kaynak arayışına girmiştir.²⁴⁴

1923 yılı bütçe çalışmaları kapsamında hükümet tarafından yetim çocukların beslenme ve barınma giderlerini karşılamak için Mart ve Temmuz dönemleri için Darüleytam Genel Müdürlüğü hesabına 250.000 lira avans olarak verilmiştir. Bu kapsamda Ermeni olayları sırasında hayatını kaybeden kişilerin yetimlerine ve ailelerine devlet tarafından maaş bağlanmıştır. Yetimlere yönelik bir başka rehabilitasyon olanağı ise "Evlad-ı Şühedanın Leyli Mekteplere Meccanen Kaydı Hakkında" TBMM'nin aldığı bir Heyet-i Umumiye Kararı ile sağlanmıştır. Bunun yanı sıra TBMM "Menatik-i Harbiyeden gelen Şüheda ve Rumeli mekatibi talebesinden naklolunan şakirdan ile tertip harici şakirdan" (savaş bölgesinden veya Rumeli'den gelen şehit çocukları) için 71.000 liralık bir tahsisat ayırmayı ihmal etmemiştir. Ayrıca Milli Mücadele döneminde

²⁴⁴Rıdvan Akın "Milli Mücadele Döneminde Yetimlere Ayrılan Pay", Savaş Çocukları Öksüz ve Yetimler, (Editör: Aylin Koç), İstanbul, 2003, s. 119-120.

bakıma muhtaç öksüz ve yetim çocuklar için de imkânlar dâhilinde bakımevleri kurulmuş, Büyük Taarruz öncesinde de çıkarılan 255 Sayılı Askeri Tekaüd ve İstifa Kanununa Müzeyyel Kanun ile şehitlerin geride bırakacakları dul ve yetimler güvence altına alınmışlardır.²⁴⁵

V. AMERİKA'DAKİ TÜRKLERİN MİLLİ MÜCADELE YETİMLERİNE YARDIMLARI

Milli Mücadele öncesinde Amerika'da ne kadar Türk yaşadığı konusunda kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Bu ülkeye toplu bir göç olmadığından net bir sayıya ulaşılamamaktadır. Buraya Türkler küçük veya aile grupları şeklinde gitmişlerdir. Gidenlerin hangi bölgeden gittiklerine bakıldığında daha çok Doğu Anadolu Bölgesi'nden Türklerin Amerika'ya gittiği göze çarpmaktadır. Bunun en önemli nedeni ise bu bölgemizdeki işsizlik sorunudur.

Amerika'ya yerleşen bu az sayıdaki Türkler Osmanlı Teavün Cemiyeti (The Ottoman Welfare Association) adında bir teşkilat kurmuşlardır. Cemiyet ilk olarak New York'ta açıldıysa da zamanla Amerika'nın birçok yerlerinde şubeler açmıştır.²⁴⁶ Yetim çocuklara yardım amacıyla kurulan Himaye-i Etfal Cemiyeti maddi olarak yetersiz kalınca öksüz ve yetimlerin bakımı da sorun oluyordu. Bunu çözmek amacıyla yurt dışında bulunan Türklerden yardım alınması gündeme gelmiştir. Bu konuda Himaye-i Etfal Cemiyeti Katib-i Umumisi olan Dr. Fuat Bey Amerika'daki Türklere bir mektup yazarak durumu onlara iletmiştir. Bu mektup öncelikle Amerika'da yaşayan Türklere imamlık yapan Mehmet Ali Bey'e ve ardından da burada faaliyet gösteren Teavün Cemiyeti'ne ulaştırıldı. Bu talebi değerlendiren cemiyet Türklerin yoğun yaşadığı New York ve Detroit şehirlerinde bir dizi toplantılar yaparak 120.000 dolar yardım topladı ve bu parayı Ankara'ya Himaye-i Etfal Cemiyeti'ne göndermiştir.²⁴⁷ Yapılan bu yardım miktarı oldukça iyi idi ve Ankara Hükümeti'nin de dikkatini çekmişti. Fakat bir defaya mahsus yapılan bir yardım bazı yaraları sarsa da kesin çözüm değildi. Bu yardımların sürekli yapılabilmesi için iki cemiyet de harekete geçmiştir. Karşılıklı yazışmalar sonunda Türkiye'den bu meseleye vakıf birinin Amerika'ya gitmesine karar verildi. Bu amaç doğrultusunda Himaye-i Etfal Cemiyeti Katib-i

²⁴⁵Akın, a. g. m, s. 120-121.

²⁴⁶Veysi Akın, "New-York Osmanlı (Türk Teavün Cemiyeti)", Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Araştırma Dergisi, I/1, Erzurum, 1991, s. 238.

²⁴⁷Veysi Akın, "Türklerin Milli Mücadele Yetimlerine Yardımları", Savaş Çocukları Öksüz ve Yetimler, (Editör: Aylin Koç), MÜ Yay, İstanbul, 2003, s. 126-127.

Umumisi olan Bolu Milletvekili Dr. Fuat Bey'in Amerika'ya gönderilmesine karar verildi. TBMM'de Fuat Bey'e bu iş için 5 aylık izin verdi. Fuat Bey gerekli izinleri aldıktan sonra hazırlıklara başladı. Diğer yandan Hariciye Vekili İsmet Paşa ve TBMM Reisi Mustafa Kemal ile görüşerek gerekli bilgileri aldı. Ayrıca Mustafa Kemal Türk Teavün Cemiyeti'ne verilmek üzere kendisine bir mektup vermiş ve bu mektup Amerika'daki bütün toplantılarda okunmuştur. Fuat Bey'in 25 Mart 1923'te İstanbul'dan başlayan yolculuğu 6 Nisan 1923'te New York'ta son bulmuştur. Kendisini Türk, Müslüman ve Musevilerden oluşan yaklaşık 2000 kişilik bir grup karşılamıştır. Fuat Bey Amerika'daki çalışmalarına 8 Nisan günü resmen başlamıştır.²⁴⁸ Fuat Bey'in başkanlığındaki ilk toplantı 8 Nisan'da Türk Teavün Cemiyeti'nin salonunda yapılmıştır. Salonda Amerika'daki Türkler ile burada yaşayan Müslümanlar ve çevre şehirlerden gelenler vardı. Salon Türk ve Amerikan bayrakları, Mustafa Kemal ve arkadaşlarının resimleriyle süslenmişti. Memleketlerinden ayrı olan bu insanlar salonda uzun süre Anadolu ve Milli Mücadele lehine tezahüratlarda bulundular. İlk konuşmayı doğal olarak Fuat Bey yaptı. Konuşmasında Milli Mücadeleyi en ince teferruatına kadar anlattıktan sonra savaşın getirdiği olumsuzluklar ve dolayısıyla bu yıkım sırasında zor durumda kalan yetim çocukları anlattı. Sonra kürsüye gelen Türk Teavün Cemiyeti Başkanı Sabiha (Sertel) Hanım, bir anne şefkati ile yetimlerden bahsetti ve bu konuşmalar salondaki hissiyatı daha da artırmıştır. Ardından TBMM Reisi Mustafa Kemal'in gönderdiği mektup okundu.

Bu mektupta Mustafa Kemal şunları söylemiştir:²⁴⁹

‘‘Türk Teavün Cemiyetine

Ankara, 12. 03. 1923.

İstihlas ve istiklal-i vatan mücahedesinde şehit düşen kahramanların yavrularını müreffeh ve mes'ud etmeye çalışan Türkiye Himaye-i Etfal Cemiyeti vadi'atiyle (emanetiyle) evlad-ı şüheda hakkında Amerika'da bulunan dindaşlarımızın göstermiş ve göstermekte oldukları hissiyat-ı alicenabane ve yüksek alaka-i insaniyetperverane, fevkalade memnuniyetimi mucib oldu. Uzak afaklardan Türkiye kahramanlarının evlatlarına dest-i muavenet uzatan zevat-ı aliyyeyesuret-i mahsusada arz-ı teşekkürat

²⁴⁸Akın, a. g. m, s. 127-128.

²⁴⁹Akın, a. g. m, s. 128-129.

eylerim. Bu gün adetleri yüz binleri geçen biles vatan yavrularının daima der-hatır buyurulacağından kuvvetle ümit var bulunduğumu arz eylerim.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Re'isi

Gazi Mustafa Kemal.''

Mektubun bitmesiyle birlikte salonda gözyaşları arasında alkış tufanı kopmuştu. Konuşmaların ardından yardım toplama kısmına geçildi. Bu iş için bir heyet oluşturulmuş ve heyettekiler adeta para toplamaya yetişemiyorlardı. Hatta salondakiler o kadar havaya girmişlerdi ki, ceplerindeki paranın tamamını verenler kısa süreliğine dışarı çıkıp borç alıyor ve onu da veriyorlardı. Salonda bulunan 200 kişinin neredeyse tamamı işçi idi ve bu insanlar 2 saat içerisinde 6000 dolar para toplamışlardı. Ayrıca o günün anısına Fuat Bey'e bir de altın saat hediye etmişler ve Fuat Bey'de bu kıymetli hediye yetim çocuklar yararına açık artırma ile 664 dolara satmış ve böylece yardım miktarı 7000 doları bulmuştu.²⁵⁰

Fuat Bey toplantılarının ikincisini 23 Nisan 1923'te mensucat fabrikalarının yoğun olarak bulunduğu Lawrance'de yapmıştır. Bu fabrikalarda Türkiye'den gelmiş işçilerde vardı. Buradaki toplantıya 120 işçi katılmış ve buradaki yardım miktarı 3.598 dolar olmuştur. Benzer toplantılar Peabody, Providence, Wooster, Buffalo, Pittsburg, Petkiran, Clerton, Werton, Canton, Akron gibi yerlerde de yapılmış ve yardımlar toplanmıştır. Fuat Bey daha sonra programının ikinci durağı olan Detroit'e geçmiştir. Fakat Fuat Bey'in buradaki günleri biraz sıkıntılı geçmiştir. Çünkü Ermenilerin kendisine suikast düzenleneceği ihbarı alınmıştı. Bundan dolayı çok sıkı bir şekilde korunuyordu. Yine burada da benzer görüntüler yaşanmıştı. Etraf Türk- Amerikan bayrakları ile süslenmiş ve 250 araçlık bir konvoy oluşmuştu. Detroit'de de benzer durumlar yaşanmış olup konuşmalar ve Mustafa Kemal'in mektubunun okunmasının ardından yardım kampanyasına geçilmiş ve burada 14.000 dolar yardım toplanmıştır. Fuat Bey Detroit'de ikinci toplantıyı yapmış ve burada 7.000 dolar toplanmıştır. Yapılan yardımların tamamı aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.²⁵¹

²⁵⁰Akın, a. g. m, s. 129.

²⁵¹Akın, a. g. m, s. 134-135-136.

Tablo-IV
Dr. Fuat Bey'in Amerika'daki Yardım Toplantıları

Toplantının Yapıldığı Şehir	Toplantı Tarihi	Toplantıya Katılan Kişi Sayısı	Bağış Miktarı (Dolar)
New York	8 Nisan 1923	200	7.000
Lawrance	23 Nisan 1923	120	3.598
Peabody	25 Nisan 1923	220	6.678
Providence	27 Nisan 1923	90	3.960
Wooster	29 Nisan 1923	170	17.500
Buffalo	1 Mayıs 1923	40-50	2.101
Pittsburg	3 Mayıs 1923	İçtima yapılmadı.	-
Petkiran	4 Mayıs 1923	40-50	3.764
Clerton	5 Mayıs 1923	50	3.522
Werton	6 Mayıs 1923	120	6.225
Youngstown	7 Mayıs 1923	50-60	1.800
Canton	8 Mayıs 1923	Rakam belirtilmemiştir.	473
Akron	8 Mayıs 1923	40-50	850
Cleveland	10 Mayıs 1923	34	1.000
Detroit	13 Mayıs 1923	Rakam belirtilmemiştir.	14.000
Washington	16-24 Mayıs 1923	İçtima yapılmadı.	-
Chicago	27 Mayıs 1923	200	9.000
Detroit(ikinci defa)	3 Haziran 1923	Rakam belirtilmemiştir.	7.000
Philedelphia	9/10 Haziran 1923	60	2.000
Suriyeliler	19/20 Nisan 1923	-	1.500
Yahudiler	15 Nisan 1923	-	-
	16 Nisan 1923	-	-
Toplam			91.971
Genel Toplam			100.000

Yukarıdaki yardımların devamlılığını sağlamak amacıyla Fuat Bey ve Amerika'daki Türk Teavün Cemiyeti'nin gayretleriyle 15 Nisan 1923 günü ABD'nin değişik bölgelerinde yaşayan 9 cemaati temsilen 13 üyenin katılımıyla bir toplantı gerçekleştirilmiştir. Fuat Bey toplantıda yetimlerin durumunun bir defada toplanan paralarla iyileştirilemeyeceğini anlattı ve bunun devamlı olmasını istedi. Bu toplantı sırasında devamlılığı sağlama adına Himaye-i Etfal Cemiyeti New York Merkezi oluşturuldu. Toplantıya katılanlar her haftaki yevmiyelerinin bir kısmını buraya vereceklerini bildirdiler. Fuat Bey gezdiği birçok yerde buna benzer 25 kadar heyet oluşturdu. Buralardan Ankara'ya ciddi yardımlar gelmiştir.²⁵²

Fuat Bey'in Amerika seyahati esnasında Anadolu yetimlerine sadece Türkler ve Müslümanlar değil başka milletlerde yardım etmişlerdir. Bu milletlerin başında Suriyeli Müslümanlar gelmektedir. Bu kişiler Birinci Dünya Savaşı sonrası Fransa mandası altına girmeyi kabul etmeyip Amerika'ya göç edenlerdi. Bu insanlar Fransızlar tarafından kandırıldıklarını, Türk yönetimini arzuladıklarını ve Mustafa Kemal'in kendilerini kurtaracağı ümidinde olduklarını söylemişlerdir. Bu kişiler ilk görüşmenin ardından yetimlere yardım için yeniden geleceklerini söyleyip oradan ayrılmışlar ve sözlerinde durarak birkaç gün sonra bu defa yardım amacıyla gelerek Anadolu yetimleri için 1.500 dolar yardım toplamışlardır.

Yardım eden bir diğer millet ise Yahudilerdi. Yahudiler ile Fuat Bey iki defa bir araya gelmiş ve bu toplantılara yaklaşık olarak 100 kişi katılmıştır. Bu kişiler yardım sözü vermişlerdir. Fakat miktar konusunda her hangi bir bilgi mevcut değildir.²⁵³

Sonuç olarak Fuat Bey 6 Nisan – 11 Temmuz 1923 tarihleri arasında gerçekleştirdiği Amerika seyahatinde toplamda 33 şehri gezmiş ve bu şehirlerin 19'unda yetim çocuklar için yardım kampanyaları tertip edilmiş ve 100.000 dolar civarında yardım toplanmıştır. Ayrıca bu yardımların kalıcı olabilmesi amacıyla 25 şehirde Himaye-i Etfal Cemiyeti şubeleri açılmış ve buralardan gelen bağışlar yetimlerin yaralarını sarmıştır.²⁵⁴

²⁵²Akın, a. g. m, s. 136-137.

²⁵³Akın, a. g. m, s. 138..

²⁵⁴Akın, a. g. m, s. 138.

VI. KAZIM KARABEKİR'İN ÖKSÜZ ve YETİMLER KONUSUNDAKİ ÇALIŞMALARI ve AÇTIĞI OKULLAR

A. Kazım Karabekir'in Eğitim Hakkındaki Görüşleri

Kazım Karabekir Paşa, ailesinin ve özellikle de annesinin katkılarıyla iyi bir eğitim almış ve girdiği okulları genellikle birincilikle tamamlamıştır. Eğitim onun öncelikleri arasında yer alıyordu. O'na göre, bilgide yoksun bir nesil iradesini başkalarının emrine vermek durumundadır ve böyle bir gençliğin meydana getirdiği millet adalet, iktisat ve harp sahalarında zayıf olmaya mahkumdur.²⁵⁵

Karabekir Paşa iyi bir asker olmanın yanında iyi bir eğitimci olarak da göze çarpmaktadır.²⁵⁶ K. Karabekir eğitimde milli dayanışmayı esas almış ve iktisadi kalkınmayı hedef olarak belirlemiştir. Toplumsal ideallerin sevgiden kaynaklandığını ifade eden Karabekir, bu duygunun fertlerin kalplerine eğitim ile yerleştirilmesi gerektiğini savunmuştur.²⁵⁷

O, aynı zamanda "yetimler babası" olarak da bilinmekte ve bu çocukların eğitimi ile de ilgilenmektedir. Bu yönünün oluşmasını şu şekilde ifade etmektedir:

*"Yoksullara yardım zevki bende pek küçük yaşlarımdan yer etmiştir. Küçük yaşında kaybettiğim babamdan da sonra anamdan da yoksul çocuklara yardımı ve hele bayram günlerinde onlara çamaşır, elbise, harçlık vererek sevindirmek âdetini görmüş ve o vicdan hattını bir düziye tatmıştım. Ailemizin himayesinde birçok kimsesiz çocuklar yetiştirilmiştir".*²⁵⁸

Kazım Karabekir ailesinden aldığı bu güzelliği devam ettirmiş öksüz ve yetimlerin elinden tutarak onların hayata tutunmasını sağlamıştır. Kazım Karabekir'in bu yardımseverlik duygusunu kazanmasında ailesinden aldığı eğitimin yanı sıra kendisinin de küçük yaşta yetim kalmış olmasının önemli bir yeri vardır. Kazım Karabekir'in bu yönlerini dile getirenlerin başında Gazi Mustafa Kemal Atatürk yer almaktadır. Mustafa Kemal, onun için;

"Karabekir Paşa maarif, dil ve tarih konuları ile uğraşmış bir arkadaşımızdır" demiştir.²⁵⁹

²⁵⁵Kazım Karabekir, *Çocuk Davamız I*, Emre Yay, İstanbul, 1995, s. 42.

²⁵⁶Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, Pagem Akademi Yay, Ankara, 2011, s. 324.

²⁵⁷Kemal Aytaç, *Avrupa'da Eğitim Tarihi*, AÜ DTCF Yay, Ankara, 1980, s. 236-240.

²⁵⁸Karabekir, *Çocuk Davamız I*, s, 9.

²⁵⁹Cemalettin Taşkıran, "Milli Mücadelede Kazım Karabekir", Atatürk Araştırmaları Merkezi Yay, Ankara, 1999, s. 66.

Yine Kazım Karabekir ülke genelinde kitap okuma oranının artırılması amacıyla Mevlit Kandili gününün Kitap Bayramı olarak kutlanması fikrini savunmuş ve Doğu'da bulunduğu sürece bunu uygulamıştır. Bu düşüncesinin ülke geneline yayılması için 1923'te İzmir'de düzenlenen İktisat Kongresi'nde bu fikrini açmış ve üyeler tarafından kabul görmüştür.²⁶⁰

Kazım Karabekir "Çocuk Davamız" olarak nitelediği çocukların elinden tutmasının gerekliliğini kaleme aldığı şu ilkelerle dile getirmektedir:

1. *Bakımsız çocuklar millet enerjisinin, bakımsız topraklarda vatan enerjisinin kaybedilmesi demektir.*

2. *Bakımsız fidan kurur, bakımsız çocuk ise hastalıklı olur, ölür veya suçlu veya cani olur.*

3. *Bakımsız çocuk milli tehlikedir.*

4. *Vatanın geleceğinin sahipleri bugünün çocuklarıdır. Şu halde bakımsız çocukların bu vatana nasıl sahip olacakları bugünden düşünülecek bir meseledir.*

5. *Bu dünyada türlü haksızlıklar vardır. Haksızlıkların en gaddarcası çocukların bakımsız kalmasıdır.*

6. *Haksızlıklar nihayet mahkemede hallolunur. Bakımsız çocukların korunma hakkını da medeni hukukumuz hâkimlere vermiştir. Bunların savcısı ileri yerlerde bütün millettir.*

7. *Hayatımda bana zevk veren hayli başarılarım vardır. En zevklisi binlerce bakımsız çocuğun hayat ve geleceğini kurtarmak olmuştur. Hayatımda duyduğum ızdıraplarım da vardır. En acısı bakımsız çocuk görmekliğim olmuştur.*²⁶¹

Yukarıdaki düşünceler ışığında çalışmalar başlatan Kazım Karabekir, iktisadi eğitime ağırlık vermiştir. Bu doğrultuda meslek kazandırma eğitimleri onun benimsediği uygulamaydı. Karabekir bu eğitimi görgü kuralları ve ahlaki erdemlerle birleştirip kendi ayakları üzerinde durabilen gençlerin yetiştirilmesini hedeflemiştir. Kazım Karabekir'in açtığı eğitim kurumlarında öncelik iktisadi gelişmeye verilmiştir. O, bu eğitimlerin yanı sıra savaştan yeni çıkmış ve hala bazı yerlerde savaşın devam ettiği ülkede pratik ilk yardım ile koruma bilgilerini de çocuklara vermiştir. Çocuk iktisadi eğitiminin yanı sıra hasta taşımayı, yara sarmayı, sıcak veya soğuk çarpmasına karşı yapması gerekenleri de bu eğitim mekânlarında öğreniyordu. Kazım Karabekir

²⁶⁰Nuri Köstüklü, *Kazım Karabekir, Kültür ve Eğitim*, Türk Kültürü, Ankara, 1992, Sayı: 346, s. 72.

²⁶¹M.İsmail Bağdatlı, "Kazım Karabekir'in Uygulamalarında Yaşayarak Öğrenme ve Eğitici Drama", İÜİF Dergisi, 2010, Sayı: 23, s. 127-128.

eğitim amacı ile kullanılmak üzere ‘‘Öğütlerim’’ adlı eseri yazmıştır. Bu kitabı yazmasında halk arasındaki batıl inançları ortadan kaldırma, sağlık ve tasarruf konularında onları bilgilendirmeyi hedeflemiştir.

Kazım Karabekir, eğitim kurumlarını oluştururken gezerek veya araştırmak suretiyle yabancı eğitim kurumları hakkında da bilgi sahibi oluyor ve bu eğitim kurumlarındaki güzellikleri alıyordu. Mesela Gümrü’yü aldığı sırada buradaki tüm eğitim kurumlarını gezmiş bu izlenimlerini de şu şekilde ifade etmiştir:

‘‘Amerikalıların yetiştirmekte oldukları bu binlerce çocuk büyük bir bolluk içinde bulunmakla beraber bizimkilerden canlılık ve akıllılık hususunda çok geri duruyorlardı. Yalnız kız çocukları da çok ve hepsi de dikiş makinelerini kullanıyorlardı. Gümrü’de bir salona girdiğimiz zaman yüzlerce dikiş makinasının çocuklar tarafından işletildiğini hayretle gördüm. Lükse ait hiçbir şey öğretilmiyordu. Amerikalı muallimleri dahi kendi işlerini kendileri görüyorlardı. Bütün bu Amerikan müesseselerinden çok istifade ettim. Sarıkamış Çocuklar Kasabası’nda daha iyi işler yapabileceğimden çok memnun kaldım.’’²⁶²

B. Kazım Karabekir’in Öksüz ve Yetimler İçin Yaptığı Faaliyetler

Kazım Karabekir asker yönünün yanında eğitim yönü ile de ön planda olan bir devlet adamı olarak karşımıza çıkmaktadır. Milli mücadele döneminde özellikle Doğu Cephesi’nde bulunduğu sırada öksüz ve yetimler için birçok eğitim kurumu açmış ve değişik faaliyetlerde bulunmuştur. Bunların başında Ermenilerce katledilen ailelerin yetim yavrularına sahip çıkmış ve 4.000 erkek 2.000 kız çocuğunu sefaletten kurtarmış ve vatana faydalı meslek sahibi bireyler haline getirmiştir.²⁶³

O öksüz ve yetimler için şunları söylemektedir;

‘‘Yoksullara yardım zevki bende pek küçük yaşlarımda yer etmiştir. Ben 1905 sonunda genelkurmay yüzbaşılığı ile Manastır kıta hizmetimi yapmaya gittiğim zaman bakımsız çocuklara karşı bu aile geleneğini devam ettirdim. Vazifem icabı sık sık köylerde de dolaşırdım. Köy mekteplerindeki fakir çocuklara defter, kalem, mendil gibi hediyeler götürürdüm. O zamanlarda memleketimizin her köşesinde ve her mektebinde zevkle ve şevkle söylenen ‘‘Öğütlerim’’ adlı hayat muaşeret bilgileri ve temsil olunan

²⁶²Bađdatlı, a. g. m, s. 130.

²⁶³Zeki Karataş, ‘‘Osmanlı Devleti’nde Korunmaya Muhtaç Çocuklara Yönelik Sosyal Hizmet Uygulamaları’’, RTEÜ İdari Bilimler Fakültesi Yay, Rize, 2009, s. 12.

‘‘Şarkılı İbret’’ adlı heyecanlı oyunlarını herkes tarafından da zevkle ve ibretle dinlenir ve seyredilir ve takdir edilirdi’’.²⁶⁴

Bir başka yerde Kazım Karabekir öksüz ve yetimlerle ilgili şu görüşlere yer vermiştir:

‘‘Ana ve babalarını Umumi Harb’in herhangi bir herc ü mercinde kaybetmiş, binlerce yetim ve kimsesiz masumları, Erzurum’un şefkat göğsüne sığınmış buldum. Ancak, çıplak ve sefil.’’²⁶⁵

Kazım Karabekir’in kızı Timsal Karabekir de babasının yetimlere olan bakışını şu şekilde anlatmaktadır:

‘‘İstikbalimizin ümididir çocuk... Nesillerin öncüsüdür. Çocuk davasını her davanın üstünde tutmak onları koruyup yarınları hazırlamak hepimizin en kutsal görevidir. İstiklal Harbimizin o gözyaşı ve kanla dolu acı günlerinde Kazım Karabekir ölüm kalım mücadelesinin içinde bile çocuk davasını ihmal etmemiş bu kutsal davanın her durumunda ön planda tutulması gerekliliğini bilmiş bizlere de yol göstermiştir. Vefatından bir hafta önce ilk kalp krizi geçirdiği gün, mecliste ‘Köprüaltı Çocukları’ müzakere ediliyor. Eve büyük bir sıkıntıyla geldi: ‘Of! Ne olacak bu çocukların hali?’’. Babamın bu sözleri hala kulağımdadır. Savaş yıllarında Doğu illerimizde Rusların çekilmesiyle Taşnak Ermenileri onların yerine geçmişler ve misli görülmemiş bir vahşetle müthiş bir katliama başlamışlar. İnsanlarımızı diri diri yakıyorlar, kuyulara doldurup öldürüyorlar. Çok yavru yetim kalıyor ve hayatlarını kaybediyor.’’²⁶⁶

Kazım Karabekir Çocuk Davamız adını verdiği bu işe adeta kendini adanmıştı. Karabekir, bu davayı şu ifadelerle dile getirmektedir:

‘‘Yoksul ve bakımsız çocukları devlet himayesine alarak, ülkenin öteki çocukları gibi başarılı hayat mücadelesine kudretli kılacak maddi ve fikri bir öğretim ve eğitim ile donatmak, benim öteden beri güttüğüm bir davadır.’’²⁶⁷

Kazım Karabekir, öksüz ve yetim çocukların sadece eğitim yönleri ile değil birçok ihtiyaçları ile de yakından ilgileniyordu.

‘‘28 Mayıs 1922’de Kazım Karabekir Sarıkamış’ta 250 şehit çocuğunun sünnet düğününü muntazam bir surette yaptırmıştır. Düğünle ilgili olarak sabahlara kadar

²⁶⁴Kazım Karabekir, *Çocuk Davamız Öğütlerim*, Anadolu Matbaacılık, İstanbul, 1990, s. 2-3.

²⁶⁵M. Fahrettin Kırzioğlu, *Kazım Karabekir*, Kültür Bakanlığı Yayınları Türk Büyükleri Serisi 135, Ankara, 1991, s. 154.

²⁶⁶Timsal Karabekir, Kazım Karabekir Vakfı Başkanı, İstanbul.

²⁶⁷Kırzioğlu, a. g. e, s. 162.

*eğlenceler yapılmış olup; çocukların diğer arkadaşları muhtelif temsiller ve oyunlar oynayarak sünnet olan arkadaşlarını eğlendirmişlerdir''.*²⁶⁸

C. Kazım Karabekir'in Yetimler İçin Açtığı Okullar

1. Sanayi Mektebi

Çalışmamızın birinci bölümünde anlatıldığı gibi Sanayi Mekteplerinin kurucusu olarak Mithat Paşa bilinmektedir. Mithat Paşa 1860 yılında Tuna valiliğine atanınca burada Müslüman ve Hıristiyan kimsesiz, öksüz ve yetim çocuklarla karşılaşmış ve bu çocukların sokaklardan kurtarılabilmesi amacıyla Niş, Sofya ve Rusçuk'ta birer ıslahhane açmıştır. Aslında bu okullar ülkemizde bugün sayıları fazlaca olan sanat okulları konusunda atılan ilk adımdır. Kazım Karabekir'de bu okulların daha modern bir şekilde yeniden açılmasını istemektedir. Karabekir, Doğu Cephesi komutanı olarak bölgeye geldiği zaman bu düşüncesini hayata geçirmiş ve 1 Temmuz 1919'da okul Erzurum Kongresi'nin toplanacağı binada resmen açılmıştır.²⁶⁹ Bu okulun ilk öğrencileri ise Erzurum Darüleytamından yaşı 12'den büyük olan 33 çocuktan oluşmuştur. Çocuklar okulda terzi, marangoz, saraç ve kunduracı adında meslek derslerini almaya başlamışlardır. Okul zamanla önce Kars ve ardından da Sarıkamış'a taşınmıştır.²⁷⁰ Bu okulun açılış gayesi Ermeni zulmü ve savaş nedeniyle yetim kalmış Türk çocuklarına önce okuma-yazmayı öğretmek ve devamında da aldıkları mesleki derslerle onların birer sanatkâr olmasını sağlamaktır. Öğretim programı olarak ders, sanat eğitimi, beden eğitimi, musiki ve folklor gelmektedir. Dersler genellikle öğleden önce veriliyordu. Öğleden sonra ise sanat faaliyetlerine yer veriliyordu. Bu okullarda okuyan öğrencilerin bilgi ve becerilerinin artırılması amacıyla yurt dışına gönderilenler de olmuştur. Beden eğitimi faaliyeti olarak Cuma günleri öğleden sonra kırda, diğer günler ise okulda değişik aktiviteler yapılmaktaydı. Bu aktiviteler arasında engel atlama, jimnastik, atış talimleri gösterilebilir. Folklor derslerinde milli heyecanı yansıtan öğeler ve marşlarda okulun ders programları arasında gösterilmektedir. Musiki derslerinde oldukça ileri giden okul 1 Mayıs 1922 tarihinde bir orkestra kurmuştur. Okulda çocukların sağlık durumlarına gereken ehemmiyet verilmiştir. Okulda devamlı olarak

²⁶⁸Türkmen, a. g. t, s. 35.

²⁶⁹Yasin Mahmut Yakar, 'Kazım Karabekir'in Çocuk Edebiyatındaki Yeri ve Şarkılı İbret Eseri Üzerine Bir İnceleme'', AÜ, SBE Yay, Erzurum, 2007, s. 33.

²⁷⁰Köstüklü,, a. g. e, s. 98-101.

bir revir ile beden eğitimi derslerinde sakatlanmalar göz önüne alınarak küçük bir de ‘‘Hilal-i Ahmer’’ (Kızılay) teşkilatı oluşturulmuştur.²⁷¹

Okulun öğrenci sayısı yıllara göre farklılık arz etmektedir. Öğrenci sayılarını yıllara göre şu şekilde göstermek mümkündür:

Tablo V²⁷²

Sanayi Mektebi Yıllara Göre Öğrenci Sayıları

YIL	ÖĞRENCİ SAYISI
1919	285
1920	335
1922	275
1923	500
1926	338

Okulda 8 yaşından başlamak üzere çeşitli yaş gruplarında öğrenci bulunurdu. Buradaki öğretmenler kolordudan seçilen sanat öğretmenleri ile subaylardan seçilen diğer öğretmenler burada görev yapmaktaydılar. Okuldaki eğitimini tamamlayan çocuklar isterlerse kolorduda, dışarıda iş bulabilenler dışarıda çalışıyorlardı. Bazı çocuklar ise varsa velilerine teslim ediliyorlardı.²⁷³ 1923'lere gelindiğinde bu okulda eski fonksiyonunu yitirmeye başlamış ve hem kadro sıkıntısı hem de okula ilginin azalmasından dolayı kuruluşundan birkaç yıl sonra kapanmıştır.²⁷⁴

2. Leyli Eytam İbtidai Mektebi

Yatılı Yetimler İlkokulu'dur. Bu okulun askeri özellikleri ağır bastığından Leyli Eytam İbtidai Askerisi yani Yatılı Yetimler Askeri İlkokulu 'da denmişti. Kazım Karabekir daha önce kurduğu Sanayi Mektebi'nden bazı öğrencileri alıp yeni bir eğitim çatısı altında eğitime tabi tutmayı amaçlamıştı. Çünkü çocuklar arasında farklı statü ve meslekten kişilerin çocukları ile farklı zekâ seviyesine mensup çocuklar vardı ve bunların bir şekilde ayrılması gerekiyordu. Karabekir bu türdeki çocuklar için bir okul

²⁷¹Köstüklü, a. g. e, s. 102-108.

²⁷²Kazım Karabekir, *Çocuk Davamız Öğütlerim*, Anadolu Matbaacılık, İstanbul, 1990, s. 41.

²⁷³Karabekir, *Çocuk Davamız*, s. 272.

²⁷⁴Köstüklü, a. g. e, s. 111.

açma düşüncesini Harbiye Nezareti'ne açmış ve buradan da olumlu cevap alınca okulun kuruluş çalışmalarını hızlandırmıştır. Leyli Eytam İbtidai Okulu 1 Ekim 1919 tarihinde açılmıştır.²⁷⁵ Öğrencilerden üç yaş ve zekâ durumlarına göre üç sınıf oluşturulmuş ve iki ayrı binada eğitime başlamıştır. Binaların birinde derslikler ve idare ikincisinde ise mutfak, yatakhane, yemekhane ve ziyaretçi odaları yer almaktaydı. Okul gelecekte subay olmak isteyenlere ilk bilgileri veriyordu. Bundan dolayı okulun müfredat programında sanat eğitiminden ziyade askerlikle ilgili dersler yoğunlukta idi. Askeri dersler yoğunlukta olmakla birlikte spor faaliyetleri, tiyatro ve milli tarih eğitimine de önem veriliyordu. Spor eğitiminde kızak talimleri yaptırılıyordu. Kızak taliminin yanında bu derste haftada bir gün at binicilik dersi veriliyordu. Temsil adını verdiğimiz tiyatro derslerinde de önce kötü bir şey sergilenir ve ardından da bu hareketin doğrusu gösterilirdi. Okulu ziyarete gelenlere bu temsiller izletilirdi. Bu gösteriler halk üzerinde olumlu bir etki bırakıyordu.²⁷⁶

Okulun açıldığı aylar olan Kasım 1919'da buradaki öğrenci sayısı 204 idi. Okulun müdürü olan Namık Efendizade Binbaşı Vuslat Bey aynı zamanda Sanayi Mektebi'nin de kurucusu idi. Okulda genel derslerde subaylardan beden eğitimi derslerinde ise sporla ilgilenen subay ve astsubaylardan yararlanılmıştır.²⁷⁷ Bu okul askeri idadiye çevrilerek tarihe karışmıştır.

Kazım Karabekir'e göre okulun askeri idadiye çevrilmesinin nedenleri şunlardır:²⁷⁸

‘Kars'ta bulunan Ermeni çocuklarını Gümrü'ye naklettirmek için, bizim çocukların buraya getirilmelerini lüzumlu gördüm. Aynı zamanda bunları Amerikalılara göstererek Türk mürebbileri ve Türk çocuklarının kudret ve kabiliyetlerini tasdik ettirmek faydalı olacaktı. Bunun için Erzurum'daki mektepleri Sarıkamış çocuklar kasabasına naklettirirken, ilk mektebimizi sanayi bandosu ile birlikte Kars'a aldım. 19 Aralık'ta ilk kademesi geldi. Bunlar tamam olduktan sonra adlarını askeri idadi şekline dönüştürdüm. Çünkü beş sınıf tamamlanmıştı. Artık orta kısmını açacaktık (Kars İdadi resmi konulacak). İlk sınıflar, sınıf-ı mahsus şeklinde kalacaktı. Hakikaten bu mektebimize ilk mektep klişesi yakışmıyordu’.

²⁷⁵Yakar, a. g. t, s. 34.

²⁷⁶Kazım Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, Emre Yay, İstanbul, 1960, s. 436.

²⁷⁷Karabekir, a. g. e, s. 509.

²⁷⁸Karabekir, *Çocuk Davamız*, s. 33.

3. Erzurum Ana Mektebi

Osmanlı Devleti döneminde 23 Eylül 1913 tarihinde çıkarılan ‘‘Tedrisat-ı İbtidaiye Kanun-ı Muvakkati’’ ile okul öncesi eğitim kurumlarının açılması kararlaştırılmıştı. Bu kanunun çıkmasıyla birlikte başta İstanbul olmak üzere Anadolu’nun birçok yerinde anaokulu veya çocuk bahçeleri açılmıştır.²⁷⁹

Kazım Karabekir’de bu doğrultuda Erzurum Ana Mektebi’ni açmıştır. Kendi ağzından okulun açılış amacını şu şekilde ifade etmektedir.²⁸⁰

‘‘Mekteplerimizin bu yüksek vasfı etrafa yayıldıkça küçük çocuklarda gelmeye başladı. Vilayetin yetim evindeki bu kabil çocukların da himayemize alınması da rica olduğundan, bir ana mektebi açmaya karar verdim. Oturduğum eve yakın bir bina hazırlattım. Birkaç da şehit ailesi buldurttum. Elbise, karyola vesaire hazırlattım. 21 Aralık 1919’da hususi olarak ana mektebi açtım. Bana yakın olduklarından, her akşam daireden gelirken bu yavrucuklara uğrar, biraz beraber çalışırdım’’.

Sanayi Mektebi ve Leyti Eytam İbtidai Mektebi’ne gidemeyecek kadar küçük olan çocuklar buraya alınacaktı. Okul resmi olarak 8 Ocak 1920 Perşembe günü açılmıştır.²⁸¹ Kazım Karabekir okulun açılış törenine şehrin ileri gelenleri ile halkı davet etmiştir. Anaokulu öğrencileri gelen misafirleri Kazım Karabekir’in kendisinin yazdığı İstiklal Marşı’nı okuyarak karşılamışlardır. Gelenlerde bu manzara karşısında mutlu bir şekilde oradan ayrılmışlardır.²⁸²

4. Otomobil Mektebi

Kazım Karabekir tarafından kurulan bu okula İş Ocağı adı da verilmektedir. Okul 9. Tümen 29. Alay tarafından eğitim için toplanan çocuklardan teşekkür ettiğiinden başlangıçta ‘‘29. Alay Mektebi’’ olarak adlandırılmış sonradan Otomobil Mektebi veya İş Ocağı adı verilmiştir. Okulun resmi açılışı 4 Mart 1920 Perşembe günü yapılmıştır. Okul bir çırak okulu görünümündeydi ve ilk açıldığında bünyesinde tesviyeciyi, kuyumculuk, tornacılık ve marangozluk bölümleri mevcuttu. Sonradan demircilik, dökümcülük ve motor bölümleri eklenmiştir. Okul kısa bir süre içinde Kolordunun her türlü harp aletlerini tamir ve imal işleriyle uğraşıyordu. Okulda bu tür sanat eğitiminin yanında öğrencilerin genel kültürleri ile de ilgileniliyordu. Okul 1920 yılında 200

²⁷⁹Unat, a. g. e, s. 154.

²⁸⁰Köstüklü, a. g. e, s. 119.

²⁸¹Yakar, a. g. t, s. 34.

²⁸²Köstüklü, a. g. e, s. 120.

öğrenci ile eğitime başlamış olup 1922’de 46, 1923’te ise 170 öğrenci ile eğitim hayatına devam etmiştir. Kazım Karabekir’e göre bu okul ile hem kimsesiz çocuklar himaye altına alınmış ve hem de savaş yıllarının en önemli sorunu olan sanatkâr asker ihtiyacı karşılanmış olacaktır.²⁸³

Kazım Karabekir’in bu şekilde okul açma girişimleri toplumun her kesiminden destek görmüştür. Bu desteği verenlerden biri de yakın arkadaşı olan İsmet İnönü olup Karabekir’e yazdığı mektubunda şunları dile getirmektedir.²⁸⁴

‘‘Kardeşim, senin mekteplerin ve senin şehir evlatlarının menakıbını işiterek müftehir ve mağrur oluyorum. Fotoğraflar işittiklerimden daha iyi ve daha fevkalade şeyler yaptığını gösteriyor. İçimizde senden daha müspet ve daha kalıcı ve ebedi iş yapanımız var mıdır? Gürbüz, akıllı ve tahsilli çocuklarımız atimiz için kuvvetli bir mesnet olacaklar’’.

5. Sıhhiye Mektebi

Kuruluş tarihi tam olarak bilinmemekle beraber Mayıs 1920 tarihlerinde açılmış olması muhtemeldir. Okulun açılış amacı olarak doğunun sağlık memuruna olan ihtiyacının karşılanmak istenmesidir. Bu okulun öğrencileri de fakir ve şehit çocuklarından oluşuyordu. Okulun ilk açılışının Erzurum’da yapıldığı kuvvetli ihtimaldir. Çünkü okulun açıldığı günlerde Sarıkamış hala Rus işgali altındaydı. Sarıkamış işgalden kurtarıldıktan sonra okul buraya taşınmış ve eğitim faaliyetlerine devam etmiştir. Mayıs 1921’de okul 30 öğrenci ile ilk mezunlarını vermiştir.²⁸⁵ Okulun bu ilk mezunları ‘‘Küçük Sıhhiye Memuru’’ unvanı ile Erzurum merkez ve ilçelerinde görevlendirilmişlerdir. İkinci dönem öğrenciler ise 20 kadar olup Mart 1923’te mezun olmuşlardır.²⁸⁶

Okulun ilk mezunları sıhhiye memuru olarak rahat bir şekilde atanmalarına rağmen okulun ikinci mezunları Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâletinden gerekli izinler alınamadığından resmi bir hüviyet kazanamayan bu çocuklara görev verilememiştir. Bu gelişme üzerine Kazım Karabekir ilgili bakanlığa aşağıdaki mektubu yazmıştır:

²⁸³Köstüklü, a. g. e, s. 121.

²⁸⁴Pınar Feyzioğlu Akkoyunlu, *İnsan ve Asker Kazım Karabekir*, Yapı Kredi Kültür ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2008, s. 75.

²⁸⁵Mehmet Efe Sorgunlu, ‘‘Kazım Karabekir Paşa’’, Yeni Düşünce Dergisi, Sayı: 691, 7-13 Temmuz 2000, s. 60-61.

²⁸⁶Karabekir, *Çocuk Davamız*, s. 270.

*‘‘Bu emir yetişenleri de yetiştirenleri de bu mesaiye yakın şahit olanları da elim tesirlere maruz bırakmıştır. Şarkın bu kabil irfan müesseselerinin açılması ve devamı için sarf ettiğim emekler ve milletin hayatına fiilen masruf mesaimin imhası hassaten beni de pek müteessir etmiştir. Şarka gider gitmez yani 1919 senesinde başladığım irfan mesaisini 1920 başlangıcında milletimizin hayatını kemiren insan ve hayvan hastalıklarını da içine almış ve derhal arz-ı malumat da etmiştim. Bu kabil mesainin her tarafa tamimini ümit ederken ve bilhassa şarktaki ihtiyaç Sıhhiye Vekâletince de malum iken aradan üç dört sene geçtikten sonra, bu kadar senelik emek ve hakkın tanınmaması emek sarf edenleri değil, bu emeğin sarf edildiğini görenleri dahi ne kadar ye’se düşüreceğini takdir-i âlilerinize arz eylerim. Esasen bu çocuklar, resmen tespit edilen boğaz mevcudu dâhilinde idiler. Bir sene hastanelerde tecrübe göreceklerini ve sonra resmen tanınacaklarını 1920 senesinde arz-ı malumat ettiğimden dolayı onların hakkıdır. Bu sehvin tashihini son derece istirham eylerim. Mesaiye ait resimleri leffen takdim ediyorum’’.*²⁸⁷

Kazım Karabekir’in tüm çabaları sonuç getirememiş ve okul açıldıktan yaklaşık üç yıl sonra kapanmıştır.

6. Sarıkamış Askeri İdadisi

Leyli Eytam İbtidai Mektebi belli bir seviyeye geldikten sonra, okulun Askeri İdadi ’ye çevrilmesi kararlaştırılmıştır. Kars’ta kurulan Askeri İdadi karargâh merkezinin Sarıkamış’a taşınması üzerine 22 Nisan 1922’den itibaren eğitimine burada devam etmiştir. Okul statü olarak ortaokul seviyesindeydi. Kasım 1922’de okulda dokuz sınıf eğitim alıyordu. Okulda okutulan dersler çok çeşitliydi. Bu derslerden bazıları şunlardı; Tarih, Coğrafya, Hesap, Cebir, Hendese, Hayvanat, Resim, Din Dersi, Musiki, Hüsn-ü Hat, Musahebat-ı Ahlakiye (Ahlaki Sohbetler) ve Beden Terbiyesi. Burada göze çarpan nokta şu idi. Daha önce askeri okullarda okutulan Arapça ve Farsça derslerinin bu okulun müfredatında bulunmayıştı. Beden Terbiyesi derslerinde mevsim şartlarına göre kızak, atıcılık, dağcılık ve paten dersleri de veriliyordu. Müzik eğitiminin ihmal edilmediği okulda çocuklardan oluşan bir koro teşkil edilmişti. Müzik derslerinde piyano ve kemana da yer veriliyordu. Okulda verilen bu eğitimler halkla da paylaşılıyordu. Mesela Kazım Karabekir 9 Haziran 1922’de Erzurum’a bir seyahat için giderken yanına Askeri İdadi’de okuyan öğrencileri de almış ve bu çocuklar Erzurum

²⁸⁷Köstüklü, a. g. e, s. 127-128.

halkına beğendikleri bir konser vermişlerdir. ²⁸⁸Kazım Karabekir'in açtığı diğer okullarda olduğu gibi burada da ihmal etmediği şey tiyatro eğitimi idi. Okulda bu dersi alan öğrenciler Karabekir'in Erzurum ziyareti sırasında halka değişik temsiller sunmuşlardır. Bu gösterileri izleyen bir gazeteci duygularını şu şekilde anlatmıştır:²⁸⁹

“ Erzurumlular için tamamen yeni olan bu temsillerin ne kadar iyi bir tesir bıraktığını anlatmak, ancak burada bulunmakla mümkündür.”

Okuldaki eğitim faaliyetleri daha çok uygulamalı idi. Atış eğitimi sırasında iyi atış yapanlara değişik ödüller veriliyordu. Hatta bazı yarışmalarda bizzat bulunan Kazım Karabekir dereceye girenleri kendi eliyle ödüller vermiştir ki, bu durum eğitimde bugün de uygulanan mükâfat verme yöntemidir. Ayrıca günümüzün takdirname belgesi yerine geçen bir uygulama bu okulda hayata geçirilmiş olup çocukların başarı durumlarına göre onlara üzerinde “Tahsin” ve “Aferin” yazılı kartlar veriliyordu. Tahsin yazılı kart derece bakımından üstün olan çocuğa veriliyordu, bu kartları almak için çocuklar arasında kıyasıya bir rekabet duygusu ortaya çıkıyordu.²⁹⁰ Okula kabul edilen öğrenciler daha çok o çevrenin çocuklarıydı ve sayıları 500 ile 664 arasında idi. Okul müdürü asker kökenli olup rütbesi yarbaydı. Öğretmen olarak ise subay ve sivil insanlardan yararlanılıyordu. Okul 1923 yılında ordu merkezinin Erzincan'a taşınması üzerine bu şehre nakledilmiş ve eğitimine burada devam etmiştir. Okul ileri seviyede bir eğitim vermekle kalmamış ve başta Bursa Işıklar Askeri Lisesi olmak üzere daha sonra kurulacak birçok askeri okula örneklik teşkil etmiştir.²⁹¹

Kazım Karabekir eğitimleri dışında çocuklara değişik gezilerde yaptırmış olup bu gezilerden ilki üç öğretmen subay ve 74 öğrenci ile 17 Ağustos 1922'de Trabzon'dan başlayıp Bursa üzerinden İstanbul'a ve dönüşte tekrar Bursa'ya varılan bir gezi olmuştur. Bursa'ya varmalarının özel bir yeri vardı. Çünkü Bursa Askeri İdadisi, Kurtuluş Savaşı yıllarında tamamen kapanmış ve 1923 yılında yeniden açılma girişimleri devam ediyordu. Yeniden açılmakta olan bu okul için Sarıkamış Askeri İdadi öğrencileri iyi bir rehber ve örnek olabilirdi. Hatta Bursa'daki yetkililer bu öğrencileri bir kısmının Bursa'daki bu okulda kalması için Kazım Karabekir'den ricada bulunmuşlar ve karşılıklı görüşmeler neticesinde Sarıkamış Askeri İdadisi öğrencilerinden 47 tanesinin Bursa'da kalması ve buradaki okulun açılması

²⁸⁸Sorgunlu, a. g. m, s. 60-61.

²⁸⁹Köstüklü, a. g. e, s. 130-131.

²⁹⁰Köstüklü, a. g. e, s. 133.

²⁹¹Karabekir, *Çocuk Davamız*, s. 53.

sağlanmıştır. Ancak bu çocuklar eğitim amaçlı olan gezi programının ardından Bursa'ya dönmüşlerdir.²⁹²

7. Sarıkamış Ana Mektebi

Doğu Cephesi Komutanı Kazım Karabekir, Osmanlı Devleti döneminde adına ‘‘Elviye-i Selase’’(Üç Vilayet) adı verilen Kars, Ardahan ve Batum’un kurtarılmasından sonra buralarda yaşayan öksüz ve yetimler için eğitim seferberliği başlatmıştır. 13 Ekim 1921 tarihinde Kafkas Cumhuriyetleri adına Sovyet Rusya ile imzalanan Kars Antlaşması’ndan kısa bir süre sonra Sarıkamış’ta eğitime ve bakılmaya muhtaç ve küçük yaştaki yetim çocuklar için Sarıkamış Ana Mektebi kurulmuştur. Bu okul Kazım Karabekir’in savaş yıllarında, savaş yetimi çocuklara uzanan bir şefkat eliydi.²⁹³ Okulun resmi açılışı 28 Kasım 1921’de yapılmıştır. Amerika eğitim sisteminin örnek alındığı okuldaki ilk dersi bizzat Kazım Karabekir vermiştir. Okulun kontenjanı 100 olmasına rağmen 70 mevcut ile eğitime başlamışlardır. Okulda çok yönlü bir eğitim veriliyordu. Eğitim için yedi ayrı masa oluşturulmuştu. Bunlar şu şekilde idi. Kâğıt işleri masası, güzel yaşayış masası, iğne-iplik masası, fikri terbiye masası, çamur, kum ve boya masası, ağaç ve mukavva masası. Bu masalarda verilen eğitim ile çocukların hem el becerileri geliştiriliyor, hem de özgüvenleri artırılmış oluyordu. Bu el becerilerinin yanı sıra sağlık ve görgü kuralları da veriliyordu. Bu okulda, deney yoluyla, yaparak, yaşayarak öğrenim metodu benimsenmiştir.²⁹⁴ Ayrıca piyano eğitimi alan bu küçük çocuklar basit şarkılar öğreniyorlardı. Yani, Okulda eğitim sabah duası ile başlıyor yine dua ile sona eriyordu.

Sabah Duası

‘‘Sabah oldu kâinat,

Nurun ile yıkandı.

Kudretinle İlahi,

Bütün hayat uyandı.

Huzuruna dizindik,

Veriyoruz şu andı.

²⁹²Karabekir, *Çocuk Davamız*, s. 89.

²⁹³Sorgunlu, a. g. m, s. 60-61.

²⁹⁴Yakar, a. g. t, s. 35.

*Vazifemi yapmadan,
Yemek yemem ve yatmam.*

*Sen de bize kuvvet ver,
Çalışmalara kuvvet ver,
Varlığımız senindir,
Bizi her gün sevindir''.*

Akşam Duası

*''Bugün dahi mektepte,
Biz birçok şey öğrendik,
İdman, türkü oyunla,
Vücutları besledik.*

*Bol saf hava bol güneş,
Yüzümüze kan verdi,
Karnımızı doyurduk,
Bu da bize can verdi.*

*Geldi yatma zamanı,
Rahatlık ver ey Tanrı,*

*Artık uyku gözleriz,
Nurlu sabah özleriz''.*²⁹⁵

Bu okuldaki eğitim programının daha önce açılan Erzurum Ana Mektebi'nden daha iyi olduğu göze çarpmaktadır. Bunun nedeni olarak ise Kazım Karabekir'in bölgedeki Amerikan eğitimcilerden yararlanmış olmasıdır. Kazım Karabekir bu okulları açmanın yanında buraları halka tanıtma adına da önemli çalışmalar yapmıştır. Bu çalışmaların en önemlisi ise yukarıda anlatıldığı gibi düzenlediği yurt gezileriydi. Öğrenciler bu geziler esnasında halkla buluşmuş, değişik temsiller yapmışlar ve okullarındaki icraatları kamuoyu ile paylaşmışlardır. Bu gezilerin bir defasında

²⁹⁵Kırzioğlu, a. g. e, s. 172-173.

çocukların gösterilerini Mustafa Kemal’de izlemiş ve çok beğenmiştir. Kazım Karabekir tarafından açılan bu okullar sadece Anadolu halkının değil Anadolu’da bir şekilde bulunmuş yabancıların da dikkatini çekmiştir. Bu yabancılardan biri olan İngiliz Yarbay Rawlinson bölgede bulunduğu sırada bu okulları ziyaret etmiş ve kısıtlı imkânlarla rağmen açılan bu eğitim kurumları için takdirlerini bildirmiştir. Aynı kişi ülkesine dönünce yazdığı anılarında Kazım Karabekir’in doğudaki bu eğitim hamlelerinden bahsetmiştir.²⁹⁶

Aslında Milli Mücadele döneminde yapılan bu eğitim hamlelerini Mustafa Kemal’in kararlı tutumunda da görmek mümkündür. Eskişehir-Kütahya Savaşı’nın kaybedildiği günlerde ve herkesin yurdun kurtuluşu konusunda ümitsizliğe düştüğü günlerde Mustafa Kemal Ankara’da yapılacak olan eğitimle ilgili Maarif Kongresi’nin toplanmasını sağlamış ve açılış konuşmasını yapmıştır. Birçok insanın ‘*harf zamanı değil, harp zamanı*’²⁹⁷ dediği günlerde eğitimle ilgili bu toplantının yapılması Mustafa Kemal ve arkadaşlarındaki kararlılığı göstermesi bakımından önemli bir gelişmedir. Muhtemelen Kazım Karabekir’in de doğuda gerçekleştirdiği bu eğitim hamlesinde bu gelişmenin etkisi olmuştur.

²⁹⁶Köstüklü, a. g. e, s. 155.

²⁹⁷Yusuf Akçay, ‘‘Osmanlı Dönemi Alfabe Tartışmaları Bağlamında Dr. İsmail Hakkı Bey ve Huruf Cemiyeti’’, Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Kongresi, Erzurum 25-27 Nisan 2007, s. 10.

SONUÇ

Toplumları ayakta tutan unsurların başında aile gelmektedir. Aile mefhumu insanlığın ilk ortaya çıkmasıyla başlamış ve gelişerek günümüze kadar devam etmiştir. Toplum ve devletler için bu kadar önem arz eden bu kurumun en önemli yapıtaşı olan çocuklara yönelik düzenlemeler hem İslam öncesi Türk toplumunda hem Türk-İslam toplumunda ve hem de Osmanlı Devleti'nde hiç ihmal edilmemiştir. Özellikle İslam hukukunda yer alan tereke, vasilik, rüşt gibi uygulamalar çocukların ihmal edilmemesi gereken unsurlar olduğunu gözler önüne sermiştir. Osmanlı Devleti de kurulduğu yıllardan itibaren aile ve çocuğu ihmal etmemiş ve devleti sağlam temeller üzerinde kurmuştur. Bu doğrultuda çocuk ve gençlerin eğitimi için sıbyan mektepleri ve medreseler ile eğitilmiş bir genç yetiştirmeyi hedeflemiş ve bunda da başarılı olmuştur. Doğan her çocuğun yetiştirilmesini ve topluma faydalı birer fert olmasını kendine vazife olarak gören Osmanlı Devleti şehit ve yetimler içinde bazı tedbirler almıştır ki, bunların başında Mithat Paşa önderliğinde kurulan ıslahhaneler gelmektedir. Yine Mithat Paşa'nın gayretleriyle açılan Sanayi Mektepleri ile hem yetim ve kimsesiz çocuklar devletin koruması altına alınmış, hem de o çocukların okuma-yazma öğrenmeleri ve bir meslek edinmeleri sağlanmıştır. Yetim ve öksüz çocuklar için açılan Darüşşafaka okulunun eğitim ve kimsesiz çocukların sokaklardan kurtarılması adına önemli bir boşluğu doldurduğu görülmektedir. Darüşşafaka okulunun günümüze kadar varlığını sürdürmesi Osmanlı Devleti sonrası kurulan Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin de bu konudaki duyarlılığını göstermektedir.

Osmanlı Devleti kimsesiz ve yetim çocukların sağlık sorunları ile de yakından ilgilenmiş ve onlar için Hamidiye Etfal Hastanesi'ni (günümüzdeki Şişli Etfal Hastanesi) kurmuştur. Yine yetim ve kimsesiz çocuklar için Darülhayr'i Ali ve Himaye-i Etfal Cemiyeti toplumda önemli bir boşluğun doldurulmasını sağlamıştır.

Yukarıda anlatılan eğitim ve sosyal kurumlar bir boşluğu doldursa da 20. yüzyıl başlarında öksüz ve yetimler için yeni arayışlar ortaya çıkmıştır. Çünkü yirminci yüzyılın başları Osmanlı Devleti için felaket yılları olmuştur. Önce 1911 yılında Trablusgarp Savaşı, 1912-1913 yıllarında Balkan Savaşları ve 1914-1918 yıllarında ise Birinci Dünya Savaşı kaybedilmiştir. Savaşların en önemli sonucu şehit sayısındaki artış ve Anadolu'ya yapılan plansız göçler olmuştur. Şehit sayısının fazla olması onların yetimlerinin önemli bir sorun olması demektir. İşte Osmanlı Devleti de bu şehit

çocuklarını açıkta bırakmamak için darüleytamları kurarak sosyal devlet olma özelliğini göstermiştir. Fakat kayıpların fazlalığı ve kimsesiz çocukların çokluğu bu kurumlara öğrenci alımı konusunda değişikliğe gidilmesine neden olmuş ve buralara şehit çocuklarının yanı sıra kimsesiz ve bakıma muhtaç çocuklarda alınmaya başlanmıştır. Bu çalışmada anlatıldığı gibi darüleytamlar sadece bir yetimhane vazifesi ile sınırlı kalmamış ve eğitim kurumu olarak daha çok öne çıkmıştır. Özellikle buralarda meslek eğitimine verilen önem günümüz meslek liseleri için bir ışık olmuştur. Bu kurumlar sayesinde sokaklara terk edilmiş vaziyette olan öksüz ve yetimler sıcak bir yuvaya kavuşmuşlardır. Fakat Birinci Dünya Savaşı'nın ağır ekonomik faturası darüleytamları da derinden sarsmış ve zamanla bu kurumlar kapanmak durumunda kalmışlardır. Darüleytamlar ekonomik zorluklar ve kötü idare yüzünden kapanmak zorunda kalsa da tesirini hemen kaybetmemiştir. Osmanlı Devleti'nin yıkılmasıyla kurulan Türkiye Cumhuriyeti her alanda olduğu gibi eğitim ve kimsesiz çocuklar konusunda da çalışmalar yapmıştır. Bu konu ile ilgili iki önemli ayrıntıdan birincisi; milli mücadelenin en şiddetliyle devam ettiği günlerde Mustafa Kemal'in Ankara'daki Maarif Kongresi'nin toplanmasını ihmal etmemesidir. Bir ikinci örnek ise, Mustafa Kemal'in silah arkadaşlarından olan Kazım Karabekir'in eğitim ve özellikle yetim çocuklar için açtığı eğitim kurumları unutulmamalıdır.

Sonuçta darüleytamlar 1927 yılına kadar varlığını sürdürse de aslında sadece ad değiştirmiş ve bu alanda Türkiye Cumhuriyeti tarafından önce "Şehir Yatı Mektepleri" ve ardından da günümüze kadar gelen "Çocuk Esirgeme Kurumları" açılmıştır. Çocuk Esirgeme Kurumu bugün Türkiye'de kimsesiz ve yetim çocuklar için önemli bir kurum olma özelliğini sürdürmektedir. Amaç ailenin en önemli yapıtaşlarından biri olan çocuğun ihmal edilmemesidir ve bu çalışmamız sırasında Osmanlı Devleti ve Türkiye Cumhuriyeti'nde bu alanda yapılan çalışmaların bunu doğruladığı görülmektedir.

KAYNAKLAR

A- Kitaplar

- ABACI**, Nurcan. Bursa Şehri'nde Osmanlı Hukuku'nun Uygulanması, Kültür Bakanlığı Yay, Ankara, 2001.
- AKKOYUNLU**, Pınar Feyzioğlu. İnsan ve Asker Kazım Karabekir, Yapı Kredi Kültür Sanat ve Yay, İstanbul, 2008.
- ARMAĞAN**, Mustafa. Geri Gel Ey Osmanlı, Ufuk Kitap, İstanbul, 2007.
- AKYÜZ**, Yahya, Türk Eğitim Tarihi, Pagem Akademi Yay, Ankara, 2011.
- AYTAÇ**, Kemal. Avrupa'da Eğitim Tarihi, AÜ DTCTF Yay, Ankara, 1980.
- **BAYUR**, Yusuf Hikmet. *Türk İnkılap Tarihi*, C:II, Kısım 3, Türk Tarih Kurumu Yay, Ankara, 1991.
- CİN**, Halil-Akgündüz Ahmet. Mukayeseli İslam Hukuku, C:I, Timaş Yay, İstanbul, 1990.
- DEMİREL**, Ziya-**İŞERİ**, Murat-**ARSLAN**, Avni. Türk Kültür ve Medeniyet Tarihi, Esen Yay, Ankara, 2012.
- ERGİN**, Osman Nuri. Türk Maarif Tarihi, Eser Matbaası, İstanbul, 1977.
- EVREN**, Burçak. Eski İstanbul'da Kahvehaneler, Milliyet Yay, İstanbul, 1996.
- HAS HACİB**, Yusuf. Kutadgu Bilig II, Türk Tarih Kurumu Yay, Ankara, 1959.
- İNALCIK**, Halil-**SEYİTDANLIOĞLU**, Mehmet. Tanzimat, Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu, Phoenix Yay, Ankara, 2006.
- İPEK**, Nedim. Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri (1877-1896), Türk Tarih Kurumu Yay, Ankara, 1994.
- İZZET**, Mehmet-**ESAD**, Mehmet-**NURİ**, Osman-**KAMİ**, Ali. Darüşşafaka Türkiye'de İlk Halk Mektebi (Yay. Haz. Mehmet Kaynar), Darüşşafaka Cemiyeti Yay, İstanbul, 2000.
- KAFESOĞLU**, İbrahim. Türk Milli Kültürü, Ötüken Neşriyat, Ankara, 1977.
- KARABEKİR**, Kazım. Çocuk Davamız I, Emre Yay, İstanbul, 1995.
- KARABEKİR**, Kazım. Çocuk Davamız Öğütlerim, Anadolu Matbaacılık, İstanbul, 1990.
- KARABEKİR**, Kazım. Çocuklara Öğütlerim, Yayına Hazırlayan, Faruk Özerergin, Emre Yay, İstanbul, 1995.
- KARABEKİR**, Kazım. İstiklal Harbimiz, Emre Yay, İstanbul, 1960.

- KARAL**, Enver Ziya. Osmanlı Tarihi, C:VIII, Türk Tarih Kurumu Yay, Ankara, 1988.
- KARAMAN**, Hayrettin. Mukayeseli İslam Hukuku, İz Yay, İstanbul, 1974.
- KAZICI**, Ziya. İslam Müesseseleri Tarihi, Kayıhan Yay, İstanbul, 1991.
- **KIRZIOĞLU**, M. Fahrettin. Kazım Karabekir , Kültür Bakanlığı Yayınları Türk Büyükleri Serisi 135, Ankara, 1991.
- KÖSTÜKLÜ**, Nuri. Kazım Karabekir ve Eğitim, Çizgi Kitapevi, Konya, 2009.
- KÜRKÇÜOĞLU**, Kemal Edip. Süleymaniye Vakfiyesi, Vakıflar Umum Müdürlüğü Neşriyatı, Ankara, 1962.
- OSMANOĞLU**, Ayşe. Babam Abdülhamit, L&M Yay, İstanbul,1960.
- ÖGEL**, Bahaeddin. Dünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları, Türk Dünyası Araştırmalar Vakfı, İstanbul, 1988.
- ÖZALP**, Reşat. Milli Eğitim ile İlgili Mevzuat (1857-1923), MEB Yay, Ankara, 1982.
- PAKALIN**, Mehmet Zeki, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, C:I,II,III, MEB Yay, İstanbul, 1971.
- TANİLLİ**, Server. ”Geçen Yüzyılda İstanbul’da Kabadayılar ve Külhanbeyleri”, Osmanlı İmparatorluğu’nda Yaşamak,(Editörler: François Georgen, Paul Dumant), Çeviri: Maide Selen, Alkım Yayınları, İstanbul, 2003.
- TAŞKIRAN**, Cemalettin. Milli Mücadelede Kazım Karabekir Paşa, Atatürk Araştırmaları Merkezi Yay, Ankara, 1999.
- TOPRAK**, Zafer. Türkiye’de Milli İktisat (1908-1918), Yurt Yayınları, Ankara, 1982.
- TOPRAK**, Zafer. Birinci Dünya Savaşı’nda İstanbul, Yurt Yay, Ankara, 1982.
- UNAT**, Faik Reşit. Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış, Ankara, 1964.
- YELKENCİ**, Ömer Faruk. II. Abdülhamit’in Eğitim Hamlesi, Kaknüs Yay, İstanbul, 2010.
- YESEVİ**, Ahmed-i.Divan-ı Hikmet Seçmeler (Hazırlayan, Kemal Eraslan), Kültür Bakanlığı Yay, Ankara, 1993.
- YILDIRIM**, Nuran. Hastane Tarihimizde Bir Kutup Hamidiye Etfal Hastanesi, Şişli Etfal Eğitim ve Araştırma Hastanesi Yay, İstanbul, 2010.
- YILDIRIM**, Nuran. İstanbul Darülaceze Müessesesi, Darülaceze Vakfı Yay, İstanbul, 1996.

-**YÖRÜKOĞLU**, Atalay. Değişen Toplumda Aile ve Çocuk,6.Basım, Özgür Yay, İstanbul, 2000.

-**YÜKSEL**, Hasan. Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Hayatında Vakıfların Rolü (1585-1683), Dilek Matbaası Yay, Sivas, 1998.

C- Makaleler

-**AKIN**, Rıdvan, ‘Millî Mücadele Döneminde Yetimlere Ayrılan Pay’, MÜ, İstanbul, 2003.

-**AKÇAY**, Yusuf.’’ Osmanlı Dönemi Alfabe Tartışmaları Bağlamında Dr. İsmail Hakkı Bey ve Huruf Cemiyeti’’, Uluslar arası Türk Dili ve Edebiyatı Kongresi, Erzurum 25-27 Nisan 2007.

-**AKIN**, Veysi. ‘‘ New-York Osmanlı Türk Teavün Cemiyeti’’, Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Araştırma Dergisi, 1/1, Erzurum, 1991.

-**AKIN**, Veysi. ‘‘Türklerin Milli Mücadele Yetimlerine Yardımları’’, MÜ, İstanbul, 2003.

-**AKYÜZ**, Emine. ‘‘Medeni Kanun İle Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kanunu Açısından Korunmaya Muhtaç Çocuklar’’, AÜ Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi, C:XX, Sayı:1, Yıl, 1987.

-**AYDIN**, M. Akif. ‘‘Evlat Edinme’’, İA, Diyanet Vakfı Yayınları, C:XI, İstanbul, 1995.

-**BAĞDATLI**, M. İsmail. ‘‘Kazım Karabekir’in Uygulamalarında Yaşayarak Öğrenme ve Eğitici Drama’’, İÜİF Dergisi, Sayı: 23, Yıl, 2010, İstanbul, 1988.

-**BARDAKOĞLU**, Ali. ‘‘Hidane’’, İA,Diyanet Vakfı Yayınları, C:XVII, İstanbul, 1998.

-**BİNARK**, İsmet. ‘‘Maarif Tarihimize Ait Bir Rapor’’, Yeni Türkiye Dergisi, Sayı: 7, Ankara, 1996.

-**ÇADIRCI**, Musa. ‘‘Türkiye’de Muhtarlık Teşkilatı’nın Kurulması Üzerine’’, Belleten C:XXIV, Sayı:135, Ankara, 1970.

-**ÇANLI**, Mehmet. ‘‘Eytam İdaresi Sandıkları ve Yetimlerin Ekonomik Haklarının Korunması’’, Emine Gürsoy Naskali-Aylin Koç (editörler), Savaş Çocukları: Öksüz ve Yetimler, MÜ, İstanbul, 2003.

-**ÇİFTÇİ**, Cafer, ‘‘Osmanlı Devleti’nde Yetim Keseleri’’, Kültür Dergisi, Sayı:12 (Sonbahar 2008).

- DİNÇ**, Güven. “Şer’iyye Sicillerine Göre XIX. Yüzyıl Ortalarında Antalya’da Ailenin Sosyo-Ekonomik Durumu”, AÜ Osmanlı Tarihi Araştırmaları Merkezi Dergisi, Ankara, 2005.
- DÖLEN**, Emre. ”Sanayi Mektebi”, İstanbul Ansiklopedisi, Diyanet Vakfı Yayınları, C:VI, İstanbul, 1994.
- DÖNMEZ**, İbrahim Kâfi. “Yetim”, İA, Diyanet Vakfı Yayınları,C:XIII, İstanbul, 2003.
- DÖNDÜREN**, Hamdi. “Rüş”, İA,Diyanet Vakfı Yayınları, C:XXXV, İstanbul, 2008.
- ERGİN**, Osman Nuri.”Darülhayr-i Ali”, İstanbul Ansiklopedisi (R.E.Koçu), C:VIII, İstanbul, 1966.
- ERYÜKSEL**, Ahmet. ’Osmanlı Devleti’nde Dul ve Yetimler”, Şarkiyat Mecmuası, C:VIII, İstanbul, 1998.
- ERYÜKSEL**, Ahmet. “Osmanlı Devleti’nde Dul ve Yetimler”, Şarkiyat Mecmuası Yay, C: VIII, İstanbul, 1988. Ferman tarihi: Evail-i Şehr-i Zi’l-hicce sene 1247.
- GİZ**, Adnan, ”İstanbul’da İlk Sanayi Mektebi’nin Kuruluşu”, İSOD, Sayı:35 Ocak, 1969.
- GÖKTAŞ**, Uğur. ”Külhanbeyleri”, Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, C:V, İstanbul, 1994.
- GÜRSOY**-Naskali, Emine. “Savaş Çocukları Öksüz ve Yetimler”, MÜ, İstanbul, 2003.
- İNANÇ**, Veli.”Yetimlerin Sosyal Haklarının Korunması”, MÜ, İstanbul, 2003.
- KARATAŞ**, Zeki. “Osmanlı Devleti’nde Korunmaya Muhtaç Çocuklara Yönelik Sosyal Hizmet Uygulamaları”, RTEÜ İdari Bilimler Fakültesi Yay, Rize, 2009.
- KOÇ**, Aylin. “Öksüz ve Yetimler İçin Kurulmuş Bir Eğitim Kurumu: Darüşşafaka, Savaş Çocukları Öksüz ve Yetimler”, MÜ, İstanbul, 2003.
- KOÇ**, Bekir. ’Osmanlı İslahanelerinin İşlevlerine İlişkin Bazı Görüşler”, GÜ Sosyal Bilimler Dergisi, C:VI, Sayı:2, Yıl, 2007.
- KOÇU**, Reşat Ekrem. ”Eski İstanbul’da Yalın Ayaklılar”, Hayat Tarih Mecmuası, Sayı:14, Mayıs , 1971.
- KOÇU**, Reşat Ekrem. ”Darülaceze”, İstanbul Ansiklopedisi, C:VIII, İstanbul, 1966.
- KODAMAN**, Bayram. ’Tanzimat’tan II. Meşrutiyete Kadar Sanayi Mektepleri, Türkiye’nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi”, (Ed. Osman Okyar-Halil İnalçık), Birinci

Uluslararası Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi Kongre Tebliğleri, Ankara Meteksan Limited Şirketi (11-13 Temmuz), 1977.

-**KÖSE**, Murtaza. 'Mukayeseli Hukukta Evlat Edinme Problemi'', AÜİFD, Erzurum, 2001.

-**KÖSE**, Saffet. '' Vasi'', İA, Diyanet Vakfı Yayınları, C:XXXV, İstanbul, 2008.

-**KURT**, Abdurrahman. ''İslam'ın Koruyucu Aileye Bakışı'', UÜİFD, Bursa, 1994.

-**MÜEZZİNOĞLU**, Ersin. 'Birinci Dünya Savaşı Esnasında Yetim ve Öksüz Çocukların Himayesi ve Eğitimi: Darüleytamlar'', EÜ, Sosyal Bilimler Dergisi, Kayseri, 2006.

-**NUHOĞLU**, Hidayet Y. ''Darülaceze'', İA, Diyanet Vakfı Yayınları, C:VIII, İstanbul, 1993.

-**OLPAK**, Mustafa. ''Osmanlı İmparatorluğu'nda Köle, Türkiye Cumhuriyeti'nde Evlatlık: Afro-Türkler'', AÜ SBF Dergisi, C:LXVIII, Sayı:1, Ankara, 2013.

-**ÖZBAY**, Ferhunde. ''1911-1912 Yıllarında Anadolu'nun Kimsesiz Kız Çocukları'', Emine Gürsoy Naskali-Aylin Koç (editörler), Savaş Çocukları: Öksüz ve Yetimler, MÜ, İstanbul, 2003.

-**ÖZBEK**, Nadir. '' II. Abdülhamit ve Kimsesiz Çocuklar; Darülhayr-i Âli'', Tarih ve Toplum Dergisi, C:31, Sayı:182, Şubat, 1999.

-**ÖZCAN**, Tahsin. '' Osmanlı Toplumunda Yetimlerin Himayesi ve Eytam Sandıkları'', İÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı:14, Yıl, 2006.

-**ÖZCAN**, Tahsin. '' Osmanlı Toplumunda Yetimlerin Himayesi ve Eytam Sandıkları'', İÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı:14, Yıl, 2006; Düstur, Birinci Tertip, C:3.

-**ÖZKAN**, Salih. 'Türkiye'de Darüleytamların Gelişimi ve Niğde Darüleytami'', Türkiyat Araştırmaları Dergisi, Ankara, 2006.

-**ÖZKAN**, Salih. 'Türkiye'de Darüleytamların Gelişimi ve Niğde Darüleytami'', Türkiyat Araştırmaları Dergisi, Ankara, 2006; Düstur, 2. Tertip, C: 11.

-**ÖZTÜRK**, Cemil. 'Osmanlı'da Bir Mesleki Eğitim ve Çocuk Esirgeme Kurumu: Dar'ül Hayr-ı Âli'', MÜ Atatürk Eğitim Fakültesi, İstanbul, 1991.

-**ÖZTÜRK**, Cemil. 'Türkiye'de Mesleki ve Teknik Eğitimin Doğuşu Islahhaneler'', Türklük Araştırmaları Dergisi, İstanbul, 1995.

-**ÖZTÜRK**, Cemil. ''Islahhane'', İA, Diyanet Vakfı Yayınları, C:IX, İstanbul, 1999.

-**ÖZTÜRK**, Nazif. ''Türk Toplumunda Koruyucu Aile Sistemi'', I. Aile Şurası Bildirgesi, Yıl, 1990.

- SAHİLLİOĞLU**, Halil. "Avarız", İA, Diyanet Vakfı Yayınları, C:IV, İstanbul, 1991.
- SAKAOĞLU**, Necdet. "Darüleytamlar", Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, C:II, İstanbul, 1994.
- **SAKAOĞLU**, Necdet." Osmanlı'dan Günümüze Eğitim Tarihi", İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay, İstanbul, 2003.
- SAKAOĞLU**, Necdet. "Darüşşafaka", Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, C: III, İstanbul, 1994.
- SAKAOĞLU**, Necdet. "Darü'lhayr-ı Ali", Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, C: II, İstanbul, 1995.
- SARIKAYA**, "Makbule. Savaş Yıllarında Himaye-i Etfal Cemiyeti", MÜ, İstanbul, 2003.
- SARIKAYA**, Makbule. 'Savaş Yıllarında Himaye-i Etfal Cemiyeti'nin Çocuk Misafirhanesi ve Çocuklar", AÜ, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Atatürk Dergisi Yay, C:III, S:3, Erzurum, 2003.
- SEMİZ**, Yaşar-Kuş, Recai. 'Osmanlı'da Mesleki Teknik Eğitim; İstanbul Sanayi Mektebi", SÜ, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, Konya, 2003.
- SOFUOĞLU**, Ebubekir. 'Osmanlı Devleti'nde Yetimler İçin Alınan Bazı Sosyal Tedbirler", Emine Gürsoy Naskali-Aylin Koç (editörler), Savaş Çocukları: Öksüz ve Yetimler , MÜ, İstanbul, 2003.
- SORGUNLU**, Mehmet Efe ." Kazım Karabekir Paşa", Yeni Düşünce Dergisi, Sayı: 691, 7-13 Temmuz 2000.
- SOYDAN**, Aynur."Darüşşafaka Tarihinden Kesitler", Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi, Sayı:3, İstanbul, 2003.
- ŞAFAK**, Nurdan." Darüleytamda Çocuk Olmak: On Çocuk On Portre", FSMVÜ İلمي Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi, İstanbul, 2013.
- ŞAFAK**, Nurdan." Osmanlı'da Yetim ve Fakir Çocuklar İçin Açılan Eğitim Kurumları", BOA, C. MF (Cevdet-Maarif) tasnifi, 9542 numaralı, 4 Kasım 1872 tarihli belge, Dem Dergi, Yıl, 1, Sayı:3.
- ŞAHİN**, Mustafa, "23 Nisan ve Himaye-i Etfal", Toplumsal Tarih, Sayı:40, Nisan, 1997.
- ŞENEL**, Süleyman. "Semai Kahveleri", Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, C:VI, İstanbul, 1994.

- ŞİŞMAN**, Ayşin, 'Osmanlı Devleti'nde Batılı Anlamda Mesleki ve Teknik Eğitimin Doğuşu'', UÜ, Sosyal Bilimler Dergisi (2008), 1/1.
- TOPRAK**, Zafer. ''Fuhuş'', Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, C:III, İstanbul, 1994.
- Türk Ansiklopedisi, ''Eytam İdaresi'', C:XVI, Ankara, 1968.
- UYANIK**, Ercan. ''Bir Osmanlı Kalkınma Projesi Olarak İslahhaneler'', Çağdaş Yerel Yönetimler, C:XIII, Sayı:4, Yıl, 2004.
- ÜNAL**, Vehbi. 'Osmanlı'nın Son Dönemlerinde Korunmaya Muhtaç Çocuklar İçin Kurulan Sosyal Hizmet Kuruluşları'', CÜ, Sosyal Bilimler Dergisi, C:XXXVI, Sayı:2, Aralık, 2012.
- YAZICI**, Nesimi. 'Osmanlılarda Yetimlerin Korunması Üzerine Bazı Değerlendirmeler'', AÜİFD, Sayı: I, Ankara, 2007.
- YAZICI**, Nesimi.'' Niş İslahhanesinden Haber Var'', Kültür Dergisi, Sayı:12, Sonbahar, 2008.
- YILDIRIM**, M. Ali. 'Osmanlı Vilayetlerinde Mesleki-Teknik Eğitimin Gelişimine Bakışlar: Bursa Sanayi Mektebi'', Karadeniz Araştırmaları, Bahar, 2013, Sayı:37.

B- Tezler

- AYTEKİN**, Hakan.''1914-1924 Yılları Arasında Korunmaya Muhtaç Çocuklar ve Eğitimleri'', MÜ, TAE Yay, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2006.
- ELMACI**, Davut. 'Çocuk Yuvaları ve Yetiştirme Yurtlarının Yerinden Yönetim Birimlerine Devrine İlişkin Çalışanların Görüşleri'', AÜ, Eğitim Bilimleri Dergisi (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2007.
- ESKİ**, Nurullah. 'Hak ve Sorumlulukları Bakımından İslam Hukukunda Yetimler'', (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi), SÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Yay, Konya, 2007.
- GÖÇER**, Güngör.''220 ve 221 Numaralı Şer'iyye Sicillerine Göre Burdur'un Sosyo-Ekonomik Tarihi'', İÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta, 2010.
- KARATAY**, Abdullah. 'Cumhuriyet Dönemi Korunmaya Muhtaç Çocuklara İlişkin Politikaların Oluşumu'', MÜ SBE Yay, (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul, 2007.
- OKUR**, Yasemin. 'Darüleytamlar'', OMÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Samsun, 1996.

- SAĞLAM**, Osman. 'İslam Hukuku Açısından Evlat Edinme'', AÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Yay, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Erzurum, 2006.
- ÖZDEMİR**, İsmail Mansur. 'Küreselleşme Sürecinde Türkiye'de Sosyal Devlet ve Sosyal Hizmetler'', SÜ, SBE Yay, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya, 2008.
- SALİM**, Muammer.'' Geçmişten Günümüze Türkiye'de Çocuk Koruma Politikaları ve Çocuk Esirgeme Kurumu'', SDÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Yay, Isparta, 2011.
- TÜRKMEN**, Bekir. 'Cumhuriyet Döneminde Sosyal Hizmetler ve Sosyal Hizmet Müesseseleri'', AÜ Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yay, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara, 1987.
- TÜRKMEN**, Bekir. 'Korunmaya Muhtaç Çocuklar'', AİTİA Yay, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 1980.
- ÜNAL**, İrfan.''167 No'lu Çanakkale Eytam Sandığına Mahsus Teminatlı İdane Defteri'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi (1920-1926)'', ÇOMÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Yay, Çanakkale, 2010.
- YAKAR**, Yasin Mahmut. 'Kazım Karabekir'in Çocuk Edebiyatındaki Yeri ve Şarkılı İbret Eseri Üzerine Bir İnceleme'', AÜ, SBE Yay, Erzurum, 2007.

C- KANUN MADDESİ

- Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu Kanunu, Kanun Numarası 2828, Yayınlandığı Resmi Gazete Tarihi 27. 05. 1983. Sayı:18059, Madde 3/b.

F- İNTERNET SİTESİ

- <http://www.darulaceze.gov.tr>. 18. 05. 2013.